

GEOGRAPHIA SLOVACA

27

GEOGRAPHIA SLOVACA

**SÍDELNÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKA
(DIFERENCIÁCIE V ČASE A PRIESTORE)**

**SETTLEMENT STRUCTURE OF SLOVAKIA
(DIFFERENTIATIONS IN TIME AND SPACE)**

EDITORI
VLADIMÍR IRA
PETER PODOLÁK

27

GEOGRAPHIA SLOVACA

Geographia Slovaca je recenzovaný vedecký časopis, ktorý uverejňuje monografie a monotematické súbory príspevkov z rôznych oblastí geografie, environmentalistiky a regionálnej vedy. Geographia Slovaca vychádza v Geografickom ústave SAV od roku 1992.

Geographia Slovaca is a reviewed journal bringing monographs and monothematic sets of contributions from all geographical sciences including environmental and regional sciences. Geographia Slovaca is issued at the Institute of Geography, SAS since 1992.

Redakčná rada / Editorial Board

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief

Vladimír Ira

Redaktor / Editor

Ján Lacika

Redakčná rada / Editorial Board

Mikuláš Huba, Milan Lehotský, Anton Michálek, Ján Oľahel, Peter Podolák

Redakcia / Editorial Office

Geografický ústa SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, Slovenská republika (Slovak Republic)

Tel.: +421 2 5751 0187, Fax: +421 2 5249 1340, e-mail: geogira@savba.sk, geoglaci@savba.sk

GEOGRAPHIA SLOVACA 27

Editori/ Editors

Vladimír Ira, Peter Podolák

Sídelná štruktúra Slovenska (diferenciácie v čase a priestore)

Settlement structure of Slovakia (differentiations in time and space)

Recenzenti / Reviewers

Doc. RNDr. Marián Halás, PhD.

Mgr. Marcel Horňák, PhD.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava

Náklad 250 výtlačkov

Geografický ústav SAV, 2010

Návrh a grafické spracovanie obálky: Martina Cebcauerová

Autori fotografií na obálke: Martina Cebcauerová, Ján Lacika

ISSN 1210-3519

ISBN 978-80-970076-8-3

GEOGRAPHIA SLOVACA

27°2010

Editori

**VLADIMÍR IRA
PETER PODOLÁK**

**SÍDELNÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKA
(DIFERENCIÁCIE V ČASE A PRIESTORE)**

**SETTLEMENT STRUCTURE OF SLOVAKIA
(DIFFERENTIATIONS IN TIME AND SPACE)**

**GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED
BRATISLAVA**

OBSAH

FALŤAN, Ľ: Vidiecke sídla ako súčasť sídelnej štruktúry – komplementarita alebo dichotomický protiklad?	5
IRA, V., ANDRÁŠKO, I.: Infraštruktúra a vybavenosť obcí: percepcia a hodnotenie vo vybraných regiónoch Slovenska	19
PODOLÁK, P.: Migrácia a jej vplyv na rozvoj suburbanizačných procesov vo vybraných regiónoch Slovenska	41
HUBA, M., IRA, V., CHRENKA, B.: Environmentálna situácia mestských a vidieckych obcí SR podľa vybraných indikátorov	57
MORAVANSKÁ, K.: Suburbanizácia na Slovensku a jej dosahy na vidiecke spoločenstvá	81
ANDRÁŠKO, I., IRA, V.: Analýza sociálnej infraštruktúry v okresoch Levice, Žilina, Rimavská Sobota a Bardejov v kontexte veľkostných kategórií obcí a štandardov ich minimálnej vybavenosti	101
PODOLÁK, P.: Diferenciácia populačného vývoja a veľkostné kategórie obcí	135
STEC, P.: Úvaha o premenách architektonicko-urbanistického výrazu sídiel Slovenska	147

CONTENTS

FALŤAN, Ľ.: Rural settlements as parts of settlement structure: Complementarity or dichotomic antagonism?	5
IRA, V., ANDRÁŠKO, I.: Infrastructure and amenities in communes: perception and assessment in selected regions of Slovakia	19
PODOLÁK, P.: Migration and its effects on the development of the suburbanization processes in selected regions of Slovakia	41
HUBA, M., IRA, V., CHRENKA, B.: The environmental situation of urban and rural communes in the Slovak Republic according to selected indicators	57
MORAVANSKÁ, K.: Suburbanization in Slovakia and its impacts on rural communities	81
ANDRÁŠKO, I., IRA, V.: Analysis of social infrastructure in the districts of Levice, Žilina, Rimavská Sobota and Bardejov in the context of the size categories of municipalities and their minimum standards of amenities	101
PODOLÁK, P.: Differentiation of population development and size categories of communes	135
STEC, P.: Reflections on architectural and town landscape changes in Slovakia	147

VIDIECKE SÍDLA AKO SÚČASŤ SÍDELNEJ ŠTRUKTÚRY – KOMPLEMENTARITA ALEBO DICHOTOMICKÝ PROTIKLAD?

*Lubomír Faltan**

Rural settlements as parts of settlement structure: Complementarity or dichotomic antagonism?

The paper is devoted to the question of the development of the rural settlement structure in Slovakia and the processes that control it. These processes are reflected in the historic context of the “city – village” dichotomy which has led in certain situations to antiurban or antirural attitudes as parts of different policies. These dichotomic, sometimes confrontational, approaches have accompanied the development of civilization and formation of big human settlements – the cities – with specific features characterizing the communities that lived there. Both, manifestations of dislike and of praise accompanied this dichotomic approach. In the course of the history of its settlement structure and the ongoing economic and social processes Slovakia has preserved the important representation of rural communes in its settlement structure with their communities until the present. In spite of this and although 45% of Slovakia’s population still live in rural area, they are not agrarian communities. They were influenced by economic urbanization and the Wirthian forms of urbanization in terms of adopting the urban life patterns which were subsequently introduced into the rural environment. The processes are differentiated however, and consequently the rural settlement structure and its communities are also clearly differentiated. The present civilizing developments confirm the weight of the urban environment although the complementary feature of the relationship between the urban and rural environments is becoming ever more obvious. It is fostered by the new technologies, especially the options offered by the ICTs and the increasing significance of environmental qualities of settlements and their hinterlands.

Key words: rural settlements, complementarity, dichotomic antagonism, Slovakia

ÚVOD

Napriek faktu, že doterajší vývoj sídelnej štruktúry v moderných spoločnostiach sa výrazne spája s urbanizačnými procesmi, ktorých hlavným znakom je rast mestskej populácie, vidiecke osídlenie vo väčšej či menšej miere zostáva súčasťou sídelnej štruktúry. Stále na seba viaže nezanedbateľnú časť populácie. Ak konštatujeme, že mestá okrem rezidenčnej koncentrácie obyvateľstva prostredníctvom funkcií, ktoré naplňajú, sústreďujú vo svojom priestore i časť populácie prichádzajúcej sem za prácou a za celou sférou diferencovaných služieb, potom sa to do istej miery vzťahuje aj na vidiecky priestor. V súvislosti s urbanizačnými procesmi v ňom tiež dochádza k významným zmenám z hľadiska funkčnej profilácie, sociálnej profilácie a predovšetkým zamestnaneckej štruktúry obyvateľstva žijúceho v tomto priestore. Dichotomický a neraz antagonistickejší pohľad na reláciu mesto – dedina, ktorý sprevádzal vývoj spoločenského myslenia, prestáva mať v dôsledku civilizačných zmien svoje opodstatnenie, čo neznamená, že sa strácajú odlišnosti v niektorých charakteristických znakoch jednotlivých typov osídlenia.

* Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, faltan@up.upsav.sk

Civilizačný vývoj premietnutý do zmien sídelnej štruktúry smeruje k formovaniu takého sídelného systému, ktorý má uspokojovať mnohovrstevné a sociálne diferencované potreby sídelných a teritoriálnych spoločenstiev. Otázka veľkosti a hustoty osídlenia, ako aj podoby hmotno priestorového (architektonicko-urbanistického) stvárnenia sú sociálno-priestorovou aplikáciou týchto potrieb.

HISTÓRIA DICHOTOMICKÉHO VNÍMANIA SÍDELNEJ ŠTRUKTÚRY

Spätňý pohľad do dejín a do histórie sociálneho myslenia práve v tých častiach, ktoré určitým spôsobom reflektovali formujúcu sa sídelnú štruktúru a sídelné spoločenstvá, dávajú svedectvo o tom, že v rôznych obdobiach sa vzájomné vzťahy, väzby, ale aj postoje pohybovali od antagonizmov, cez rozličné podoby vynútených, ale aj organických a prirodzených funkčných väzieb. Jałowiecki a Szczepański (2002, p. 9) konštatujú, že: „Mesto od samých počiatkov prinášalo krajné a ambivalentné emócie. V mnohých opisoch symbolizovalo kumuláciu zla a patológií a biblický príbeh z prvej knihy Mojžišovej o zničení Sodomy a Gomory je pre tento typ myslenia charakteristický.“ Becker a Barnes sa v práci, ktorá sa zaoberá rozvojom spoločenského myslenia od ľudového poznania až po sociológiu, zmieňujú o prorokovi Michaešovi v Judei v 8. storočí pred naším letopočtom, ktorý bol nazývaný „vrahom miest“, keď reagoval na skazy hebrejského spoločenstva a navrhoval jednoduchý profilaktický prostriedok – búranie. „Nehodné mestá, kde kniežatá jeho za dary súdili, kňazi jeho za poplatok učili, proroci jeho za peniaze prorokovali./.../ Preto Sion ako pole zorané bude a Jeruzalem ako hĺba kamenia bude a hora svätej výšinou lesnou...“ (Becker a Barnes 1964, p. 200). Svedčí to o tom, že už v tej dobe je reflektovaný antagonizmus medzi mestskými a nemestskými sídelnými štruktúrami, resp. spoločenstvami, ktoré sa odlišovali systémami organizácie života, ale aj systémami hodnôt podmieňujúcimi život týchto spoločenstiev. Súčasne to môžeme chápať ako jeden z prvých prejavov antiurbanizmu, ktorý – ako to v stručnosti naznačíme – sa ťahne v rôznych podobách a s rozdielnou intenzitou dejinami ľudstva. Na druhej strane, ešte pred naším letopočtom, v starovekom Grécku, je skôr preferovaný model mesta-štátu – „polis“, priestoru a centra politického, hospodárskeho a spoločenského života, priestoru formovania priamej demokracie. Práve „polis“ zohráva významnú rolu vo filozofických úvahách Platóna či Aristotelesa. Aristoteles (384-322 p.n.l.) vo svojej Politike, ako tvrdí poľský sociológ Rybicki, keď opisuje svet *poleis* – miest-štátov, hovorí tiež o tom, že v tom čase v Grécku existovali aj iné zoskupenia ako mestá, ktoré nazýva *ethos* (ľud). Boli to etnicko-teritoriálne zoskupenia bez mestských stredísk. Ich populácia sa sústreďovala výlučne v sídlach dedinského typu (Rybicki 1972).

Skutočnosťou je, že rast miest počas dlhého obdobia vzbudzoval skôr obavy ako nádej v súvislosti s rozvojom ľudskej spoločnosti. Pri hľadaní ideálu mestské prostredie viac strácalo ako získavalo. Dominovali skôr obavy z rastu miest a jeho dosahov na spolužitie v takýchto zväčšujúcich sa mestských sídlach. Prejavovalo sa to aj v rôznych utópiách, hľadajúcich ideálny stav a podobu spoločenstva. Takto napríklad Francis Bacon (1561-1626) vo svojom diele *Nová Atlantída – predstavy ideálneho štátu* vo vzťahu k veľkým mestám konštatuje „*Magna civitas, magna solitudo*“ („Veľké mesto, veľká púšť“). Tvrdí: „*Vo veľkom meste sú priatelia roztrúsení do takej miery, že v ňom nie je skutočné spolužitie, ktoré je naopak v menších susedských zoskupeniach.*“ (Becker a Barnes 1964, pp. 415-416). Tieto obavy mali v 16. a 17. storočí aj politické kontexty, keďže rast miest znamenal aj

rast meštianskeho elementu, koncentráciu predstaviteľov silnejšieho obchodníckeho a remeselníckeho stavu spätého s manufaktúrami, ktorý postupne kreoval predpolie pre priemyselný rozmach a rozvoj triedy „buržoá“. Obavy z prílišného rastu miest, ako konštatuje Musil (1967), zdieľali predovšetkým predstavitelia absolutistickej moci hlavne v Anglicku a Francúzsku, keďže táto nová štrukturalizácia spoločnosti mohla viesť k ohrozeniu ich moci. Osemnásťte storočie a nástup osvietenectva charakterizuje rozporuplný vzťah k mestám. Na jednej strane pretrváva negatívny vzťah k rastu veľkých miest (hlavne medzi anglickými a francúzskymi osvietencami), na strane druhej sa však časť nemeckých osvietenecov nadchýňa mestami ako centrami rozvoja kultúry, poznania a civilizačných zmien (Herder, Schiller a Goethe). Antiurbanizmus mal v tom čase svojich nositeľov aj v dynamicky sa formujúcich Spojených štátoch amerických. K významným predstaviteľom tohto prúdu patril v americkom prostredí Thomas Jefferson. Antiurbanizmus svoj vrchol dosahuje s dynamickým nástupom industrializačných a urbanizačných procesov na konci 18. a v priebehu 19. storočia (Musil 1967). Hospodársky a technologický rozvoj, rozmach obchodu a finančníctva si na jednej strane vyžadovali i veľké koncentrácie populácie v mestských sídlach, na strane druhej sa stávali určitou nádejou na nové životné šance a životné kariéry. Antiurbanizmus bol reakciou na nárast sociálnych problémov, ktoré sa spájali s intenzívnou migráciou z vidieka do miest, so zlými bytovými a hygienickými podmienkami, nárastom sociálnopatologických javov, chorobnosťou atď. Ešte v 18. storočí holandský lekár Bernard Mandeville, na základe skúseností z Londýna, charakterizoval medziľudské kontakty vo veľkom meste ako umelé, pričom – ak sa chce zachovať spoločenská pozícia – je to nutná *fasáda* (Becker a Barnes 1964, p. 525). Podobne aj Montesquieu v prípade veľkých miest konštatoval anonymitu a tvorbu spoločenských *fasád* (Becker a Barnes 1964, p. 529).

V súvislosti s rastom miest a zvyšovaním podielu mestskej populácie v 19. storočí sa opäť do popredia dostáva hľadanie ideálneho sídla, protívahy k veľkým priemyselným mestám. Socialistickí utopisti Charles Fourier či Robert Owen videli ideál v sídlach malých, so zadefinovaným spôsobom organizácie života jeho komunity. V tomto období sa objavuje aj koncepcia Howardovho záhradného mesta (Jałowiecki a Szczepeński 2002). Devätnásťte storočie prináša i veľmi dynamický rozvoj miest. Tu sa koncentruje hospodársky, politický, ale aj spoločensko-kultúrny život. Z mestského prostredia vychádzajú rôzne inovačné impulzy pre civilizačný rozvoj. Antiurbanistické ideológie preto postupne nahrádzajú analytické prístupy k tomuto priestorovému fenoménu, ktorý sa čoraz viac stáva rozhodujúcim faktorom fungovania spoločenských systémov v ich priestorovom priemete. Avšak neplatí to úplne. Hoci od konca 19. a hlavne v 20. storočí sa pozornosť koncentruje na analýzy mestského fenoménu v jeho rôznych podobách, k čomu významne prispela chicagska škola „*Human ecology*“ a jej následníci, vo sférach intelektuálnych, ale predovšetkým politických, sa antiurbanizmus v rôznych podobách stále prejavuje. Prítomný je v tom čase hlavne v krajinách s vysokou intenzitou industrializačných a urbanizačných procesov – v Anglicku a Nemecku. Tento rozporuplný vzťah sa prenáša aj do 20. storočia. Nemecký sociológ Wendelin Strubelt vidí určité prejavy antiurbanizmu v Nemecku 20. storočia v tom, že na rozdiel od Anglicka, kde jedným zo smerov riešenia urbanizačných procesov, alternatívnych voči industriálnym mestám, bola koncepcia už spomínaného záhradného mesta, v Nemecku antiurbanne intelektuálne diskusie viedli k všeobecnej antiurbannej orientácii, prejavovali sa nechuťou k urbánnym

štruktúram a vytváraním obrazu ideálneho a pôvodného života v malých mestách či rurálnom priestore. Spája to s tradíciou antimodernizmu a konzervativizmu, prerastajúceho do politických a ideologických podôb národného socializmu, ktorý preferoval decentralizovaný vývoj a zastavenie rastu miest. Ako konštatuje zmieneny autor, tieto pohľady pokračovali aj po vzniku Nemeckej spolkovej republiky (1949), aj keď už nie na pozadí národno-socialistickej ideológie, ale v podobe presadzovania decentralizácie s cieľom posilňovania zaostávajúcich rurálnych regiónov. To je nakoniec aj súčasťou dnešnej kohéznej politiky EÚ (Strubelt 2008, pp. 236-237).

Územie Slovenska, či už počas príslušnosti k Rakúsko-Uhorsku, ale aj počas 1. Československej republiky, reprezentovalo nielen rurálnu, ale aj agrárnu krajinu, kde agrárny sektor zamestnával podstatnú časť ekonomicky aktívnej populácie. Sídelná štruktúra bola charakteristická vidieckym osídlením, malými mestami, kde aj tie „veľké“ mestá boli v medzinárodných kontextoch skôr mestami malými. Veď Bratislava, ako najväčšie mesto na území Slovenska, prekročila hranicu 100 tisíc obyvateľov až v 20. rokoch 20. storočia. Vzhľadom na to mali silné zastúpenie agrárne ideológie, orientované na rurálny priestor. Hoci na Slovensku neodznievajú radikálne antiurbanne postoje, keďže skúsenosť s enormným rastom miest a jeho dôsledkami tu nebola, predsa len nedôvera k mestu existovala. Mala niekoľko rozmerov. Jeden by sme mohli nazvať etnický. Mesto, hoci aj menšie, malo v rámci svojho spoločenstva multietnickejší charakter, čo mohlo vyvolať v slovenskom prostredí (v niektorých jeho kruhoch) pocit národného ohrozenia. V tomto ohľade dedina bola „slovenskejšia“. Ďalšie vnímanie ohrozenia prebiehalo v rovine moderného a tradičného. Mesto sa spájalo s iným štýlom života, s jeho iným rytmom, tak vo sfére pracovnej, ako aj vo sfére rodinného života, spoločenskej a kultúrnej, čo mohlo ohrozovať určité kánony fungovania viac tradicionalisticky orientovaného vidieckeho spoločenstva. Anton Štefánek, jeden z klasikov slovenskej sociológie, charakterizoval tento protiklad, keď sa zaoberal otázkou ruralizmu a urbanizmu. „Nemci i Česi urbanizovali, pomešťovali ľudovú, strednú, odbornú i vysokú školu a narušovali tak prirodzenú štruktúru svojich národov. Vnášali umele aj do ľudovej výchovy vonkovského ľudu zárodoky cudzoty a nebezpečného rozkladu. Mestská kultúra je totiž hodne umelá a protiprirodná, je príliš rozumová a menlivá, odkloňuje sa od určitých večných zákonov biologického a mravného života a inklinuje k mašinizmu a bezduchej technike, ktorá je úhlavným nepriateľom každej národnej tradície a smeruje k medzinárodnej šedosti a bezfarebnosti“ (Štefánek 1994b, p. 123). Táto kritika mesta, prejavov života v ňom, neznamená ostrý antiurbanizmus, keďže zmieneny autor si uvedomuje význam mestského fenoménu v rozvoji ľudskej civilizácie. Napriek tomu, že viac sa zaujímal o vidiecky priestor a premeny jeho spoločenstva, konštatoval, že „vznik a vývoj moderného mesta má pre nás význam len z hľadiska ovplyvňovania mestského života dedinou a naopak, dediny mestom. Že takéto vzájomné ovplyvňovanie existuje, o tom niet pochyb ...“ (Štefánek 1994a, p. 115). Premieta to aj do určitých metodologických zásad, keď konštatuje, že „sociologický výskum dediny alebo vonkova nie je možný bez štúdia veľkomesta. /.../ Veľkomesto a vonkov sú dva proti sebe stojace sociologické javy, ktoré sa dajú dobre vystihnúť práve vo svojej protíahlosti (Gegensetzlichkeit). Nás zaujíma nateraz najviac dedina, až v druhom rade veľkomesto, v našom prípade Bratislava“ (Štefánek 1994b p. 127). Na jednej strane u Štefánka zaznamenávame vnímanie komplementárnych vzťahov medzi mestom a dedinou v podobe vzájomného ovplyvňovania sa, ale súčasne sú vnímané ako odlišné, až protikladné entity. Pochopiteľne, bolo to

ovplyvňované dobou, v ktorej dochádza k tejto reflexii, a mierou dosahovanej urbanizovanosti, a to nielen v podobe podielu mestského obyvateľstva na Slovensku, ale aj v miere ekonomickej a predovšetkým vo wirthovskej urbanizovanosti ako spôsobu života.

V 30. rokoch 20. storočia v súvislosti s dedinou (venkov, vonkov) a jej agrárnou orientáciou, sa dobové sociologické prístupy k problematike venovali aj typu osobnosti dedinčana (vidiečana). Citovať tu môžeme českého sociológa Bláhu, ktorý nasledovným spôsobom charakterizoval „rolnícky typ po stránke telesnej a psychickej“: „Vzťahom k pôde a k práci, jež jsou s tím spojeny, jsou určeny též výrazné rysy rolníkova typu tělesného, jeho robustnost a masívnost, ale i nedostatek schopnosti pro úkony, jež vyžadují jemnějšího přizpůsobení svalstva, těžkopádnost jeho chůze, nesnadnost vpravit se lehce a pružně do situací, odlišných od situací zaujímaných při obvyklé práci /.../ rolník představuje spíše typ svalový než mozkový“ (Bláha 1968, p.107). Naopak, mesto podľa tohto autora formuje „novú psychickosť“, ktorá je podmienená účasťou na živote množstva sociálnych okruhov, v ktorých mestský človek pôsobí. To spôsobuje jeho väčšiu ekonomicosť a úspornosť, ináč sa formuje jeho citové pole a z toho vyplývajúce sociálne cítenie, zmysel pre celok, estetické a mravné cítenie, zmysel pre pracovný a hospodársky poriadok, atď. (Bláha 1986).

Vývoj a premeny sídelnej štruktúry boli po 2. svetovej vojne ovplyvnené nielen zmenami politického systému, ktoré poznačili hospodársky vývoj, ale aj následnými podobami industrializácie a urbanizácie. Kolektívizácia poľnohospodárstva uvoľnila značnú časť pracovnej sily dovtedy spätéj s týmto odvetvím. Túto pracovnú silu významným dielom pohltila industrializácia, čo sa v nejednom prípade spájalo s prechodom do miest. Začína sa formovať pro-urbánna klíma, alebo inými slovami pro-urbánna ideológia. Táto dostáva v 70. rokoch 20. storočia významnú podporu v podobe oficiálne odobreného a implementovaného Projektu urbanizácie Slovenska. Jedným zo zámerov uvedeného projektu bolo znížiť vysokú mieru rozdrobenosti sídelnej siete Slovenska, s výrazným zastúpením malých vidieckych obcí. Teoretické inšpirácie možno hľadať v rôznych modeloch regionálnej ekonómie už z medzivojnového obdobia a následne po 2. svetovej vojne, keď sa na báze vývoja trhu a trhových sietí (Walter Christaller) formulovali určité teórie lokalizácie, s priemetom do modelov sídelnej siete či sídelnej štruktúry, často variujúce okolo ich hierarchických podôb (Maier a Tödtling 1997). Táto snaha racionalizovať a zefektívniť sídelnú sieť na Slovensku, okrem priestorového určenia základných rozvojových osí a ich centier (v dnešnom jazyku „pólov rastu“), sa premietla aj do modelu riešenia už spomínanej rozdrobenosti vidieckej sídelnej štruktúry. Vidiecka sídelná sieť bola rozdelená do obcí rozvojových, stagnujúcich a zánikových. Rozvojové obce vytvárali základ tzv. strediskových obcí, do ktorých sa mali sústreďovať investície infraštruktúrneho charakteru, ale mali byť aj centrami väčšej koncentrácie populácie na úkor stagnujúcich či zánikových obcí. Podporené to bolo i skutočnosťou, že na zánikové obce sa vzťahovala stavebná uzávera, čo platilo na akékoľvek nové stavebné (investičné) aktivity. V konečnom dôsledku to malo znamenať ich postupnú likvidáciu (zánik). Súčasťou procesu bolo aj zlučovanie (pričleňovanie) obcí, či už k blízkym mestám alebo väčším (strediskovým) vidieckym obciam. Vytvárali sa tým, z formálneho hľadiska, administratívne väčšie sídelné subjekty. Formálne pričlenenie však obvykle neriešilo reálne problémy týchto obcí. Ako konštatujú sociológovia Gajdoš a Pašiak (2006, p. 62) – „Viedlo to aj k zhoršeniu (deštrukcii) vzťahov medzi obcami, k destabilizácii

sídelskej súdržnosti (kohézie) sídelskej sústavy, k odstraňovaniu pozostatkov územnej demokracie. V takejto situácii sa zhoršili vzťahy najmä medzi pričlenenými obcami a strediskovou obcou. Pričlenené obce ešte viac upadali.“

Tab. 1. Podiel vidieckych obcí (obce do 4 999 obyvateľov) na sídelskej štruktúre Slovenska v rokoch 1921-1991

Rok	1921		1950		1980		1991	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Celkove	3 508	100,0	3 344	100,0	2 725	100,0	1 825	100,0
Vidiecke obce	3 460	98,6	3 277	98,0	2 607	95,7	2 689	95,2

Tab. 2. Podiel počtu obyvateľov vo vidieckych obciach (obce do 4 999 obyvateľov) na celkovom počte obyvateľov Slovenska v rokoch 1921-1991 (v tis.)

Rok	1921		1950		1980		1991	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Celkove	2 998	100,0	3 442	100,0	4 987	100,0	5 274	100,0
Vidiecke obce	2 443	81,5	2 540	73,8	2 487	49,9	2 281	43,3

Charakteristickým znakom tohto procesu bolo, že vychádzal z politicko-direktívneho určenia nezohľadňujúceho záujmy, potreby či mienku dotknutých sídelských spoločenstiev. Uvedený princíp odrážal logiku daného politického systému, ktorý plánoval a rozhodoval centralistickými mocenskými mechanizmami. Takto presadzovaný model súčasne posilňoval (chcene či nechcene) tendencie presunu obyvateľov do miest (pozri najmä zmeny v rokoch 1950-1980 uvedené v tab. 1 a 2). Rovnako industrializačné procesy, ako aj procesy vyvolané uvedeným spôsobom „riadenej urbanizácie“, sa stávajú faktormi vedúcimi k tomu, že v mestách narastala bytová kríza, zatiaľ čo vo vidieckych obciach narastal nevyužitý bytový fond v dôsledku odchodu časti populácie do miest či väčších strediskových obcí. Rovnako jednogenračné, ako aj viacgeneračné rodinné domy na vidieku zostávali poloprázdne. Môžeme hovoriť, že to bolo obdobie, keď sa napriek rôznym politickým deklaráciám o rozvoji socialistickej dediny politicky posilňovalo dichotomické videnie sídelskej štruktúry s elementmi antiruralizmu. V tomto období sa paradoxne začína posilňovať reálno-prorurálny romantizmus s výraznými znakmi urbánno-rurálnej komplementarity. Vychádzal z niekoľkých zdrojov:

Rodinno-príbuzenská väzba na dedinu

Mestská populácia na Slovensku, vzhľadom na obdobie, keď sa zintenzívňovala urbanizácia, bola vo svojej nezanedbateľnej časti v danom čase ešte mladou a neautochtónnou mestskou populáciou so silnými rodinno-príbuzenskými väzbami na vidiek. V období 70. rokov 20. storočia a rokov nasledujúcich sa ako dôsledok migračných pohybov v značnej miere formovala len prvá generácia autochtónnych obyvateľov, predovšetkým veľkých miest. Táto silná väzba na dedinu sa prejavuje nielen v pretrvávajúcich kontaktoch s vidieckym prostredím, ale v mnohých

prípadoch aj v prenášaní istých životných spôsobov do prostredia mestského. Ako určitú agrárnu stopu môžeme v mestskom prostredí chápať záhradkárstvo v jeho pestovateľsko-produkčnej a ešte nie pestovateľsko-estetickej podobe.

Doplňok potravinového trhu

Táto väzba na vidiek bola v danom období umocňovaná i svojou utilitárnou stránkou. Vidiecke zázemie fungovalo aj ako určitý doplnkový zdroj potravinového zabezpečenia (ovocie, zelenina a mäsové produkty) z existujúceho prídomevého hospodárstva rodinno-príbuzenského zázemia. Prídomevé hospodárstvo bolo súčasťou spôsobu života na dedine. Venovala sa mu jednak populácia pracujúca v poľnohospodárstve, jednak tá, ktorá síce pracovala mimo neho, ale svoju väzbu na pôdu, chovateľstvo a následné zhodnocovanie v podobe produktov si v limitovanej podobe naďalej zachovávala. A to bolo využívané príbuzenstvom v meste.

Alternatíva rekreačno-oddychových potrieb v dôsledku reglementačných limitov ponuky rekreácií

Hlavne koncom 60. a v 70. rokoch 20. storočia dochádza na Slovensku k rozvoju chatárstva a chalupárstva. Bol to nový spôsob komplementárneho využívania vidieckeho priestoru mestskou populáciou. Súčasne išlo o alternatívny spôsob trávenia voľného času, rekreácie a oddychu. Svojím spôsobom to bola odpoveď na zamestnanecké (odborárske) rekreačné ponuky, ktoré boli kapacitne limitované. Chatárstvo a chalupárstvo sa zároveň stalo odpoveďou na obmedzenia zahraničných rekreácií (často politicky či ideologicky podmienené).

Alternatíva riešenia obytného prostredia

Chatárstvo a chalupárstvo sa vo vidieckom prostredí, resp. vo vidieckej krajine spájalo aj s určitou kompenzáciou podmienok bývania v meste. Hlavne v prípade bývania na sídliskách, s určitými priestorovými obmedzeniami, ktoré mohli narastať s dospievaním detí, chalupa či chata aspoň v istých časových úsekoch dávali pocit rozšírenia obytného prostredia. Nakoniec často slúžili ako odkladacie priestory, alebo dávali nový život veciam, ktoré v pôvodnom byte boli už na obtiaž. V niektorých prípadoch (hlavne u ľudí na dôchodku) to bol spôsob, ako vytvárať priestor pre mladšiu generáciu pri obmedzenej dosiahnuteľnosti samostatného bývania pre mladých v mestách.

Únik do súkromia ako reakcia na politickú normalizáciu

V tomto období vidiecky priestor a využívanie chalúp a chát malo ešte jeden rozmer, viažuci sa na politickú normalizáciu. Bol to neraz významný priestor pre „vnútornú emigráciu“, pre väčšiu individualizáciu a pocitové súkromie, prinajmenšom pre niektoré sociálne skupiny. Bol to priestor úniku do individualizovaného súkromia a súčasne miesto na stretnutia a pobyty s vybraným okruhom známych.

DICHOTÓMIA ČI KOMPLEMENTARITA V TRANSFORMAČNOM A POTRANSFORMAČNOM OBDOBÍ

Vývojové procesy vo vidieckom prostredí v minulosti a predovšetkým v transformačnom či potransformačnom období mali výrazne diferenciačný charakter (tab. 3 a 4), ktorý súčasne posilňoval regionálne disparity. V zjednodušenej podobe to viedlo k posilňovaniu polarít nielen medziregionálnej, ale aj medzisídelskej.

Premieta sa to aj do teoretickej či politickej roviny. V teoretickej rovine, hlavne v už zmienenej ekonomickej regionalistike, rezonujú otázky hierarchizácie sídelnej štruktúry, otázky pólov rastu. V konečnom dôsledku to smeruje ku kategorizácii sídiel na tie, ktoré sú perspektívne, rozvojové a tie, ktoré takéto atribúty nemajú. Sú problémové, čo pred politikov stavia otázku nad ich ďalšou existenciou. Inými slovami, odráža to *hierarchickú filozofiu* prístupu k rozvoju sídelnej siete a jej štruktúry. Súčasne je to aj východisko pre formulovanie zodpovedajúcich regionálnych politík. *Koncept komplementarity* naopak vychádza z toho, že nepopiera prirodzenosť regionálnej i sídelnej diferenciácie, ale súčasne sa snaží zadefinovať, akú rolu (funkciu či funkcie) spĺňajú vzájomne (štrukturálne a funkčne) diferencované regióny i sídla a v čom sa môžu navzájom dopĺňať, využívajúc svoje prednosti v rovine hospodárskej, spoločenskej či spoločenskovo-kultúrnej, rezidenčnej, v rovine kvality obytného, ale aj krajinného prostredia, environmentálnych kvalít, resp. ďalších kvalitatívnych atribútov fungovania spoločenstva i spoločnosti v kontextoch lokálnych, regionálnych, celoštátnych či nadnárodných. Koncept komplementarity nepopiera určité formy hierarchickosti, ale zdôrazňuje, že pre vyvážený a optimálny rozvoj (v tomto prípade sídelnej štruktúry), stávanie na jednom princípe môže konzervovať zmienené marginality (disparity).

Tab. 3. Počet a podiel vidieckych obcí (do 4 999 obyvateľov) na celkovej počte obcí na Slovensku v rokoch 1991-2009

	1991		2001		2009	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Celkove	2 825	100,0	2 883	100,0	2 891	100,0
Vidiecke obce	2 689	95,2	2 745	95,2	2 759	95,4

Tab. 4. Podiel počtu obyvateľov vo vidieckych obciach (obce do 4 999 obyvateľov) na celkovej počte obyvateľov Slovenska v rokoch 1991-2009 (v tis.)

	1991		2001		2009	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Celkove	5 274	100,0	5 379	100,0	5 426	100,0
Vidiecke obce	2 281	43,3	2 257	43,8	2 442	45,0

Už v minulosti prebiehajúce industrializačné procesy, ale aj rozvoj služieb, rovnako ako kolektivizácia poľnohospodárstva, menili i redukovali trh práce vo vidieckych obciach. Svojím spôsobom modifikovali aj charakter (odvetvovú orientáciu) tohto trhu práce. Po roku 1989 dochádza nielen k transformácii pôvodných JRD (jednotných roľníckych družstiev) na PD (poľnohospodárske či podielnícke družstvá), ale aj k zániku ŠM (štátnych majetkov) a privatizácii ich majetkov, rovnako ako k zániku mnohých pôvodných JRD. To všetko viedlo k zníženiu počtu pracovných miest v poľnohospodárstve s priamymi dosahmi na redukcii miestneho trhu práce, keďže JRD či ŠM, včítane ich hospodárskych dvorov, boli lokalizované vo vidieckych obciach. Posilňuje sa závislosť vidieka na pracovnom trhu miest, či už v blízkom alebo vzdialenejšom regionálnom zázemí,

ale aj v zahraničí. Hlavne v rozvíjajúcich sa regiónoch začínajú aj do vidieckeho priestoru (katastrálnych území vidieckych obcí) vstupovať noví investori. Už to nie sú len investori z priemyselných odvetví (čo charakterizovalo klasickú industrializáciu), ale často investori zo sféry služieb (napr. logistické parky rôzneho druhu), resp. obchodu (z miest vysunuté nákupné centrá). Títo noví investori sa však už neorientujú výlučne na miestnu pracovnú silu (čo do značnej miery charakterizovalo napĺňanie pracovných príležitostí v poľnohospodárstve), ale sťahujú pracovné sily zodpovedajúcich kvalifikácií či zručností zo širšieho zázemia. V prípade veľkých priemyselných investorov je tento nábor často aj z veľkých vzdialeností, včítane zahraničia (viď automotív na Slovensku). Vytvára sa takto nová komplementarita vidieckeho priestoru vo sfére práce, ale vzťahuje sa to predovšetkým na dynamicky sa rozvíjajúce regióny.

Novým fenoménom, ktorý sa vo zvýšenej intenzite začína na Slovensku prejavovať od 90. rokov 20. storočia, je suburbanizácia, ovplyvňujúca vývoj sídelnej štruktúry v zázemí veľkých miest. Pôvodný vidiecky či malomestský priestor začína byť z hľadiska rezidenčných potrieb atraktívny pre pôvodne mestské obyvateľstvo kontaktných veľkých miest, ale aj pre populáciu, ktorá sa z iných vzdialenejších regiónov zamestnanecky viaže, resp. mieni viazať na pracovné príležitosti vo veľkých mestách. Dôvodom sú cenové rozdiely medzi mestom a vidieckym zázemím vzťahujúce sa na pozemky, rodinné domy či byty v bytových domoch. Významný je aj idealizačný faktor naplnenia predstavy o rodinnom bývaní v romantickom prostredí dediny.

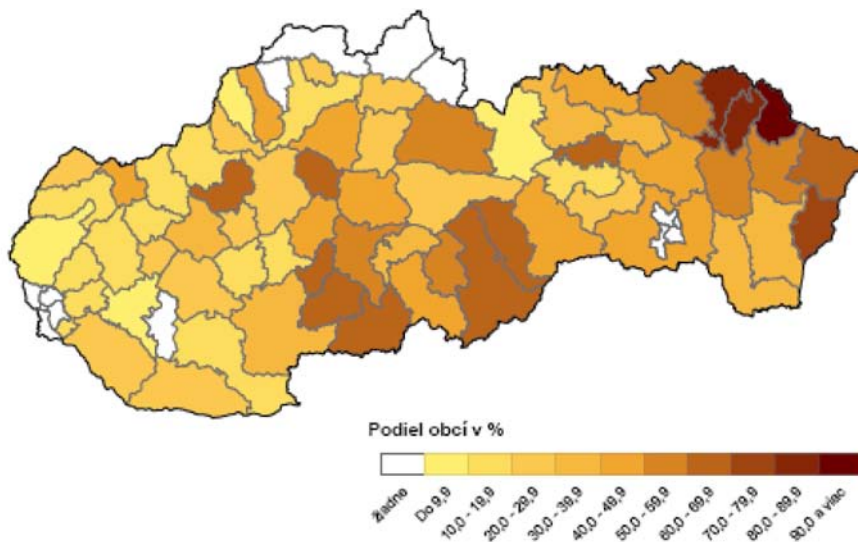
Fenomén suburbanizácie je úzko prepojený s developerskými stratégiami. Suburbanizácia rezidenčného charakteru sa už v menšej miere zakladá na individuálnom rozhodnutí záujemcu o odkúpenie pozemku od pôvodného vlastníka a nadväzujúcu samostatnú výstavbu rodinného objektu. V tomto období sa to stáva skôr súčasťou „priemyslu bývania“. Developeri už v predstihu vyhodnocujú predpokladaný rozvojový potenciál jadrového mesta, jeho hospodársku, ale aj spoločenskú atraktivitu a predpokladané rezidenčné komplementárne výhody vidieckeho či malomestského zázemia takýchto rozvojových centier. Na základe zhodnotení usmerňujú stratégiu obsadzovania priestoru (výkup pozemkov a ich prekvalifikovanie na stavebné parcely, zakomponovanie do územných plánov, prípravu pozemkov a výstavbu). Následné stavebné aktivity smerujú k výslednému tovaru, ktorý sa ponúka na trhu s bytmi, resp. nehnuteľnosťami. Záujemca o bývanie v tomto priestore už nie je súčasne stavebníkom, ale sa mení zo stavebníka na zákazníka (klienta). Uvedené procesy, ktoré sa výrazne prejavujú v dynamicky sa rozvíjajúcich regiónoch a premietajú sa do rozvojových premien sídiel, majú *silný invázny charakter*. Jeho charakteristickým znakom – či už v prípade vstupov silných investorov priemyselno-obslužného charakteru, developerov s orientáciou na rezidenčné produkty alebo následne vyvolaného masovejšieho prílivu „nových obyvateľov“ – je, že nie je výsledkom cielenej rozvojovej politiky dotknutých obcí, ale dôsledkom „vonkajších tlakov a vstupov“, s ktorými sa obce musia dajakým spôsobom vysporiadať. Vyvoláva to celý rad nových sociálno-priestorových problémov, odlišných od tých, s ktorými sa boria vidiecke obce na opačnej strane rozvojového spektra – v regiónoch marginalizovaných. Ukazuje sa, že ocitnúť sa v centre silných suburbanizačných procesov znamená ohrozenie niektorých reálnych, ale aj zromantizovaných predstáv o vidieckom priestore. Na jednej strane pôvodné obyvateľstvo môže cítiť určité ohrozenie z prílivu nových obyvateľov, o to viac, ak prichádzajú s inými kultúrnymi vzormi a

súčasne predstavami o živote v tomto novom prostredí. Na strane druhej, nové obyvateľstvo je charakterizované vyšším individualizmom a udržiavanými silnými väzbami na mesto, a to nielen v rovine zamestnaneckej, ale aj v rovine spoločenskej, spoločensko-kultúrnej a často aj administratívnej. Premieta sa to do skutočnosti, keď nezanedbateľný podiel nových obyvateľov si ponecháva prihlásenie k trvalému pobytu v pôvodnom mieste bydliska, kde sú z tohto titulu i platcami daní. V dôsledku toho podielové dane neprichádzajú do nového reálneho miesta bydliska, ale do miest stále existujúceho oficiálneho prihlásenia. Pôvodné obyvateľstvo tento invázny príliv (nových obyvateľov, investičných vstupov, intenzívnych stavebných aktivít, rastúcej dopravnej zaťažnosti, atď.) vníma často ako ohrozenie prostredovej pohody. Toto ohrozenie je silnejšie vnímané predovšetkým na hlavných suburbanizačných ťahoch, kde sa výrazne zintenzívnila doprava so všetkými negatívnymi vplyvmi, ako hluk, znečistenie ovzdušia či ohrozenie peších. Dochádza aj k niečomu, čo by sme mohli nazvať „dopravnou pascou“, keď vysoká intenzita dopravy naráža na obmedzenia cestnej infraštruktúry. Fyzická blízkosť mesta sa dostáva do rozporu s jeho reálnou časovou dosažitelnosťou. Rast hustoty obytnej zástavby, rovnako ako rast zastúpenia malých firiem v suburbanizovanom vidieckom priestore, spochybňuje romantizovanú predstavu tichého, čistého a prírodného vidieka. Komplementarita práve v takomto prostredí môže dostávať aj tieto podoby. Predovšetkým v období spomínaných zmien môže v dotknutých vidieckych obciach dochádzať k prenesenej forme antiurbanizmu, ktorý sa netýka priamo mesta či mestského prostredia, ale spája sa s mestským obyvateľstvom, novoprichádzajúcim do pôvodného vidieckeho prostredia. V rámci sídelného spoločenstva istý čas fungujú dve subspoločenstvá – pôvodné a to, ktoré sa formuje z nových prisťahovalcov. V závislosti od formujúcich sa vzťahov medzi týmito dvoma subspoločenstvami, obojstrannej vôle hľadania nových spoločných identít a identifikácií s priestorom, ale aj spoločensko-hodnotových orientácií a vytvárajú predpoklady pre postupné obrusovanie hrán a scelovanie dvoch subspoločenstiev do spoločenstva jedného (nielen štatisticky vymedzeného).

Ani v prostredí suburbanizačného tlaku nie je vývoj vo vidieckych obciach rovnaký a komplementárne možnosti sa odlišujú. Uvedený tlak a jeho lokalizačné prejavy, tak vo sfére hospodárskej a rezidenčnej, ako aj infraštruktúrnej, sú ďaleko výraznejšie v suburbanizačných koridoroch (kopírujúcich nosné dopravné koridory). Tu sú výraznejšie pociťované aj niektoré negatívne či problémové dôsledky suburbanizácie. Suburbanizačnými prejavmi sú však dotknuté obce nielen v suburbanizačnom zázemí veľkých miest, ale aj mimo nosných suburbanizačných koridorov. Charakter dosahov, či už pozitívnych alebo problémových, rovnako ako určité komparatívne výhody voči mestskému prostrediu sa vyznačujú istými odlišnosťami. Platí to predovšetkým pre malé vidiecke obce¹, ktoré sú neraz koncovými obcami z pohľadu dopravných sietí, majú určité infraštruktúrne hendikepy vyplývajúce nielen z lokalizácie, ale aj z ich „malosti“. Začínajú však byť rezidenčne, ale aj environmentálne atraktívne pre časť mestskej „klientely“. O to viac, ak sú v dobrej dostupnosti k centráram vyššej vybavenosti a práce, ktoré kompenzujú ich iné hendikepy. V týchto suburbanizovaných územiach, rovnako v prípade väčších vidieckych obcí, ako aj v prípade malých obcí, zaznamenávame pozitívne prejavy v podobe ich demografického (pomalšieho či rýchlejšieho) rastu.

¹ Projekt VEGA „Vývoj a rola endogénnych rozvojových potenciálov v malých vidieckych obciach“, 2008-2010, Sociologický ústav SAV, Hl. riešiteľ: Ľubomír Falt'an

V zložitejšej situácii sa nachádzajú vidiecke sídla lokalizované v problémových regiónoch, ktorých problémovosť sa vzťahuje na obmedzenia v hospodárskej sfére a z toho vyplývajúce dosahy na miestny a regionálny trh práce, na infraštruktúrne zaostávanie, obmedzené dopravné možnosti a zlú dopravnú infraštruktúru. Tieto marginalizujúce faktory spúšťajú mechanizmy jednosmernej priestorovej mobility v podobe emigrácie z územia, čo postupne vedie k demografickým i socioštruktúrnym deformáciám sídelných i teritoriálnych spoločností. Kumulatívne procesy spôsobujú výrazné oslabovanie sociálneho i kultúrneho kapitálu. Takéto regióny, ale aj sídla v nich, sú predmetom „sociálneho vysávania“ kvalitnejších ľudských zdrojov prostredníctvom dlhodobej pracovnej migrácie do regiónov, sídiel – včítane zahraničných – s lepšími pracovnými i životnými možnosťami, ktoré majú potenciálnu tendenciu prerásť do trvalých odchodov. Významne to obmedzuje hospodárske, ale aj sociálne rešartovanie takýchto regiónov a sídelných subjektov. V ich prípade komplementarita, ako dvojsmerná cesta vzájomných výhod mestských a vidieckych sídelných štruktúr, dostáva skôr podobu cesty jednosmernej, na úkor vidieckeho osídlenia. Opäť sa to výraznejšie týka malých vidieckych obcí, lokalizovaných vo väčších vzdialenostiach od centier vyššej vybavenosti a centier práce (tu často veľmi obmedzenej), koncového charakteru s problémovou dopravnou dostupnosťou a ďalšími nadväzujúcimi hendikepmi infraštruktúrneho a sociálneho charakteru (starnutie populácie, nižšia vzdelanostná a kvalifikačná štruktúra, „zmrazený“ sociálny kapitál a pod.). Priestorové rozloženie podielu malých vidieckych obcí na Slovensku podľa okresov nám dokumentuje obr. 1)².

Obr. 1. Podiel obcí do 499 obyvateľov podľa okresov (2009)

Rezidenčná komplementarita sa tu prejavuje len v náznakoch, aj to hlavne v bezprostrednom zázemí okresných miest. Len pomaly dochádza k rekonštrukciám

² Záverečná správa z projektu VEGA „Vývoj a rola endogénnych rozvojových potenciálov v malých vidieckych obciach“, 2008-2010, Sociologický ústav SAV, Hl. riešiteľ: Ľubomír Falťan

stavebného fondu a v porovnaní s dynamicky sa rozvíjajúcimi regiónmi a obcami je nová výstavba menej početná. „Prostredová“ komplementarita (environmentálne, krajinné kvality) rezonuje vo vybraných vidieckych obciach, ak sa viažu na rekreačno-športové a oddychové možnosti a sú podporené zodpovedajúcim infraštruktúrnym vybavením. Ak takéto vybavenostné kvality chýbajú, je aj takáto komplementarita skôr sporadická a okrajová. Do určitej miery funguje komplementarita na báze rodinno-príbuzenských vzťahov medzi mestskou a vidieckou populáciou (podobne ako za socializmu), a to neraz aj z už uvedených utilitárnych dôvodov. Rovnako v tomto prípade sa však objavujú určité limity, spôsobené obmedzovaním aktivít prídumového hospodárstva – v jeho pestovateľskej a chovateľskej podobe, hlavne u osamelo žijúcej seniorskej populácie, pre ktorú je to už fyzická záťaž. Vzhľadom na to, že pre tieto regióny nie je znakom rozvojovej dynamiky to, čo sme nazvali inváznymi procesmi, je ďaleko náročnejšie hľadať mechanizmy zvrátenia nepriaznivého stavu. Snaha získať investorov vytypovaním a prípravou parciel na priemyselné parky v katastrálnych územiach vidieckych obcí bola poznačená nereálnymi očakávaniami, keď neboli dostatočne zhodnotené širšie podmienky (okrem vzdelanostno-kvalifikačných aj ďalšie kvality sociálneho kapitálu v najbližšom zázemí a možnosti kompenzovať miestnu absenciu ľudských zdrojov zdrojmi v širšom zázemí, ďalej infraštruktúrnymi a dopravnými kvalitami, dosažiteľnosťou odbytových trhov, atď.). V takýchto regiónoch a ich sídlach sa úsilie iniciovať rozvojové zmeny preto veľmi často obmedzuje na menšie, miestne projektové iniciatívy lokálneho charakteru, či už v minulosti z predstupových fondov EÚ, alebo po vstupe do EÚ z jej operačných programov. V aktívnych obciach zaznamenávame i snahy o získanie menších zdrojov prostredníctvom existujúcich nadačných systémov (napr. Ekopolis). Hlavne v prípade malých vidieckych obcí to stojí a padá na kvalitách členov samospráv, prípadne predstaviteľoch miestnych občianskych združení. Práve v marginalizovaných regiónoch je komplementarita ako princíp, rovnako i jej reálne limitované prejavy, konfrontovaná s antagonizovane vnímanou dichotómiou vzťahu mesto – dedina.

MIESTO VIDIECKEJ SÍDELNEJ SIETE VO VÝVOJOVÝCH TRAJEKTÓRIÁCH SÍDELNEJ ŠTRUKTÚRY SLOVENSKA

Súčasná vidiecka sídelná štruktúra Slovenska má svoje historické ukotvenie odrážajúce celkový vývoj sídelnej štruktúry na Slovensku. Táto štruktúra nikdy nebola a ani nie je statická. Mení sa v závislosti od širších spoločensko-politických i hospodárskych procesov, rovnako ako aj od ich vnútorných – regionálnych i lokálnych podôb. Tieto určovali i určujú rolu, akú má táto vidiecka sídelná štruktúra v sociálno-priestorovom vývine krajiny. V priestorovo-krajinnom aspekte si vidiek zachováva, aj keď v zodpovedajúcich civilizačných podobách, svoju váhu základne pre potravinové zabezpečenie, ale súčasne aj rolu priestoru, v ktorom sa viac alebo menej úspešne naplňa potreba zachovávaní a kultivovania pôvodných prírodných kvalít, vyvažujúcich antropogénne zásahy do krajiny. Práve táto druhá rola vidieka, resp. vidieckeho priestoru, bude v procese hľadania vyváženého civilizačného rozvoja, narastať.

V historickom priemete dochádza na Slovensku k významným sociálno-priestorovým zmenám v charaktere vidieckych spoločenstiev. V súčasnosti to už nie sú agrárne spoločenstvá. „Agrárne“ a „rurálne“ už nie sú synonymá označujúce to isté. Práve kolektivizácia v podmienkach Slovenska urýchlila to, čo predchádzajúce

etapy postupnej industrializácie nedokázali. Uvoľnila značnú časť „prezamestnaných“ v poľnohospodárstve, čím sa vytvoril priestor pre ponuku pracovnej sily do mimo poľnohospodárskych odvetví. Podporila a zdynamizovala industrializáciu i urbanizáciu v širšom význame, nielen v náraste počtu obyvateľov miest. Skutočnosť, že k tomu dochádza v čase, keď sa postupne (vďaka technologickému pokroku v produkcii, vďaka rozvoju dopravných systémov a zmenám v komunikačných metódach) oslabuje koncentračná sila industrializácie, ale aj fakt, že industrializácia na Slovensku sa nekoncentrovala výlučne v silných (mestských) centrách, viedli k petrifikácii sídelnej rozdrobenosti. Sťahovanie do miest, centier pracovných príležitostí, nebolo až také nevyhnutné, keď bola relatívne dobrá dostupnosť miest práce z dovedajších miest bydliska. V súčasnom svete informačného prepojenia, sofistikovaných moderných technológií stojacich na inovatívnom hľadaní, systémoch riadenia, ktoré nepoznajú tradičné priestorové ukotvenia, dostáva lokalizačný faktor nové významy. Do popredia vystupuje i „mäkký“ faktor sociálno-kultúrneho charakteru, reprezentovaný diverzifikovaným a často i rozporuplným svetom hodnôt a preferencií, vzťahujúci sa aj na výber miesta pre život. V tomto kontexte vidieckeho osídlenia, bez ohľadu na jeho veľkosť, ale so zreteľom na jeho fungovanie a prepojenosť s určujúcimi civilizačnými systémami, definuje jeho zmysluplosť. Suburbanizačné rezidenčné procesy, ktoré v posledných rokoch zaznamenávame predovšetkým v zázemiach veľkých miest, a prebiehajúci nárast preberania celého radu prvkov mestského spôsobu života vo vidieckom prostredí bez ohľadu na jeho veľkosť, signalizujú hodnotové posuny vo vidieckom prostredí. Tieto tendencie vedú postupne k zmenám v tradicionalistických náhľadoch na dedinu, keďže sa tu výrazne oslabila väzba na agrosektor, miesto výkonu práce sa už dávno odčlenilo od miesta bydliska, silné rodinno-príbuzenské väzby a z toho vyplývajúce povinnosti sa oslabujú, rovnako ako sa sociálne fragmentarizuje a priestorovo diferencuje život jednotlivca, obyvateľa vidieckej obce. Premieta sa to i do rastu individualizmu. Súčasne však dôraz na samospravovanie, ktorý predpokladá aj participatívnu angažovanosť občana, vytvára nové podoby formovania sa komunitných stránok lokálneho – sídelného spoločenstva. Odráža to skutočnosť, na ktorú upozorňuje Delanty (2003, p. 1), keď konštatuje, že „...komunita je v súčasnosti v tranzícii ako výsledok významného sociálneho, kultúrneho a politického vývoja“, čo podľa tohto autora je reakciou „... na postmodernizmus, globalizáciu, internet a politický štýl tretej cesty /.../ ... ktorá sa objavuje a vyvoláva celosvetové hľadanie koreňov, identity a aspirácií byť súčasťou.“ Ako konštatuje iný významný sociológ Castells (2001, p. 127), vedie to k tomu, že sa objavujú aj iné, nové formy sociálnej interakcie späté s vekom internetu. Ovplyvňuje to aj chápanie, resp. definovanie komunity, kde sa oslabuje faktor kultúrneho komponentu. V týchto nových spoločenských kontextoch sa zdá, že na životaschopnosť vidieckej sídelnej siete, bez ohľadu na veľkosť vidieckych obcí, má vplyv to, akú kvalitu predstavuje sociálny kapitál toho-ktorého vidieckeho sídelného spoločenstva a aká je jeho schopnosť reagovať na nové podnety premietajúce sa do ich života. Inými slovami, do akej miery, napriek celému radu životných atraktivít, ktoré prináša mestský priestor a jeho spoločenstvo, sa vidiecke spoločenstvo nielen dokáže reprodukovať, ale si aj udržať takú kvalitu ľudských zdrojov, ktoré by sa svojimi aktivitami podieľali na vytváraní alternatív k mestskému prostrediu. Atraktivitu vidieckeho priestoru by pritom zvyšovali nielen doposiaľ uvedené kvality krajinného či sídelného prostredia, dostupnosť mestských centier s ich výhodami, ale aj možnosti využívania nových technologických výtvarov vo sfére komunikácií (priestorovo nelimitované kontakty, prenos informácií a fungo-

vane vo virtuálne zadefinovaných spoločenstvách). Znamená to, že o atraktivitách začínajú rozhodovať nielen fyzické reálie materiálnej i spoločenskej povahy, ale aj nový sociálne zadefinovaný virtuálny svet, kde veľkosť sídla už nie je rozhodujúca.

Reálie tak v suburbanizovaných územiach, rovnako ako v regiónoch s dynamickým rozvojom, potvrdzujú, že aj malé vidiecke obce sa postupne stávajú atraktívnymi. Prejavuje sa to potom aj v optimalizácii demografického stavu spoločenstva. V problémových územiach celý rad negatívnych faktorov ovplyvňuje rozvojové možnosti väčších i veľkých vidieckych sídiel, rovnako ako aj malých. Preto schopnosť udržať a rozvíjať práve kvalitatívne parametre ľudských zdrojov a sociálneho kapitálu budú významne spolurozhodovať o udržateľnosti vidieckej sídelnej siete. Výskumy ukazujú, že tento proces nie je a nebude jednoduchý.

Príspevok vznikol na báze projektu APVV – 0772-07 „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska (sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity)“, hl. riešiteľ: Lubomír Faltan, Sociologický ústav SAV, so spoluúčasťou Geografického ústavu SAV, 2008-2010.

LITERATÚRA

- BECKER, H., BARNES, H. E. (1964). *Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii*. Warszawa (Książka i Wiedza).
- BLÁHA, A. I. (1968). *Sociologie*. Praha (Academia).
- CASTELLS, M. (2001). *The internet galaxy*. Oxford (Oxford University Press).
- DELANTY, G. (2003). *Community*. London (Routledge).
- GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. (2006). *Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- JAŁOWIECKI, B., SZCZEPAŃSKI, M. S. (2002). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa (Scholar).
- MAIER, G., TÖDTLING, F. (1997). *Regionálna a urbanistická ekonomika: teória lokalizácie a priestorová štruktúra*. Bratislava (Elita).
- MUSIL, J. (1967). *Sociologie soudobého města*. Praha (Svoboda).
- RYBICKI, P. (1972). *Spoleczeństwo miejskie*. Warszawa (Państwowe Wydawnictwo Naukowe).
- STRUBELT, W. (2008). „Stadt und Land“ – The relation between city and countryside. In Strubelt, W., Gorzelak, G., eds. *City and region. Papers in honour of Jiri Musil*. Opladen & Farmington Hills (Budrich UniPres).
- ŠTEFÁNEK, A. (1994a). Mesto a vonkov. Čo je mesto a čo je vonkov? *Sociológia*, 26, 114-119.
- ŠTEFÁNEK, A. (1994b). Ruralizmus a urbanizmus. *Sociológia*, 26, 123-129.

INFRAŠTRUKTÚRA A VYBAVENOSŤ OBCÍ: PERCEPCIA A HODNOTENIE VO VYBRANÝH REGIÓNOCH SLOVENSKA

Vladimír Ira, Ivan Andráško*

Infrastructure and amenities in communes: perception and assessment in selected regions of Slovakia

Amenities and infrastructure are crucial to creating sustainable development and acceptable quality of life in communities. Experience from the post-war to more recent situation in settlements has repeatedly shown that infrastructure (e.g. local services like schools, shops, public transport, etc.) are needed at any stage of settlement development and in the life of communities. Lessons from settlements in Slovakia over the past 50 years have shown that a lack of infrastructure to support residents slows the process of building a locality-based community and can create long-term problems for social and economic wellbeing and opportunities for new development. The aim of the paper is to analyse briefly saturation of infrastructure in communes of Slovakia and selected regions and to research perception and assessment of amenities and infrastructure through the surveys conducted in eight selected regions of Slovakia (districts of Bardejov, Levice, Námestovo, Rimavská Sobota, Spišská Nová Ves, Topoľčany, and Žilina and Bratislava regions), and to present their spatial differentiation and rural-urban divide.

Key words: infrastructure, amenities, rural-urban divide, settlements, perception, quality of life, regions in Slovakia

ÚVOD

Infraštruktúra krajiny alebo regiónu predstavuje rozsiahlu sieť, ktorá umožňuje pohyb tovaru, ľudí a informácií v čase a priestore. Infraštruktúru možno chápať ako „spoločenský režijný kapitál“ (*social overhead capital*), ktorý predstavuje rozsiahly súbor všeobecných podmienok potrebných pre priaznivý, sociálne, ekonomicky a environmentálne vyvážený rozvoj (Maříková et al. 1996). Rozvoj sídelnej štruktúry by nebol možný bez dobre vyvinutej infraštruktúry, ktorá spája jednotlivé miesta (sídla) do súvislého celku.

Vybavenosť územia infraštruktúrou vyjadruje kvalitatívne i kvantitatívne charakteristiky rozvojových podmienok obcí a regiónov a do určitej miery ovplyvňuje úroveň kvality života ich obyvateľov (Dissart a Deller 2000, Massam 2002, Pacione 2003, van Kamp et. al. 2003, Ira et. al 2005 a Murgáš 2009). Keďže hospodárske a sociálno-kultúrne činnosti výrazne ovplyvňujú využitie územia, vyvoláva infraštruktúra značný záujem zo strany plánovania na miestnej i regionálnej úrovni (Barney 2006).

Špecifickú vybavenosť obcí tvorí „infraštruktúra pre každodenný život“ (*angl. infrastructure of everyday life* – Jarvis 2005), ktorú charakterizujú prvky využívané jednotlivcom či domácnosťou na zabezpečenie základných podmienok na „prežitie z jedného dňa na druhý“.

Záujem o rozvoj sídelnej štruktúry, infraštruktúry a o kvalitu života sa čoraz viac prepája. Zložitosť tohto prepojenia sa prejavuje nielen pri plánovaní infraštruktúry,

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogira@savba.sk, geoganry@savba.sk

ale aj pri plánovaní rozvoja vidieckych obcí a miest (Pacione 2003 a 2009, Ira 2005b, Ira a Andráško 2007) a rozvoja regiónov (Gajdoš 2002 a Massam 2002, Korec 2005 a Ira et. al., eds. 2005).

Veľmi často sa problematika infraštruktúry študuje v kontexte priestorovej polarizácie a narastajúcich regionálnych disparít spojených s transformačnými a integračnými procesmi (Gajdoš 2005, Korec 2005, Hampl 2007, Ira et al. 2008 a Džupinová et al. 2008). Nerovnomerné rozloženie pozitívnych a negatívnych externalít infraštruktúry v priestore a medzi rôznymi sociálnymi skupinami (Barney 2006), ako aj význam a kvalita ľudského faktora (Blažek a Uhlíř 2002) sa stávajú predmetom záujmu regionálneho rozvoja.

Súčasný regionálny vzorec infraštruktúry sa čiastočne odlišujú od vzorcov z konca 80. rokov. Transformácia iniciovala veľa rôznych procesov v politickej, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej sfére. Objavili sa nové regionálne faktory alebo sa zvýraznili niektoré doposiaľ sa prejavujúce. Externé, ako aj interné faktory výrazne ovplyvnili regionálne vzorce infraštruktúry. Medzi externé faktory s najväčším vplyvom na regionálne vzorce Slovenska patrí vstup zahraničného kapitálu. Regionálne vzorce zahraničných investícií ovplyvňujúcej situáciu v infraštruktúre boli výrazne diferencované na základe vnímaných lokačných výhod (napr. geografická poloha, potenciál regionálneho trhu, ekonomická štruktúra regiónu a jeho diverzita, kvalita ľudských zdrojov, ale aj imidž regiónu). Medzi najdôležitejšie interné faktory patrí politická a inštitucionálna transformácia, decentralizácia verejného sektora a nahradenie centrálne riadenej ekonomiky trhovým hospodárstvom (Ira 2005b, p. 179). Väčšina faktorov bola a je všeobecne priaznivejšia v západných regiónoch a naopak, menej pozitívna vo východných (západo-východný gradient).

Štúdium infraštruktúry z geografického pohľadu môže vyvolávať záujem aj o otázky komplementarity (Andraško a Ira 2010). V geografii sa termín komplementarita začal častejšie uplatňovať v kontexte geografie dopravy (napr. Ullman 1956). Záujem sa sústreďoval najmä na chápanie komplementarity ako jedného z troch základných princípov priestorovej interakcie. Podstatou tohto princípu je existencia priestorovo lokalizovanej ponuky (a dopytu) produktov, ľudí, služieb alebo informácií vyvolávajúca nevyhnutnú odpoveď v podobe ich tokov. Štúdium rozdielov vo vybavenosti infraštruktúrou medzi obcami urbánneho charakteru ponúka možnosť uvažovať o charaktere urbánno-rurálnej komplementarity, resp. o povahe rozdielov medzi obcami v rurálnom a urbánnom prostredí.

Prvým cieľom príspevku je stručne charakterizovať súčasnú situáciu v infraštruktúre obcí Slovenska a načrtnúť hlavné charakteristiky priestorovej diferenciacie na základe súhrnného indexu vybavenosti infraštruktúrou. Ďalším cieľom predloženej štúdie je podrobnejšia analýza percepcie a hodnotenia infraštruktúry v rámci ôsmich vybraných regiónov Slovenska a pokus o charakteristiku rozdielov medzi jednotlivými študovanými regiónmi a medzi vidieckym a mestským prostredím v zmysle konceptu komplementarity metského a vidieckeho sídelného systému.

SÚHRNNÝ INDEX VYBAVENOSTI OBCÍ INFRAŠTRUKTÚROU

Vybavenosť územia infraštruktúrou vyjadruje na jednej strane kvalitatívne črty, na druhej strane kvantitatívne charakteristiky, ktoré spolu vytvárajú podmienky pre sociálno-ekonomický rozvoj a zvyšovanie úrovne kvality života spoločnosti. Analýza vybavenosti okresov infraštruktúrou a jej územnej diferenciácie, aplikovaná na 72 územných jednotkách v rámci SR, vychádzala z predpokladu, že vybavenosť infraštruktúrou má viaceré oblasti (domény, príp. dimenzie) a že každá z nich umožňuje charakterizovať určitý štandard vybavenosti aj prostredníctvom niekoľkých ukazovateľov (Ira 2005b). Základné údaje (zväčša z roku 2001) umožnili pracovať s 24 premennými združenými do piatich oblastí. Analýza územnej diferenciácie jednotlivých premenných, ako aj definovaného agregovaného indexu vybavenosti územia infraštruktúrou ukázala významné rozdiely v ich rozložení. Úroveň infraštruktúry ako jedna z dimenzií potenciálu ďalšieho rozvoja regiónov bola najvyššia v Bratislave. Okresy Pezinok a Senec, ako súčasť Bratislavského kraja, vykazovali nadpriemerné hodnoty agregovaného indexu vybavenosti územia infraštruktúrou. Okres Námestovo bol podľa tejto klasifikácie zaradený do kategórie s najmenej rozvinutou infraštruktúrou, okresy Rimavská Sobota a Spišská Nová Ves medzi územné jednotky s jej nižšou úrovňou. Okresy Bardejov, Levice, Malacky (ako súčasť Bratislavského kraja), Topoľčany a Žilina, boli zaradené do kategórie území s priemernou úrovňou infraštruktúry.

Novšia analýza vybavenosti obcí infraštruktúrou a jej územnej diferenciácie, nadväzujúca na stručnejšiu štúdiu s menším počtom premenných (Ira a Andráško 2010), sa aplikovala na štatistických dátach z roku 2007 za 2 891 územných jednotiek (obcí). Vychádzalo sa z predpokladu, že vybavenosť infraštruktúrou má viaceré domény a že každá z nich umožňuje charakterizovať určitú úroveň saturácie prostredníctvom klastra niekoľkých ukazovateľov. Súhrnný index vychádzal z analýzy celkového počtu 58 infraštruktúrnych prvkov v území, sústredených v rámci 10 domén (dopravná infraštruktúra, technická infraštruktúra, finančné služby, ubytovacie zariadenia, obchod a služby, zdravotnícke zariadenia, kultúrne zariadenia, vzdelávacie zariadenia, sociálne služby, zariadenia telovýchovy a športu).

Pre potreby štatistického spracovania bol celkový počet zastúpených premenných (druhov infraštruktúry) v jednotlivých obciach transformovaný na konzistentnej škále (0,1) podľa vzorca:

$$I x_i = (x_i - \min x_i) / (\max x_i - \min x_i),$$

kde x_i je celkový počet zastúpených druhov infraštruktúry v obci, $\min x_i$ a $\max x_i$ sú minimálne, resp. maximálne hodnoty a $I x_i$ je transformovaná hodnota saturácie infraštruktúrou, t. j. súhrnný index.

Hodnota súhrnného indexu I vyjadrovala maximálnu druhovú saturáciu. Naopak, najnižšie hodnoty indexu vyjadrovali minimálnu druhovú saturáciu.

Vybavenosť obcí infraštruktúrou v rámci Slovenska

Výsledná mapa (obr. 1) znázorňuje päť kategórií obcí Slovenska podľa hodnôt súhrnného indexu vybavenosti infraštruktúrou. Ďalších 10 výrezov mapy (obr. 2 – 9) zobrazuje situáciu v jednotlivých podrobnejšie študovaných priestorových

celkoch (okresy Bardejov, Levice, Námestovo, Rimavská Sobota, Spišská Nová Ves, Topoľčany, Žilina a Bratislavský kraj).

Najvyššie hodnoty stupňa saturácie infraštruktúrou (z pohľadu rozsahu spektra infraštruktúry) vykazuje Bratislava a Košice. Do kategórie s najvyšším stupňom saturácie (spolu 23 mestských obcí) patria mestá nad 50 tisíc obyvateľov – Žilina, Martin, Nitra, Banská Bystrica, Prešov, Poprad, Trenčín, ale aj mestá pod 10 tisíc obyvateľov – mesto Vysoké Tatry, Turčianske Teplice, ale aj mesto Stúrovo s 10 tis. obyvateľmi.

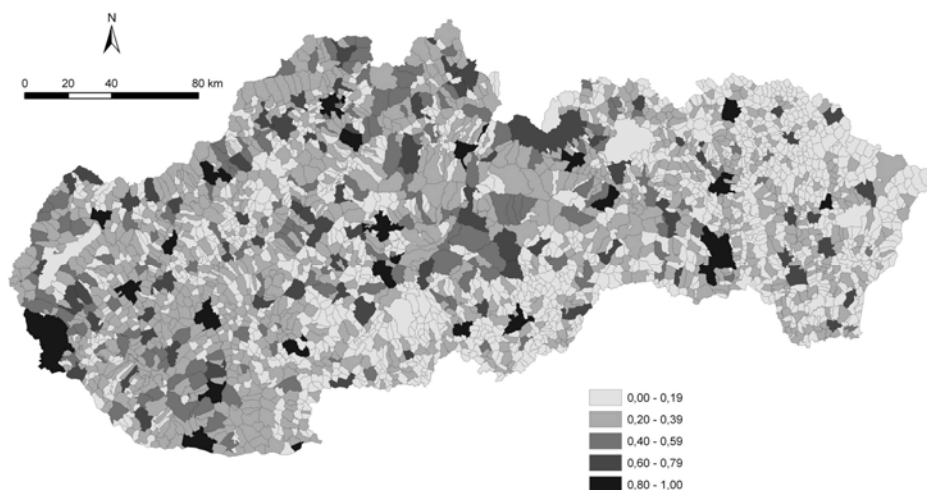
Vysoký stupeň saturácie infraštruktúrou (39 obcí) zahŕňa z miest nad 50 tisíc obyvateľov Prievidzu a väčší počet miest od 10 do 50 tisíc obyvateľov. Do tejto kategórie sa začlenilo aj viacero miest pod 10 tis. obyvateľov (Veľký Meder, Krupina, Turčianske Teplice, Kremnica, Medzilaborce a Vysoké Tatry).

Priemerný stupeň saturácie infraštruktúrou (194 obcí) je charakteristický predovšetkým pre vidiecke obce s počtom obyvateľov nad jeden tis., ale aj pre niekoľko malých mestských obcí vo východnej polovici krajiny (Podolínec, Veľký Šariš, Medzev, Spišské Vlachy a Modrý Kameň).

Nízky stupeň saturácie infraštruktúrou (1 040 obcí) je príznačný predovšetkým pre vidiecke obce s počtom obyvateľov od 500 do 2 tisíc. Viac ako 55 % obcí (1 595) tvorí kategóriu s veľmi nízkym stupňom saturácie infraštruktúrou. Ide predovšetkým o obce s počtom obyvateľov do 500.

Uvedené rozdiely v rámci sledovaného súboru indikátorov však nenaznačujú, že ide o urbánno-rurálnu komplementaritu v zmysle „špecializácie“ na určitý typ infraštruktúry.

Z hľadiska územnej diferenciacie je vo viacerých doménach zrejмый juhozápado-severovýchodný gradient. Infraštruktúra v rámci Slovenska vykazuje zreteľné regionálne disparity. Vyšší stupeň saturácie infraštruktúrou sa prejavuje v regióne západného Slovenska a na Považí. Nižší stupeň vybavenosti obcí infraštruktúrou je príznačný pre juh stredného Slovenska a pre takmer celý východoslovenský región.

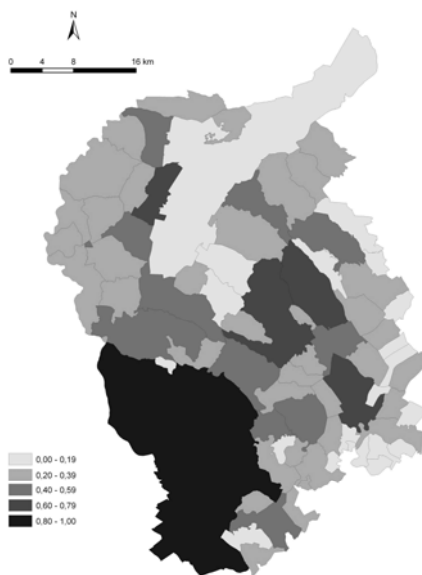
Obr. 1. Infraštruktúrna vybavenosť obcí Slovenska v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

Vybavenosť obcí infraštruktúrou v rámci ôsmich vybraných regiónov

Bratislavský kraj sa rozprestiera v Podunajskej nížine a Záhorskej nížine, ktoré od seba oddeľujú Malé Karpaty. Bratislavský kraj patrí medzi menšie kraje Slovenska. Kraj je tvorený piatimi mestskými okresmi Bratislava I – V, a okresmi Malacky, Pezinok a Senec. Hustotu zaľudnenia má však vysokú, najvyššiu z krajov Slovenska, takmer trojnásobnú ako je krajský priemer. V kraji je 72 obcí z toho sedem miest. V mestách žijú viac ako štyri pätiny obyvateľov kraja, čo je najviac na Slovensku. Veľmi intenzívne sa tu prejavuje suburbanizácia, čo sa odzrkadľuje vo viacerých znakoch mestského spôsobu života obyvateľov takmer celého kraja.

Funkčný mestský región Bratislava do značnej miery korešponduje svojou rozlohou a počtom obyvateľov s Bratislavským krajom. Vzhľadom na mimoriadnu centripentálnu orientáciu pohybu za prácou vo vnútri tejto oblasti prejavuje Bratislavský kraj značný stupeň vnútornej koherencie (Bezák 2000).

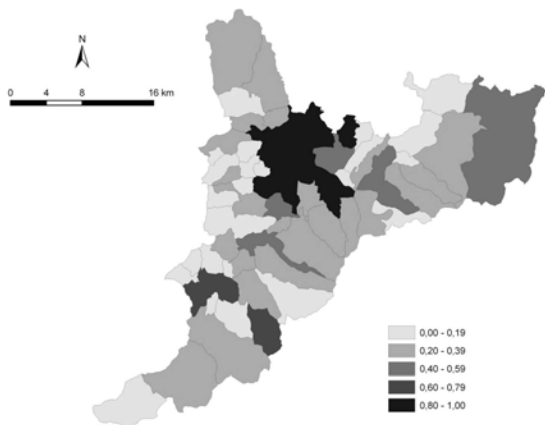
Dopravná poloha je veľmi dobrá, najmä vzhľadom na medzinárodné postavenie. Z Bratislavy vychádzajú diaľničné ťahy smerom na Brno, na Považie a sú tu vybudované prípoje na diaľnice v Maďarsku a Rakúsku. V hlavnom meste je najväčšie letisko v krajine, významný prístav a železničná križovatka. Bratislavský kraj je turistami najnavštevovanejší a tomu je prispôsobená aj príslušná infraštruktúra. Bratislava ako centrum regiónu a hlavné mesto reprezentuje obec s najvyššou mierou saturácie sledovanými prvkami infraštruktúry. Spolu s Košicami majú výnimočné postavenie v rámci Slovenska. Mestá Pezinok, Modra, Senec, Svätý Jur a Malacky patria do kategórie obcí s nadpriemernou vybavenosťou sledovaných zložiek infraštruktúry. Všeobecne je možné hovoriť o vyššej vybavenosti obcí Bratislavského kraja pozdĺž najvýznamnejších dopravných línií smerujúcich z Bratislavy na sever, severovýchod a východ (obr. 2).

Obr. 2. Infraštruktúrna vybavenosť obcí Bratislavského kraja v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

Okres Žilina v severozápadnej časti Slovenska má sídelné a hospodárske jadro, ktoré leží v Žilinskej kotline. Počtom obyvateľov je tretím najväčším okresom Slovenska. Po mestských okresoch Bratislava a Košice je najhustejšie zaľudnený. Nachádza sa tu 52 obcí, z toho tri mestá. Jadro okresu, mesto Žilina, je dôležitou dopravnou križovatkou. Vedú tadiaľ najvýznamnejšie železničné a cestné dopravné ťahy z Bratislavy do Košíc a dôležité medzinárodné trasy cez Kysuce do Českej republiky a Poľska. V Žiline sa nachádza aj letisko. Okresom prechádza najvýznamnejšia rozvojová os – 1. stupňa.

Okres Žilina zodpovedá centrálnej časti funkčného mestského regiónu, od ktorého boli odčlenené periférne oblasti. Ide o vnútorne koherentnú, ale navonok neuzatvorenú územnú jednotku (Bezák 2000). Územie okresu je značne atraktívne z hľadiska cestovného ruchu, čomu zodpovedá aj vybudovaná príslušná infraštruktúra. Žilina ako centrum okresu a regiónu patrí medzi mestá s najvyššou mierou saturácie sledovanými prvkami infraštruktúry v rámci Slovenska. Horské vidiecke obce na východ a juhovýchod od mesta sú zaradené do kategórie obcí s podpriemernou až veľmi podpriemernou mierou druhej saturácie infraštruktúrou (obr. 3).

Obr. 3. Infraštruktúrna vybavenosť obcí okresu Žilina v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

Územie okresu Topoľčany sa rozprestiera v severozápadnom výbežku Podunajskej nížiny (na Nitrianskej pahorkatine a Nitrianskej nive). Okres leží na severnom okraji záposlovenského centralizačného regiónu v kontakte s juhoslovenským koridorovým regiónom.

Okres Topoľčany zodpovedá centrálnej časti funkčného mestského regiónu, od ktorého boli odčlenené periférie v podobe samostatných okresov. Faktor územno-správneho členenia zohráva dôležitú úlohu z hľadiska rozvoja. Vzhľadom na výskyt jadra regiónu a absenciu periférnej zóny ide o vnútorne koherentnú, ale navonok neuzatvorenú územnú jednotku (Bezák 2000).

Jediné významné centrum osídlenia je mesto Topoľčany. Počtom obcí (54) patrí medzi priemerne veľké okresy kraja, ale jeho urbanizačná úroveň je veľmi nízka. Jedna tretina obcí má viac ako 1 000 obyvateľov.

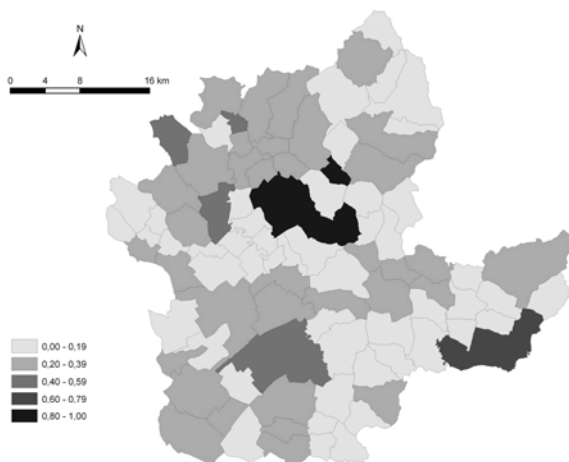
Územím prechádza dôležitý S – J rozvojový koridor dopravy a líniových infraštruktúrnych zariadení, vrátane železničnej trate do oblasti Hornej Nitry.

Jediným centrom osídlenia s nadpriemernou mierou druhovej saturácie infraštruktúrou je okresné mesto Topoľčany. Väčšina obcí má podpriemernú až veľmi podpriemernú úroveň vybavenosti (obr. 4).

Obr. 4. Infraštruktúrna vybavenosť obcí okresu Topoľčany v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

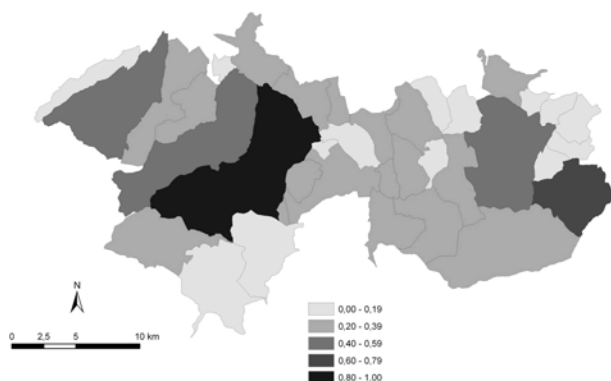
Rozlohou najväčší okres Slovenska – Levice sa nachádza na juhu rozhrania medzi západným a stredným Slovenskom. Územie okresu sa rozprestiera vo východnej časti Podunajskej nížiny s vysokým poľnohospodárskym potenciálom. V severovýchodnej časti zaberá výbežky dvoch sopečných pohorí – Štiavnických vrchov a Krupinskej planiny. Okres leží na okraji západoslovenského centralizačného regiónu v kontakte s juhoslovenským koridorovým regiónom (Korec et al. 1997). Územím prechádza S – J rozvojová os 2. stupňa a Z – V rozvojová os 3. stupňa.

Obr. 5. Infraštruktúrna vybavenosť obcí okresu Levice v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

Okres Levice v podstate pozostáva z dvoch samostatných funkčných mestských regiónov (FMR). Do okresu patria dva funkčné mestské regióny – FMR Levice a FMR Šahy (Bezák 2000). Napriek tomu, že v okrese sú štyri mestá, stupeň urbanizácie je pod celoslovenským priemerom. Takmer dve tretiny vidieckych obcí majú veľkostnú štruktúru od 200 do 999 obyvateľov. Úroveň súhrnného indexu vybavenosti je vyššia v obciach západnej časti okresu (obr. 5).

Jadro územia okresu Spišská Nová Ves leží v Hornádskej kotline. Okraje okresu zasahujú na juhu do Slovenského raja a Volovských vrchov, na východe sa dotýkajú Braniska. Je súčasťou severoslovenského (jednoosového) koridorového regiónu. Medzihorská Hornádska kotlina je súčasťou koridoru, ktorý prepája dva centralizačné regióny. Základ tvorí železnica (od roku 1871). Po severnom okraji okresu prechádza rozvojová os 1. stupňa.

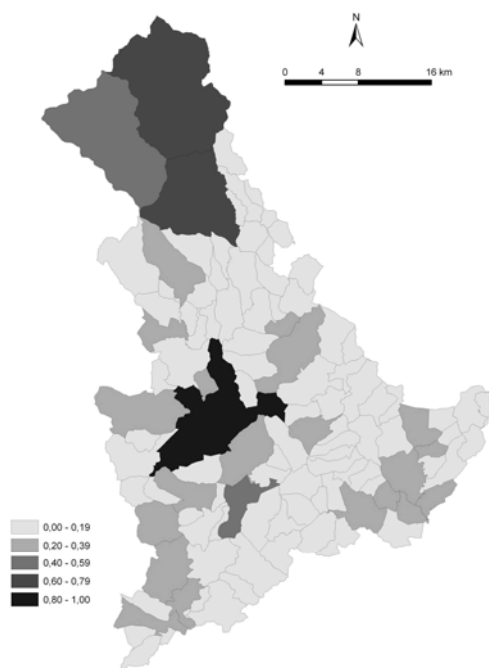
Obr. 6. Infraštruktúrna vybavenosť obcí okresu Spišská Nová Ves v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

Okres Spišská Nová Ves zodpovedá centrálnej časti funkčného mestského regiónu, od ktorého boli odčlenené periférie v podobe samostatných okresov. Jediné významnejšie centrum osídlenia je Spišská Nová Ves. Z hľadiska počtu obcí (36) ide o najmenší, zároveň však o najurbanizovanejší okres Košického kraja.

Územím prechádza hlavná dvojkolajová elektrifikovaná železničná spojnice Považia, Popradskej kotliny a Košickej kotliny. Trasa diaľnice neprechádza okresom, ale vedie severne od jeho územia.

Najvýznamnejšie centrum okresu mesto Spišská Nová Ves je zaradené do kategórie s najvyššími hodnotami súhrnného indexu vybavenosti v rámci celého Slovenska. Nadpriemernú hodnotu saturácie vykazuje infraštruktúra Krompách a priemernú hodnotu nájdeme v Smižanoch, Spišských Vlachoch a Hrabušiciach (obr. 6).

Jadro okresu Rimavská Sobota tvorí Rimavská kotlina, ktorá na severe prechádza do Slovenského rudohoria. Je súčasťou juhoslovenského (jednoosového) koridorového regiónu (JKR). Jadrovým priestorom JKR je 10-25 km široká nízinná juhoslovenská kotlina. Pahorkatinný povrch kotliny je dobre prechodný (vedenie diaľkových tranzitných líní potrubnej dopravy, ropovodu, plynovodu, elektrickej energie). Územím prechádza Z – V rozvojová os 1. stupňa.

Obr. 7. Infraštruktúrna vybavenosť obcí okresu Rimavská Sobota v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

Okres Rimavská Sobota v podstate pozostáva z dvoch samostatných funkčných mestských regiónov (Bezák 2000). Do okresu patrí okrem dvoch funkčných mestských regiónov (FMR Rimavská Sobota a FMR Hnúšťa) ešte aj periférna oblasť tretieho funkčného mestského regiónu (FMR Tornaľa v susednom okrese Revúca). Ide o okres s najvyšším počtom obcí (107) v Banskobystrickom kraji. Napriek tomu, že v okrese sú tri mestá, miera urbanizovanosti je veľmi nízka. Viac ako dve tretiny obcí sú vo veľkostnej kategórii do 500 obyvateľov.

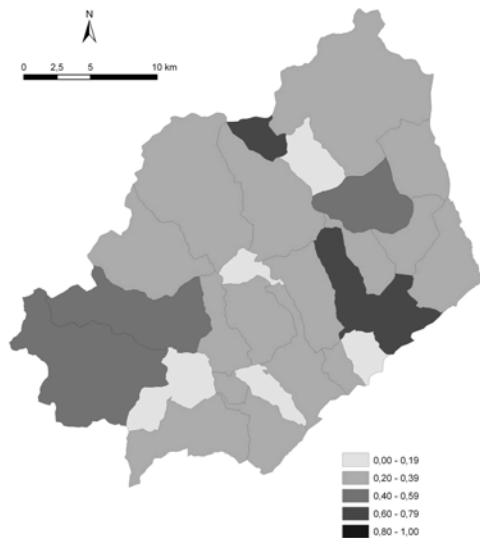
Územím prechádza jeden z hlavných rozvojových koridorov dopravy a líniových infraštruktúrnych zariadení, hoci trasy diaľnic a rýchlostných komunikácií neprechádzajú okresom.

Centrum okresu mesto Rimavská Sobota sa mierou saturácie zaraďuje medzi mestá s najvyššími hodnotami. Hnúšťa patrí medzi nadpriemerne vybavené obce, Tisovec a Klenovec medzi priemerne vybavené. Tri štvrtiny obcí sú charakteristické veľmi podpriemernou infraštruktúrnou vybavenosťou.

Členitý povrch územia okresu Námestovo tvoria celky vonkajších Karpát (Oravské Beskydy, Podbeskydská brázda, Podbeskydská vrchovina a okrajovo Oravská kotlina a Oravská Magura). Vzhľadom na odľahlú polohu od najvýznamnejších regiónov rozvoja má okres nízku hodnotu polohového potenciálu. Jediné významnejšie centrum osídlenia je mesto Námestovo. Okres sa vyznačuje mimoriadne nízkym podielom mestského obyvateľstva (jedna sedmina),

má 24 obcí a dve tretiny z nich majú nad 1 000 obyvateľov. Územím okresu neprechádza žiadna železničná trať ani trasy diaľnic a rýchlostných komunikácií.

Ukazuje sa, že pozícia okresu je zatiaľ nevýhodná, nakoľko susedí s ekonomicky marginálnym regiónom na poľskej strane. Jediné významnejšie centrum osídlenia, mesto Námestovo má nadpriemernú vybavenosť infraštruktúrou. Úroveň vybavenosti ostatných obcí je podpriemerná až veľmi podpriemerná (obr. 8).

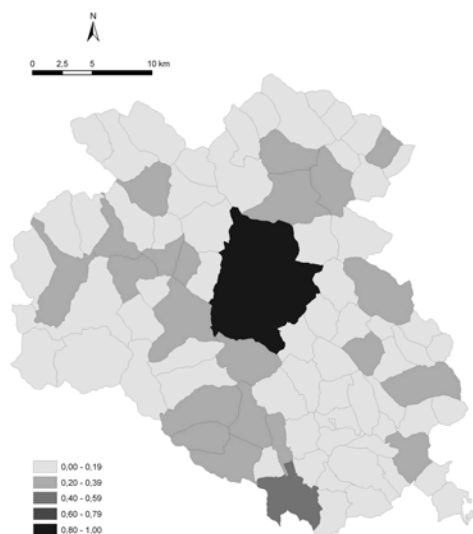
Obr. 8. Infraštruktúrna vybavenosť obcí okresu Námestovo v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

Vzhľadom na geograficky marginálnu polohu územia okresu Bardejov je hodnota polohového potenciálu veľmi nízka. Centrum okresu je vzdialené 477 km od Bratislavy. Je zaujímavé, že existuje takmer úplná zhoda vo vymedzení okresu a funkčného mestského regiónu. Počtom obcí (86) je okres Bardejov druhým najvýznamnejším okresom kraja. Miera urbanizovanosti je však nižšia ako priemer kraja a je značne pod priemerom SR. Jediné mesto Bardejov predstavuje významnejšie centrum osídlenia.

Hlavné rozvojové koridory dopravy a technickej infraštruktúry v rámci východoslovenského regiónu idú mimo okres.

Podstatne významnejšia je cestná ako železničná doprava. Trasy diaľnic a rýchlostných komunikácií neprechádzajú okresom. Z hľadiska hospodárskej situácie sa v okrese prejavuje aj vplyv ekonomicky depresívneho územia juhovýchodu Poľska, umocneného marginalitou územia z hľadiska dopravy (Ira 2005b).

Analýza infraštruktúrnej vybavenosti obcí okresu Bardejov podľa súhrnného indexu poukazuje na výnimočné postavenie okresného mesta, ktoré je v kategórii obcí s najvyššou mierou druhej saturácie. Určitá miera marginality sa prejavuje vo väčšine vidieckych obcí okresu, ktoré vykazujú najnižší stupeň nasýtenia z hľadiska sledovaných 58 parametrov infraštruktúry (obr. 9).

Obr. 9. Infraštruktúrna vybavenosť obcí okresu Bardejov v roku 2007 podľa súhrnného indexu (miera saturácie infraštruktúrou od najnižšej – 0 po najvyššiu – 1)

VNÍMANIE A HODNOTENIE INFRAŠTRUKTÚRY OBCÍ ÔSMICH REGIÓNOV (POHLAD VYBRANEJ VZORKY OBYVATEĽOV)

Dotazníkové zisťovanie, jedna zo základných spoločenskovedných techník zberu informácií, je postavené na získavaní empirických údajov prostredníctvom dotazníkov. Tento výskumný nástroj, ktorý umožňuje získavať písomné odpovede respondentov, môže v zásade obsahovať všetky typy otázok. Rozvrhnutie otázok v dotazníku sleduje myšlienkové postupy respondentov, ktorým je dotazník určený. V princípe je možné prostredníctvom dotazníka získať informácie o akomkoľvek okruhu problémov. Môže byť zdrojom mäkkých i tvrdých dát (napr. postojové a motivačné zisťovanie). Operacionalizácia výskumného problému a formulácia otázok musia byť prispôbené danému výskumnému terénu. Pýtajúci sa formuluje otázky a kladie ich rovnakým spôsobom celému súboru respondentov (Maříková et al. 1996).

Analýza a interpretácia dát získaných vo vybraných ôsmich územiach vychádzala z dotazníkového zisťovania, ktoré sa uskutočnilo v decembri roku 2009. Zisťovanie do určitej miery vychádzalo zo skúseností z predchádzajúcich geografických výskumov v regiónoch Dolného Pomoravia, Tatier a Východných Karpát (Huba a Ira 1999 a Huba a Ira 2000), Poľany (Ira et al. 2008) a na území Bratislavy (Ira 2005a, Andráško 2006), ako aj výskumov sociologických (napr. reflexie stavu životných podmienok a rozvojových možností obcí realizovaných Gajdošom a Moravanskou 2005).

Analýza je založená na výsledkoch dotazníkového výskumu realizovaného prostredníctvom agentúry MVK zameranej na prieskum trhu, médií a verejnej mienky. Výskum sa orientoval na zachytenie špecifik rôznych typov mestských a vidieckych obcí v rámci ôsmich študovaných území (sedem okresov – Bardejov, Levice, Námestovo, Rimavská Sobota, Spišská Nová Ves, Topoľčany, Žilina a

Bratislavský kraj – obr. 10) z hľadiska ich životných podmienok v rôznych oblastiach (hospodárskej, sociálnej, environmentálnej a infraštruktúrnej). Hodnotenie týchto problémových oblastí obcí uskutočnili respondenti, z ktorých viac ako jednu tretinu (34,4 %) predstavovali bežní občania, 17,6 % poslanci obecného/mestského zastupiteľstva, 13,1 % učitelia, 4,2 % kňazi a duchovní, 14,3 % podnikatelia, 7,5 % predstavitelia občianskych združení alebo spoločenských organizácií a 8,8 % iní, pričom väčšinu z nich sme považovali za dobrých znalcov miestnych pomerov.

Obr. 10. Územia okresov v ktorých sa realizoval dotazníkový výskum

Dotazníkový výskum sa realizoval na vzorke 601 respondentov zo 14 obcí okr. Bardejov, 15 obcí okr. Levice, 10 obcí okr. Námestovo, 17 obcí okr. Rimavská Sobota, 16 obcí okr. Spišská Nová Ves, 14 obcí okr. Topoľčany, 15 obcí okr. Žilina a 19 obcí v Bratislavskom kraji. Realizoval sa formou dotazníka, ktorý obsahoval 26 otázok, kde boli pomerne často použité hodnotiace škály na presnejšiu kvalitatívnu charakteristiku sledovaných problémových oblastí. Do spracovania bolo zaradených 105 dotazníkov z mestských a 496 z vidieckych obcí. Medzi respondentmi muži tvorili 51,6 % vzorky a ženy 48,4 %.

Z hľadiska vekovej štruktúry 10,3 % respondentov malo 18 až 29 rokov, 18,5 % bolo vo veku 30 až 39 rokov a 31,4 % vo veku 40 až 49 rokov. Vo vekovej kategórii 50 až 59 rokov bolo 26,1 % respondentov a v najvyššej kategórii (60 a viac rokov) 13,6 %.

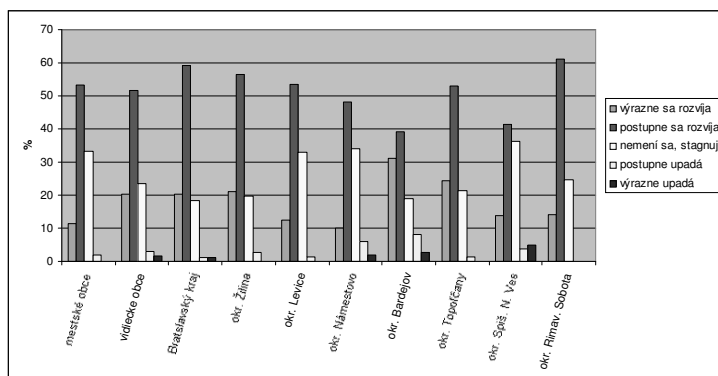
Získané údaje z výskumu vytvárajú vhodný poznatkový fond so značnou výpovednou hodnotou a umožňujú aj istú mieru zovšeobecnenia. Údaje z výskumu boli spracované v programe SPSS a vyhodnotené za viaceré problémové či priestorové roviny.

PODOBNOTI A ODLIŠNOSTI V PERCEPCII A HODNOTENÍ INFRAŠTRUKTÚRY VO VYBRANÝCH REGÓNOCH

Väčšina otázok v dotazníku bola venovaná kvalite života v obci a s ňou súvisiacimi podmienkami. Časť otázok bola orientovaná na problematiku infraštruktúry v obci, najmä na vývoj v infraštruktúrnej oblasti a na spokojnosť s možnosťami využívania určitých typov infraštruktúry.

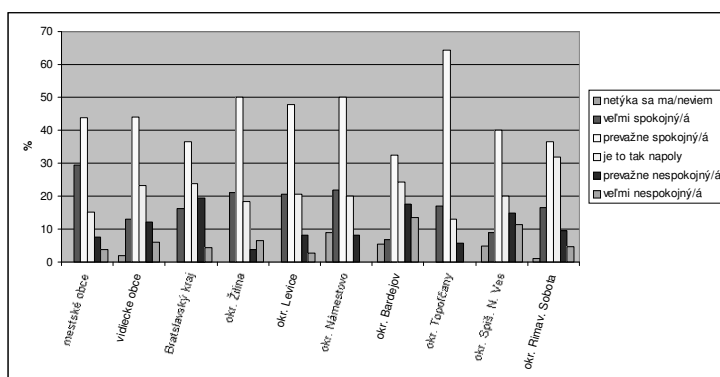
Analýza odpovedí celého súboru opýtaných ukázala, že len jedna štvrtina respondentov hodnotí celkovú kvalitu života v obci ako pomerne vysokú až vysokú. Necelá pätina z celkového počtu 601 respondentov vníma rozvoj obce z hľadiska infraštruktúry ako výrazný a polovica respondentov ako postupný.

Na otázku „ako sa mení obec z hľadiska infraštruktúry“ viac ako pätina respondentov okresov Bardejov (31,1 %), Topoľčany (24,3 %), Žilina (21,1 %) a Bratislavského kraja (20,4 %) uviedla, že sa výrazne rozvíja. V okresoch Levice, Námestovo, Spišská Nová Ves a Rimavská Sobota bol podiel respondentov, ktorí ohodnotili rozvoj infraštruktúry v obci ako výrazný, podstatne nižší. Zreteľnejšie rozdiely sa prejavili v odpovedi „postupne sa rozvíja“. Viac ako polovica respondentov takto charakterizovala rozvoj infraštruktúry v Bratislavskom kraji a okresoch Žilina, Levice, Topoľčany a Rimavská Sobota. V okresoch Bardejov a Spišská Nová Ves tvoril podiel týchto odpovedí len približne dve pätiny. Najvýraznejšie pozitívne subjektívne hodnotenie zmien infraštruktúry bolo teda u respondentov z Bratislavského kraja (79,5 %) a okresov Žilina (77,7 %) a Topoľčany (77,2 %). Celkový prehľad o hodnotení respondentov prináša obr. 11.

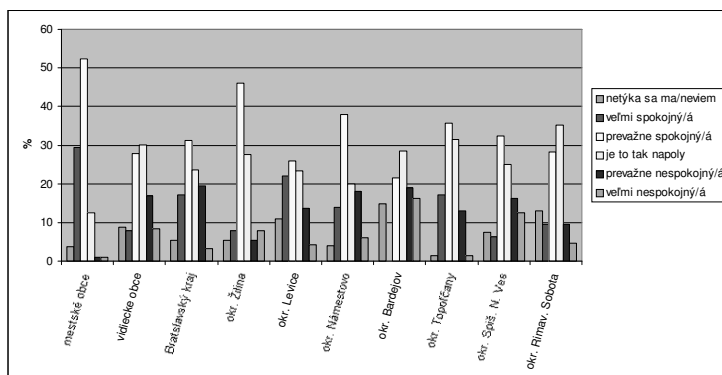
Obr. 11. Hodnotenie vývoja obce z hľadiska infraštruktúry podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

Predajne s potravinárskym sortimentom zohrávajú (napriek veľmi dynamickému rozvoju veľkých nákupných stredísk vo väčších obciach) dôležitú úlohu v živote obyvateľov najmä menších vidieckych obcí. Možnosti nákupu potravín najpriaznivejšie hodnotili opýtaní z okresov Žilina, Levice, Námestovo, Topoľčany (viac ako dve tretiny prevažne až veľmi spokojných), naopak v okrese Bardejov bolo 31,1 % respondentov prevažne nespokojných až nespokojných (obr. 12).

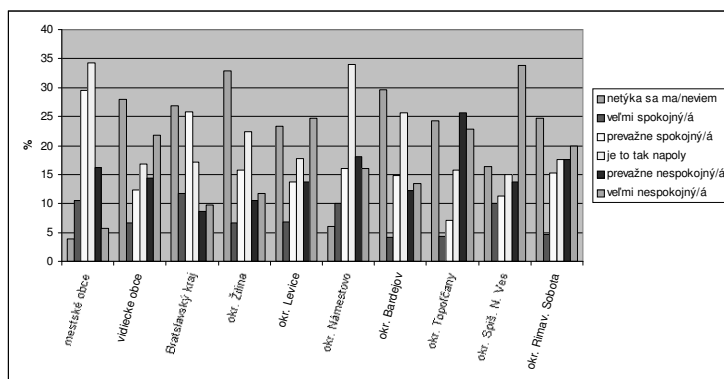
Obr. 12. Miera spokojnosti s možnosťami nákupu potravín podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

Na otázku „ako ste spokojný/á s možnosťami nákupu drogistického tovaru“ odpovedala viac ako polovica respondentov v okresoch Žilina, Námestovo a Topoľčany výberom odpovedí „prevažne spokojný/á“ a „veľmi spokojný/á“. Naopak, viac ako jedna tretina respondentov bola prevažne nespokojná až veľmi nespokojná v okrese Bardejov. (obr. 13). Podiel pozitívne hodnotiacich možnosti nákupu drogistického tovaru bol viac ako dvojnásobne vyšší u respondentov z miest (81,9 %) v porovnaní s opýtanými z vidieka (35,7 %).

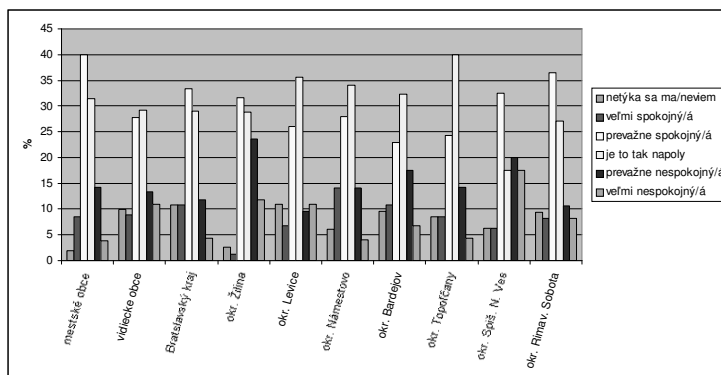
Obr. 13. Miera spokojnosti s možnosťami nákupu drogistického tovaru podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

Miera spokojnosti s rekreačnými možnosťami bol vo všetkých sledovaných priestorových jednotkách pomerne nízka. Len v Bratislavskom kraji prekročil podiel prevažne spokojných až spokojných jednu tretinu (36,6 %). Najvyšší podiel prevažne nespokojných až veľmi nespokojných bol v okr. Topoľčany (48,6 %) a okr. Spišská Nová Ves (47,6 %). Podrobnejší prehľad odpovedí podľa jednotlivých územných celkov poskytuje obr. 14.

Obr. 14. Miera spokojnosti s možnosťami využívania rekreačných zariadení podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

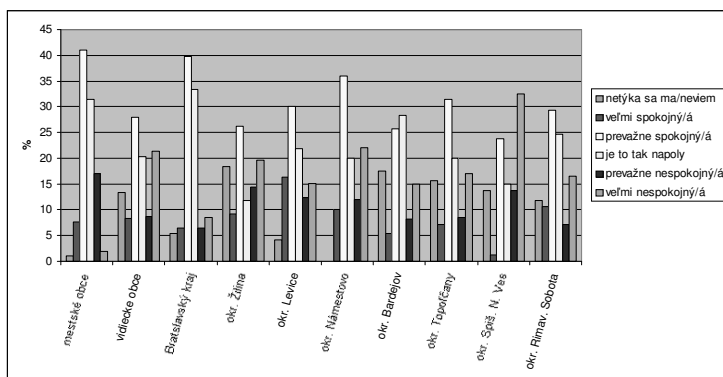
Analýza miery spokojnosti s možnosťami využívania športových zariadení (obr. 15) vypovedá o diferencovanosti hodnotení v jednotlivých priestorových jednotkách. Zatiaľ čo percento odpovedí vyjadrujúcej spokojnosť bolo relatívne vysoké u opýtaných z okresov Rimavská Sobota (44,7 %), Spišská Nová Ves (38,8 %) a Bratislavského kraja (44,1 %), percento nepriaznivých hodnotení bolo pomerne vysoké u respondentov z okr. Spišská Nová Ves (37,5 %) a Žilina (34,5 %).

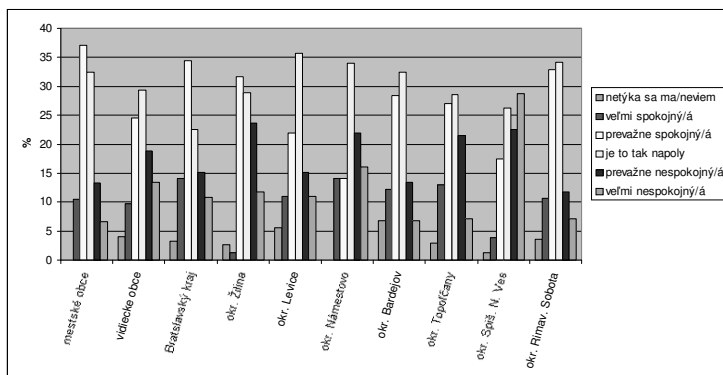
Obr. 15. Miera spokojnosti s možnosťami využívania športových zariadení podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

Na otázku „ako ste spokojný/á s kvalitou lekárskeho služieb“ boli najpozitívnejšie odpovede v okrese Levice (46,5 % prevažne spokojných až veľmi spokojných), v Bratislavskom kraji (46,3 %) a v okr. Námestovo (46 %). Dotazníkový výskum ukázal, že v okrese Spišská Nová Ves je vysoký podiel (46,3 %) prevažne nespokojných až veľmi nespokojných respondentov (obr. 16).

Z hľadiska spokojnosti s kvalitou kultúrnych zariadení sa názory medzi respondentmi v sledovaných územných jednotkách odlišovali, ale nie veľmi výrazne (obr. 17). Na jednej strane bola takmer jedna polovica (48,4 %) prevažne spokojných až veľmi spokojných v Bratislavskom kraji a 43,5 % v okrese Rimavská Sobota, na druhej strane v okresoch Žilina, Námestovo a Spišská Nová Ves bol spolu podiel prevažne nespokojných a veľmi nespokojných relatívne

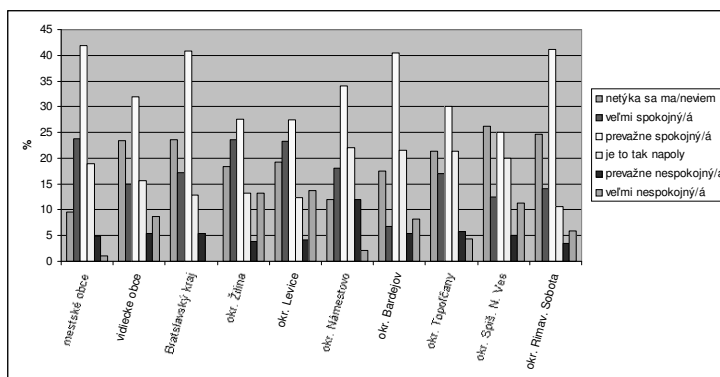
Obr. 16. Miera spokojnosti s kvalitou lekárskeho služieb podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

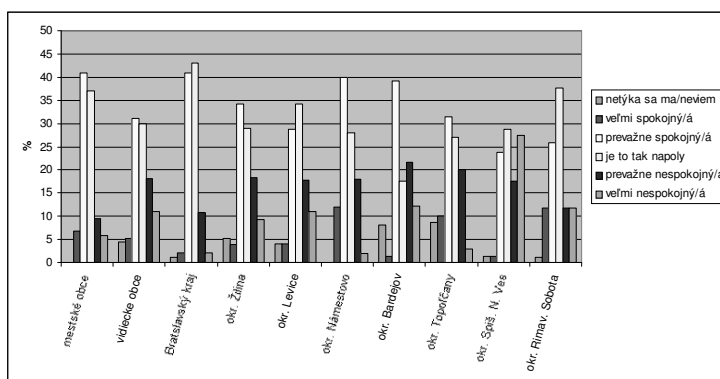
Obr. 17. Miera spokojnosti s kvalitou kultúrnych zariadení podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

Školské zariadenia sú zastúpené v obciach študovaných priestorových jednotiek diferencované, a preto existuje tiež predpoklad že sa budú prejavovať určité odlišnosti v odpovediach medzi opýtanými obyvateľmi z rôznych regiónov (obr. 18). V okresoch Rimavská Sobota, Námestovo, Žilina a Levice bol podiel prevažne spokojných až veľmi spokojných viac ako polovičný (55,3 %, 52,0 %, 51,3 % a 50,7 %). V Bratislavskom kraji bol mierne nižší (48,1 %), rovnako ako v okresoch Bardejov (47,3 %) a Topoľčany (47,1 %). V okrese Spišská Nová Ves bola viac ako tretina respondentov (37,5 %) prevažne spokojná až veľmi spokojná. Miera nespokojnosti bola vo všetkých regiónoch pomerne nízka.

Hodnotenie spokojnosti základných služieb ako súčasti „infraštruktúry pre každodenný život“ malo pomerne diferencovaný charakter (obr. 19). Hodnotenie „prevažne spokojný/á“ a „veľmi spokojný/á“ vyjadrilo spolu 52,0 % respondentov z okr. Námestovo, 43,1 % z Bratislavského kraja, 41,4 % z okr. Topoľčany a 40,6 % z okr. Bardejov. V ostatných regiónoch bol podiel nižší ako 40 %.

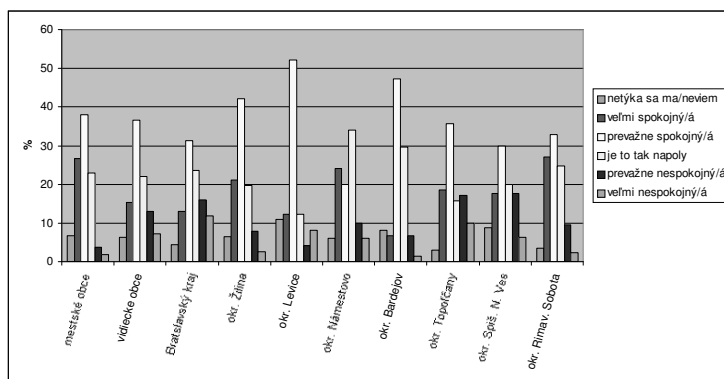
Obr. 18. Miera spokojnosti s kvalitou školských zariadení podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

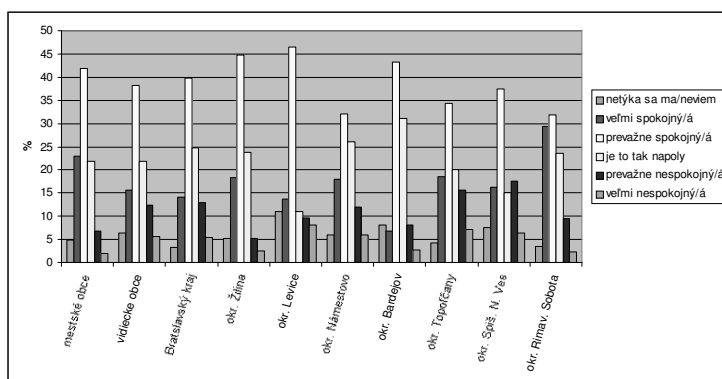
Obr. 19. Miera spokojnosti s kvalitou základných služieb podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

Kvalitu dopravnej infraštruktúry sme hodnotili podľa miery spokojnosti s možnosťami spojenia do sídla obvodných úradov a možnosťami spojenia do (najbližšieho) mesta. Najvyššie percento prevažne spokojných až veľmi spokojných respondentov s možnosťami spojenia do sídla obvodných úradov (obr. 20) bolo v okresoch Levice (64,4 %), Žilina (63,2 %) a Rimavská Sobota (60,0 %). Najnižšia miera spokojnosti bola u respondentov z okr. Námestovo (50,0 %) a Bardejov (50,0 %).

Najvyššie percento respondentov prevažne spokojných až veľmi spokojných s možnosťami spojenia mesta (obr. 21) bolo v okresoch Žilina (63,1 %), Rimavská Sobota (61,2 %) a Levice (60,3 %). Najnižšia miera spokojnosti bola u respondentov z okr. Námestovo (44,0 %) a Bratislavského kraja (44,1 %).

Obr. 20. Miera spokojnosti s možnosťami spojenia do sídla obvodných úradov podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

Obr. 21. Miera spokojnosti s možnosťami dopravného spojenia do mesta podľa urbánno-rurálneho rozdelenia a podľa vybraných územných jednotiek

PERCEPCIA A HODNOTENIE INFRAŠTRUKTÚRY Z HĽADISKA URBÁNNO-RURÁLNEHO ROZDELENIA

Súčasný charakter infraštruktúry je výsledkom rozsiahleho komplexu procesov, ktoré v rôznej miere ovplyvňujú situáciu v mestskom a vidieckom prostredí. Rozdiely v spokojnosti s rôznymi druhmi infraštruktúry sú vyjadrené na obr. 11 až 21.

Na otázku „ako sa mení obec z hľadiska infraštruktúry“ 20,2 % respondentov z vidieckeho prostredia odpovedalo, že sa výrazne rozvíja. U mestských respondentov bol tento podiel výrazne nižší (len 11,4 %). Jedna tretina mestských respondentov uviedla, že sa situácia v obci nemení, stagnuje (obr. 11). U opýtaných z vidieckych obcí bol podiel týchto odpovedí nižší (23,6 %).

S možnosťami nákupu potravín vyjadrilo prevažnú spokojnosť a spokojnosť 73,3 % respondentov z urbánneho prostredia (obr. 12). Vo vidieckych obciach bol tento podiel nižší (66,9 %) a naopak, podiel prevažne nespokojných a nespokojných vyšší (18,1 % oproti 11,2 % mestských respondentov).

Z odpovedí na otázku „ako ste spokojný/á s možnosťami nákupu drogistického tovaru“ (obr. 13) vyplýva, že 81,9 % prevažne až veľmi spokojných nájdeme v mestách, kým na vidieku je spokojnosť nepomerne nižšia (35,7 %).

Rozdiely sme zaznamenali aj v odpovediach na otázku: „Ako ste spokojný/á s možnosťami rekreácie?“ Prevažne až úplne spokojné boli dve pätiny respondentov z miest. Menej ako jedna pätina opýtaných z vidieckych obcí vyjadrila prevažnú až úplnú spokojnosť, ale prevažnú až úplnú nespokojnosť až 36,1 % respondentov (obr. 14).

Analýza miery spokojnosti s možnosťami využívania športových zariadení poukázala na relatívne malé rozdiely medzi hodnotením zo strany respondentov mestských (48,6 %) a vidieckych obcí (36,7 %). Výraznejší bol rozdiel medzi odpoveďami „veľmi nespokojný/á“, keď podiel respondentov z vidieka predstavoval takmer trojnásobok podielu odpovedí opýtaných v mestách (obr. 15).

Zreteľné rozdiely medzi odpoveďami respondentov z urbánneho a rurálneho prostredia boli aj v prípade otázky „ako ste spokojný/á s kvalitou lekárskeho služieb“ (obr. 16). Takmer jedna polovica mestských respondentov (48,6 %) bola s kvalitou lekárskeho služieb buď prevažne spokojná alebo výrazne spokojná. U respondentov z vidieka to bola viac ako jedna tretina (36,3 %). Naopak, prevažne nespokojných až veľmi nespokojných bolo 30,1 % opýtaných z vidieka.

Z hľadiska spokojnosti s kvalitou kultúrnych zariadení sa názory medzi respondentmi z vidieckych a mestských obcí odlišovali, ale nie veľmi výrazne. Prevažne spokojných až veľmi spokojných bolo v mestách spolu 47,6 % a vo vidieckych obciach 35,3 % (obr. 17).

Školské zariadenia sú zastúpené v rôznych typoch obcí (najmä z hľadiska funkcie a počtu obyvateľstva) značne diferencovane, preto je miera spokojnosti tiež výraznejšie diferencovaná medzi opýtanými obyvateľmi z urbánneho a rurálneho prostredia (obr. 18). Takmer tretina respondentov z miest (65,7 %) bola prevažne spokojná až veľmi spokojná. V prípade vidieckych obcí miera spokojnosti vyjadrená odpoveďami „prevažne spokojný/a“ a „veľmi spokojný/á“ dosiahla len 36,8 %.

Hodnotenie spokojnosti so základnými službami ako súčasťou „infraštruktúry pre každodenný život“ vykazuje, podobne ako iné typy infraštruktúry, urbánno-rurálne rozdiely. Respondenti z mestských obcí boli veľmi spokojní v 6,7 % a prevažne spokojní v 41,0 % odpovedí. Opýtaní z vidieckych obcí uviedli, že sú veľmi spokojní v 5,2 % prípadov odpovedí, prevažne spokojní predstavovali 41,0 % sledovanej vzorky (obr. 19).

Rozdiely v hodnotení kvality dopravnej infraštruktúry sa medzi respondentmi z rurálneho a urbánneho prostredia zisťovali na základe miery spokojnosti s možnosťami spojenia do sídla obvodných úradov a možnosťami spojenia do (najbližšieho) mesta.

Vyššie percento prevažne spokojných až veľmi spokojných respondentov s možnosťami spojenia do sídla obvodných úradov bolo v obciach mestského charakteru (64,8 %). Dotazníkový výskum vo vidieckych obciach ukázal, že 36,5 % respondentov bolo prevažne spokojných a 15,3 % veľmi spokojných (obr. 20).

Rovnako vyššie percento prevažne spokojných až veľmi spokojných respondentov s možnosťami spojenia do mesta bolo v obciach mestského

charakteru (64,8 %). Dotazníkový výskum vo vidieckych obciach ukázal, že podiel respondentov prevažne spokojných až veľmi spokojných bol nižší, ale dosiahol pomerne vysokú hodnotu – 54, 8 % (obr. 21).

ZÁVER

Rozvoj infraštruktúry sa spája najmä s procesmi urbanizácie a suburbanizácie a výrazne vplýva na kvalitu života obyvateľov obcí. Narastajúce regionálne disparity spojené s transformačnými a integračnými procesmi sa stávajú predmetom záujmu štúdií zameraných na regionálnu diferenciaciu viacerých sociálno-ekonomických fenoménov rozvoja vrátane infraštruktúry.

Analýza dát za 58 indikátorov (rozčlenených do 10 oblastí – domén) charakterizujúcich infraštruktúru obcí poukazuje na výrazné rozdiely medzi urbánnym a rurálnym prostredím v rámci Slovenska. Prejavuje sa v značne odlišnom súhrnnom indexe vybavenosti. Zatiaľ čo jeho hodnota bola v roku 2007 pre mestá nad 100 tisíc a pre mestá od 50 do 100 tisíc obyvateľov vysoko nadpriemerná, hodnoty súhrnného indexu pre vidiecke obce boli v priemere nízke najmä v obciach do 500 obyvateľov. Uvedené rozdiely v rámci sledovaného súboru indikátorov však nenaznačujú, že by išlo o výraznú urbánno-rurálnu komplementaritu v zmysle „špecializácie“ na určitý typ infraštruktúry. Z hľadiska územnej diferenciacie je vo viacerých doménach zrejмый juhozápadno-severovýchodný gradient. Infraštruktúra v rámci Slovenska vykazuje zreteľné regionálne disparity. Vyšší stupeň saturácie infraštruktúrou sa prejavuje v regióne západného Slovenska a na Považí. Nižší stupeň vybavenosti obcí infraštruktúrou je príznačný pre juh stredného Slovenska a pre takmer celý východoslovenský región.

Analýzy miery spokojnosti s možnosťami nákupu potravín, priemyselného a drogistického tovaru, s kvalitou lekárskeho služieb, školských, kultúrnych zariadení a základných služieb, s možnosťami rekreácie a využívania športových zariadení, s možnosťami dopravného spojenia do sídla obvodných úradov a do najbližšieho mesta poukázali na rozdiely v percepcii medzi respondentmi z jednotlivých študovaných oblastí, pričom miera spokojnosti bola vo viacerých prípadoch nižšia v regiónoch charakterizovaných ako marginálne. Väčšie či menšie urbánno-rurálne rozdiely v prospech mestských obcí je možno vidieť v hodnotení spokojnosti respondentov s kvalitou, resp. možnosťami využívania príslušného druhu infraštruktúry.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV – 0772 – 07 „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska – sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity“ (60 %) a vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre projekt: „Centrum pre rozvoj sídelnej infraštruktúry znalostnej ekonomiky“ (ITMS 26240120002), spolufinancovaného zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja (40 %).

LITERATÚRA

- ANDRÁŠKO, I. (2006). Percepcia kvality života v mestských štvrtiach Bratislavy. *Geografická Revue*, 2, 227-240.
- ANDRÁŠKO, I., IRA, V. (2010). K otázkam komplementarity v geografickom výskume. In Kallabová, E., Andráško, I., eds. *Časovopriestorové zmeny regionálnych a krajinných štruktúr*. Brno (Ústav geoniky Akademie věd České republiky), pp. 12-15.

- BARNEY, W. (2006). Infrastructure. In Warf B., ed. *Encyclopedia of human geography*. Thousand Oaks, London, New Delhi (SAGE Publications), pp. 258-259.
- BEZÁK, A. (2000). *Funkčné mestské regióny na Slovensku*. Geographia Slovaca, 15. Bratislava (Geografický ústav SAV).
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ D. (2002). *Teorie regionálního rozvoje, nástin, kritika, klasifikace*. Praha (Nakladatelství Karolinum).
- DISSART, J. C., DELLER, S. C. (2000). Quality of life in the planning literature. *Journal of Planning Literature*, 15, 135-161.
- DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICHNIAK, D., ONDOŠ, S., ROCHOVSKÁ, A. (2008). *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Bratislava (GeoGrafika).
- GAJDOŠ, P. (2002). *Človek, spoločnosť, prostredie. Priestorová sociológia*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- GAJDOŠ, P. (2005). Teoretický a metodologický rámec klasifikácie a typológie regiónov Slovenska v kontexte teritoriálnych disparít. In Ira, V., Pašiak, J., Falťan, L., Gajdoš, P., eds. *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku: príklady vybraných okresov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), p. 1.
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2005). Reflexie stavu životných podmienok a rozvojových možností obcí modelových území (z pohľadu predstaviteľov miestnej samosprávy). In Ira, V., Pašiak, J., Falťan, L., Gajdoš, P., eds. *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku: príklady vybraných okresov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 190-217.
- HAMPL, M. (2007). Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice. *Sociologický časopis*, 43, 889-910.
- HUBA, M., IRA, V. (1999). Border region and its development from the sustainability perspective (Case of Lower Morava River Region). *Moravian Geographical Reports*, 7, 32-39.
- HUBA, M., IRA, V. (2000): *Stratégia trvalo udržateľného rozvoja vo vybraných regiónoch*. Bratislava (STUŽ/SR).
- IRA, V. (2005a). Quality of life and urban space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). *Europa*, 21, 12, 83-96.
- IRA V. (2005b). Infraštruktúrna situácia vo vybraných okresoch. In Ira, V., Pašiak, J., Falťan, L., Gajdoš, P., eds. *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku: príklady vybraných okresov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 179-189.
- IRA, V., ANDRÁŠKO, I. (2007). Kvalita života z pohľadu humánnej geografie. *Geografický časopis*, 59, 159-179.
- IRA, V., ANDRÁŠKO, I. (2010). Súčasný stav infraštruktúrnej dimenzie sídelnej štruktúry Slovenska. In Kallabová, E., Andráško, I., eds. *Časovopriestorové zmeny regionálnych a krajinných štruktúr*. Brno (Ústav geoniky Akadémie vied České republiky), pp. 41-46.
- IRA, V., HUBA, M., PODOLÁK, P. (2008). Kvalita života obyvateľov v chránenom území a jeho udržateľný rozvoj (na príklade vybraných aspektov v CHKO Poľana). *Geographia Slovaca*, 25, 97-121.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2005). Kvalita života a jej regionálna diferenciácia v Slovenskej republike. *Životné prostredie*, 39, 290-294.
- IRA, V., PAŠIAK, J., FALŤAN, L., GAJDOŠ, P., eds. (2005). *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku: príklady vybraných okresov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- JARVIS, H. (2005). Moving to London time: household co-ordination and the infrastructure of everyday life. *Time & Society*, 14, 133-154.

- KOREC, P. (2005). *Regionálny rozvoj Slovenska po roku 1989 (identifikácia menej rozvinutých regiónov Slovenska)*. Bratislava (GeoGrafika).
- KOREC, P., LAUKO, V., TOLMÁČI, L., ZUBRICZKÝ, G., MIČIETOVÁ, E., LAHÚČKY, J., SEDLÁK, M. (1997). *Kraje a okresy Slovenska. Nové administratívne členenie*. Bratislava (Q111).
- MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al. (1996). *Velký sociologický slovník II*. Praha (Karolinum).
- MASSAM, B. H. (2002). Quality of life: public planning and private living. *Progress in Planning*, 58, 141-227.
- MURGAŠ, F. (2009). Kvalita života a jej priestorová diferenciacia v okresoch Slovenska. *Geografický časopis*, 61, 121-138.
- PACIONE, M. (2003). Urban environmental quality and human wellbeing – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, 9-30.
- PACIONE, M. (2009). *Urban geography: a global perspective*. London (Routledge).
- ULLMANN, E. L. (1956). The role of transportation and the bases for interaction. In Thomas, W. L., ed. *Man's role in changing the face of Earth*. Chicago (The University of Chicago Press), pp. 862-880.
- van KAMP, I., LEIDELMEIJER, K., MARSMAN, G., de HOLLANDER, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being. Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 5-18.

MIGRÁCIA A JEJ VPLYV NA ROZVOJ SUBURBANIZAČNÝCH PROCESOV VO VYBRANÝCH REGIÓNOCH SLOVENSKA

*Peter Podolák**

Migration and its effects on the development of the suburbanization processes in selected regions of Slovakia

Suburbanization in Slovakia since 2000 has been connected with graduated stratification of the social and financial well being of certain population groups, who intend to change their living conditions in towns and move to the surrounding areas. This process is observed in all towns and cities of the country, but in some areas it is much more intensive than in others.

Migration flows between centres and hinterlands are assessed using migration efficiency statistics. The study is focused on the relationship between migration and suburbanization in three regions (districts) – Bardejov, Rimavská Sobota and Žilina. The results show significant differences among the regions due to their economic situation, demographic structures and development of migrational relationships between centres and hinterlands. The most intensive manifestations of suburbanization are observed in the economically strong region of Žilina, the average region of Bardejov is characterized by moderate suburbanization and the economically and demographically problematic region of Rimavská Sobota is characterized by suburbanization on the lowest level among the assessed regions.

Key words: suburbanization, population deconcentration, migration, regional differentiation, Slovakia

ÚVOD

V súvislosti s nárastom sociálno-ekonomickej diferenciácie v spoločnosti dochádza na Slovensku približne od druhej polovice 90. rokov, ale najmä po období 2000-2002 k zintenzívneniu procesov suburbanizácie a dekoncentrácie obyvateľstva. Základným rámcom takéhoto vývoja bola transformácia spoločnosti na Slovensku, s čím súvisela jej rastúca diferenciácia, ktorá viedla k príjmovým rozdielom, ako aj diverzifikácii na trhu nehnuteľností. Tieto skutočnosti sa odrazili v odlišných požiadavkách na bývanie u rôznych skupín populácie, rovnako z aspektu jeho kvality, ako aj polohy (lokalizácie). Suburbanizácia prináša nielen zmeny v rozmiestnení obyvateľstva či priestorovej štruktúre rozsiahlych oblastí v okolí miest, ale aj v sociálnom zložení obyvateľov cieľových i zdrojových obcí a zmeny v spôsobe života migrantov. Sťahovanie na vidiek sa často spája nielen so snahou riešiť (zlepšiť) svoje bytové podmienky, ale zároveň tiež s úsilím o zachovanie možnosti využívania výhod vidieka aj mesta. Viaceré sociologické práce (napr. Falt'an a Pašiak 2004, Gajdoš et al. 2009 a i.) poukazujú na skutočnosť, že suburbanizácia súvisí aj so zvyšujúcim sa životným štandardom. Čím väčšie mesto, tým viac bohatších, ktorí si môžu dovoliť stavať rodinné domy na vidieku. Pristahovalci však väčšinou vytvárajú nové luxusné štvrte, ktoré nemajú pôvodný vidiecky charakter. Tieto satelitné štvrte sa často správajú ako samostatné celky a nezúčastňujú sa na živote obce. Vedľa seba tak žijú dve spoločenstvá – pôvodné a nové, čo samozrejme môže spôsobovať aj isté konflikty. Kvantitatívnu a kvalitatívnu stránku tohto zložitého procesu je možné charakterizovať množstvom

*.Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogpodo@savba.sk

analýz a ukazovateľov rôznorodej povahy. Fenomén, ktorý sa v porovnaní s ekonomicky najvyspelejšími krajinami Európy začal na Slovensku dynamicky prejavovať o mnoho rokov neskoršie, nachádza svoj prirodzený odraz nielen v našej geografickej, ale aj v sociologickej literatúre (napr. Slavík a Chlapovič 2003, Sedláková a Matlovič 2004, Gajdoš 2007, Podolák 2007, Slavík a Grác 2009, Šveda 2009, Zubriczký 2008 a ďalší).

Migračné toky sú vo všeobecnosti považované nielen z teoretického hľadiska, ale aj na základe skúseností z krajín, v ktorých procesy dekoncentrácie obyvateľstva nastali už skôr ako u nás, za mimoriadne citlivý indikátor s vysokou výpovednou hodnotou o úrovni a intenzite týchto procesov (Podolák 2006 a 2007). Vzhľadom na výraznú úroveň regionálnej diferenciácie sociálno-ekonomického rozvoja na Slovensku je zrejme, že pri porovnávaní rozdielných oblastí krajiny sa evidentné rozdiely budú prejavovať aj v úrovni a špecifických znakoch procesov dekoncentrácie obyvateľstva a suburbanizácie, predovšetkým medzi ekonomicky vyspelejšími a menej vyspelými regiónmi, ako aj medzi regiónmi s rozdielnymi kvalitami sociálno-demografickej štruktúry a potenciálu. V súčasnej situácii vývoja spoločnosti sú zmeny v sídelnej štruktúre do veľkej miery závislé od výkyvov a štrukturálnych zmien ekonomiky, vzájomného vzťahu úrovne príjmov obyvateľstva a ponuky a od cien nehnuteľností v mestách i na vidieku (Ouředníček 2002).

Je teda odôvodnené predpokladať, že suburbanizačné procesy nebudú prebiehať rovnakou intenzitou a v rovnakom časovom období v ekonomicky úspešnejších regiónoch i v zaostávajúcich oblastiach. Na potvrdenie alebo vyvrátenie tejto hypotézy sme si vybrali tri regióny (okresy) Slovenska. Každý v inej časti krajiny, s inou úrovňou a intenzitou ekonomického, sociálneho a demografického vývoja. Šuburbanizačné procesy sme porovnávali v okresoch Bardejov, Rimavská Sobota a Žilina.

Na identifikáciu ekonomickej situácie sme vybrali hodnoty ekonomického agregátu. Ekonomický agregát (ďalej EA) sa vypočíta ako súčin počtu pracovných príležitostí regiónu a priemernej mesačnej mzdy zamestnanca regiónu. EA možno prisudzovať podobnú výpovednú schopnosť ako tradičnému makroekonomickému ukazovateľu HDP, ktorého hodnoty sa na úrovni okresov Slovenska z rôznych dôvodov nevypočítavajú. Podrobnejšie zdôvodnenie použitia EA ako syntetického ukazovateľa rozvinutosti územných jednotiek a jeho aplikáciu na regióny Českej republiky možno nájsť v práci Hampla (2007), v ktorej sa zohľadňujú aj dochádzajúci, resp. odchádzajúci za prácou z regiónu. Hodnota EA v regióne prepočítaná na veľkosť plochy regiónu predstavuje tzv. územný variant (geografický, príp. sociálno-geografický), vo vzťahu k počtu obyvateľov regiónu predstavuje tzv. sociálny variant. Pre účely tejto práce je použitý sociálny variant hodnoty EA v sledovaných regiónoch a jeho hodnoty je možné vzhľadom na absenciu hodnôt HDP v okresoch považovať za orientačné vyjadrenie ekonomickej výkonnosti konkrétneho regiónu.

Korec (2009) vypočítal hodnoty EA pre funkčné mestské regióny Slovenska (ďalej FMR), ktoré samozrejme nie sú zhodné z administratívnymi okresmi. Keďže podľa nášho názoru lepšie orientačné vyjadrenie ekonomickej výkonnosti sledovaných okresov na základe našej štatistiky momentálne nie je k dispozícii, berieme dané hodnoty EA ako orientačné pre účely tejto práce. Sme si samozrejme vedomí skutočnosti, že zatiaľ čo v prípade okresu Bardejov sa funkčný mestský región prakticky zhoduje s okresom, v prípade Rimavskej Soboty a Žiliny sú

hodnotené FMR o niečo väčšie ako administratívne okresy. Ako všetky ukazovatele používané na hodnotenie ekonomickej vyspelosti územia má aj EA svoje výhody aj nevýhody. Nie je samozrejme cieľom tejto práce ich hodnotiť. Sme si však vedomí, že existujú aj iné ukazovatele, pomocou ktorých sa komplikovaná problematika ekonomickej úrovne regiónov porovnáva. Pre základnú orientáciu najmä v zmysle porovnania, či ide o ekonomicky vyspelejší, resp. zaostávajúci región, však považujeme EA za dostačujúci. Na Slovensku sa po roku 1990 pozoruje evidentný vplyv procesov nástupu a rozvoja postindustriálnej spoločnosti – nielen nahradenie dominantnosti sekundárneho sektora terciárnym, ale aj kvalitatívne posuny v spoločenskom vývoji (dôležitosť riadenia, kvalitatívne nové procesy v urbanizácii, štádium demografického vývoja), v ktorých veľmi významnú úlohu zohráva ľudský kapitál. Na identifikáciu demografickej situácie sme vybrali syntetický ukazovateľ demografickej situácie – strednú dĺžku života mužov i žien pri narodení a ďalšie charakteristiky populačnej štruktúry a vývoja, ktoré pomáhajú dokresliť obraz vybraných regiónov z tohto hľadiska. Využili sme najmä údaje o priebežnej evidencii obyvateľstva, smeroch jeho sťahovania (na úrovni obcí) v rokoch 2000-2008 a dáta o počte nových domov a bytov v obciach z rovnakého obdobia.

SOCIÁLNO-EKONOMICKÉ A DEMOGRAFICKÉ PARAMETRE REGIÓNOV

Okres Bardejov, ležiaci na severovýchode Slovenska, sa zaraďuje medzi menej rozvinuté regióny. Priaznivou rozvojovou disponibilitou okresu je najmä populačná a krajinnno-ekologická situácia. Rozvojové bariéry predstavuje hlavne nezamestnanosť, nižšia ekonomická produkčná výkonnosť, vzdelanostná úroveň obyvateľov, nepriaznivá sociálna situácia, nedobudovaná environmentálna infraštruktúra a charakter osídlenia (Gajdoš et al. 2009). Podľa Korca (2009) dosahuje EA v regióne hodnotu 4 000, čo je 0,7 % EA celej Slovenskej republiky. Touto hodnotou sa región zaraďuje približne do spodnej štvrtiny v rámci funkčných mestských regiónov SR. Sídlna štruktúra okresu je charakteristická vysokým podielom najmenších obcí – takmer 60 % počtu obcí má menej ako 500 obyvateľov a podiel obcí s menej ako 1 000 obyvateľmi tvorí 90 % z počtu všetkých obcí v okrese. Takáto situácia zvyrazňuje dominantné postavenie okresného mesta, v ktorom žije 44 % obyvateľstva regiónu (tab. 1). Z hľadiska demografickej štruktúry a vývoja ide o región so znakmi pozitívneho vývoja. Stredná dĺžka života pri narodení mužov dosahuje približne priemerné celoslovenské hodnoty – 71,18 (v porovnaní s 71,27 pre celé Slovensko). V prípade žien je stredná dĺžka ich života pri narodení dokonca o niečo vyššia – 79,71 v okrese oproti 78,74 pre celoslovenskú populáciu. Bardejov predstavuje región s tradične vysokými hodnotami pôrodnosti. Horšia situácia je v ukazovateľoch sociálnej úrovne – nezamestnanosť dosahovala k 31. 3. 2010 hodnotu 20,93 % z počtu obyvateľov v ekonomicky aktívnom veku. Z hľadiska demografickej typológie patrí okres Bardejov medzi regióny s vysokým prírastkom obyvateľstva (zabezpečovaného najmä prirodzenou zložkou) a zároveň s nadpriemerne vysokým zastúpením mladších vekových skupín obyvateľstva – hoci zmena ich relatívneho zastúpenia vyjadrujúca starnutie populácie zdola je výrazne intenzívnejšia ako je priemer celoslovenskej populácie (Káčerová 2009). Z hľadiska vzdelanostnej úrovne obyvateľstva je okres Bardejov mierne podpriemerný. Na základe aktualizovanej prognózy vývoja obyvateľstva na Slovensku (Bleha a Vaňo 2008) možno v okrese

Bardejov do roku 2025 očakávať z hľadiska vývoja počtu obyvateľov pomerne stabilizovanú situáciu.

Región (okres) Rimavská Sobota na juhu stredného Slovenska sa v rámci celej krajiny považuje za jeden z najproblémovejších z rôznych uhlov pohľadu – ekonomicky, sociálne i demograficky. Predovšetkým juhovýchodná časť územia okresu patrí medzi najchudobnejšie na celom Slovensku. V okrese sa dlhodobo prejavuje vysoká úroveň nezamestnanosti (37,4 % v roku 1999, 27 % tesne pred vypuknutím krízy v roku 2008, resp. 33,99 v marci 2010). EA v regióne dosahuje hodnotu 3 300, čo predstavuje 0,6 % EA celej Slovenskej republiky. Touto hodnotou sa región zaraďuje do spodnej štvrtiny v rámci funkčných mestských regiónov SR a spomedzi troch sledovaných regiónov je v tomto zmysle najslabší.

Z demografického hľadiska predstavuje región typ s vysokými hodnotami úmrtnosti, potratovosti a nadpriemernej rozvodovosti (takmer 50 % z uzavretých sobášov). Syntetickým ukazovateľom nepriaznivej situácie demografických ukazovateľov v okrese sú nízke hodnoty strednej dĺžky života pri narodení (68,06 mužov resp. 76,49 rokov žien), čo je o tri, resp. dva roky menej ako je priemer celoslovenskej populácie. Aj pre tento okres je charakteristický takmer extrémne vysoký podiel obcí s malým počtom obyvateľov (do 500), ktorý predstavuje až 70 % z celkového počtu obcí v okrese. Z celkového počtu 107 obcí má okolo 90 % menej ako 1 000 obyvateľov, v okresnom centre žije necelá tretina obyvateľstva regiónu (tab. 2). Z hľadiska demografickej typológie patrí okres medzi regióny s miernym prírastkom obyvateľstva (zabezpečeného najmä prirodzeným prírastkom, ktorý prevyšuje migračný úbytok) a s vysokým zastúpením mladších vekových skupín. Zníženie zastúpenia 0-14-ročných (ktoré sa prejavuje na celom Slovensku) je v tomto okrese oveľa menej intenzívne ako je celoslovenský priemer (Káčerová 2009). Situácia z hľadiska dosiahnutej úrovne vzdelania obyvateľstva je veľmi nepriaznivá, ukazovatele vzdelanostnej úrovne patria v rámci Slovenska medzi najnižšie. Okres sa zaraďuje zároveň medzi tri regióny s najvyšším stupňom etnickej diverzifikácie obyvateľstva na Slovensku. Podľa aktualizovanej prognózy vývoja obyvateľstva na Slovensku (Bleha a Vaňo 2008) možno v okrese Rimavská Sobota do roku 2025 očakávať veľmi mierny úbytok počtu obyvateľov.

Okres Žilina v severozápadnej časti Slovenska je jedným z najdynamickejších sa rozvíjajúcich regiónov republiky. V porovnaní s inými oblasťami krajiny je zamestnanosť na relatívne vysokej úrovni, rovnako aj ekonomická produkčná výkonnosť a sociálna situácia obyvateľov. EA dosahuje hodnotu 8 500, čo predstavuje 4,4 % EA celej Slovenskej republiky, čím sa región zaraďuje na 6. miesto v rámci SR (Korec 2009). Okres Žilina patrí medzi najrozvinutejšie regióny Slovenska. Medzi priaznivé rozvojové disponibility okresu patrí najmä zamestnanosť, ekonomická produkčná výkonnosť, populačná situácia, mobilita obyvateľov, vzdelanostná úroveň, sociálna situácia, charakter osídlenia a intenzita procesu urbanizácie. Medzi nepriaznivými disponibilitami okresu možno spomenúť najmä krajinno-ekologickú situáciu (Gajdoš et al. 2009). Z hľadiska sídelnej štruktúry je postavenie nadregionálneho centra aj v rámci okresu dominantné, v samotnej Žiline žije takmer 55 % obyvateľstva okresu. Na rozdiel od regiónov Bardejova a Rimavskej Soboty, v okrese Žilina z hľadiska počtu nedominujú najmenšie obce, ale tie s počtom obyvateľov 500-2 000, ktoré tvoria viac ako polovicu z celkového počtu obcí (tab. 3).

Z hľadiska sociálno-demografickej štruktúry a vývoja patrí okres v rámci Slovenska medzi priemerné. Hodnoty strednej dĺžky života mužov a žien pri narodení sú o niečo nižšie ako je celoslovenský priemer – 70,77 u mužov a 78,96 v prípade žien. Aj z pohľadu úrovne prirodzenej reprodukcie patrí okres medzi priemerné. Veľmi dobrá situácia je v oblasti vysokej úrovne vzdelania obyvateľstva, okres patrí medzi regióny s relatívne najlepšimi ukazovateľmi v tomto smere. Pomerne priaznivá (v rámci SR pri porovnaní s ďalšími regiónmi) je situácia z hľadiska úrovne nezamestnanosti, ktorá v marci 2010 dosahovala 7,84 %. Z hľadiska demografickej typológie patrí okres medzi regióny s relatívne vysokým prírastkom obyvateľstva zabezpečovaného predovšetkým vysokými pozitívnymi hodnotami migračnej bilancie, ktorá prevyšuje veľmi nízke – v niektorých rokoch až záporné – hodnoty prirodzeného prírastku. V okrese sa zároveň prejavuje aj pomerne vysoký podiel starších vekových skupín obyvateľstva, zastúpenie 65-ročných a starších sa zvyšuje intenzívnejšie ako je priemer SR (Káčerová 2009). Podľa aktualizovanej prognózy vývoja obyvateľstva na Slovensku (Bleha a Vaňo 2008) možno v okrese Žilina do roku 2025 očakávať z hľadiska vývoja počtu obyvateľov stabilizovanú situáciu.

Tab. 1. Veľkostná štruktúra obcí v okrese Bardejov 1. 1. 2010

	Počet obcí	%	Počet obyvateľov	%
0-199	19	22,1	2 065	2,7
200-499	31	36,0	10 121	13,2
500-999	26	30,2	17 651	23,0
1 000-1 999	7	8,1	7 821	10,2
2 000-4 999	2	2,3	5 628	7,3
20 000-49 999	1	1,1	33 405	43,6
Spolu	86	100,0	76 691	100,0

Tab. 2. Veľkostná štruktúra obcí v okrese Rimavská Sobota 1. 1. 2010

	Počet obcí	%	Počet obyvateľov	%
0-199	32	29,9	4 005	4,9
200-499	40	37,4	12 025	14,6
500-999	24	22,4	16 637	20,2
1 000-1 999	7	6,5	8 519	10,3
2 000-4 999	2	1,9	9 578	11,6
5 000-9 999	1	0,9	7 471	9,1
20 000-49 999	1	0,9	24 309	29,4
Spolu	107	100,0	82 544	100,0

Tab. 3. Veľkostná štruktúra obcí v okrese Žilina 1. 1. 2010

	Počet obcí	%	Počet obyvateľov	%
0-199	1	1,9	194	0,1
200-499	11	20,8	4178	2,6
500-999	15	28,3	11 359	7,2
1 000-1 999	14	26,4	20 434	13,0
2 000-4 999	10	18,9	30 176	19,1
5 000-9 999	1	1,9	6 076	3,9
50 000-99 999	1	1,9	85 370	54,1
Spolu	53	100,0	157 787	100,0

Z hľadiska veľkostnej štruktúry obcí predstavujú okresy Bardejov aj Rimavská Sobota regióny s vysokým podielom malých obcí tvoriacich takmer 90 % počtu všetkých obcí v okrese. V okrese Žilina predstavujú najmenšie obce necelých 50 %. V týchto malých obciach žije v okresoch Bardejov a Rimavská Sobota takmer 40 % obyvateľov, zatiaľ čo v Žiline je to len 10 % počtu obyvateľov okresu.

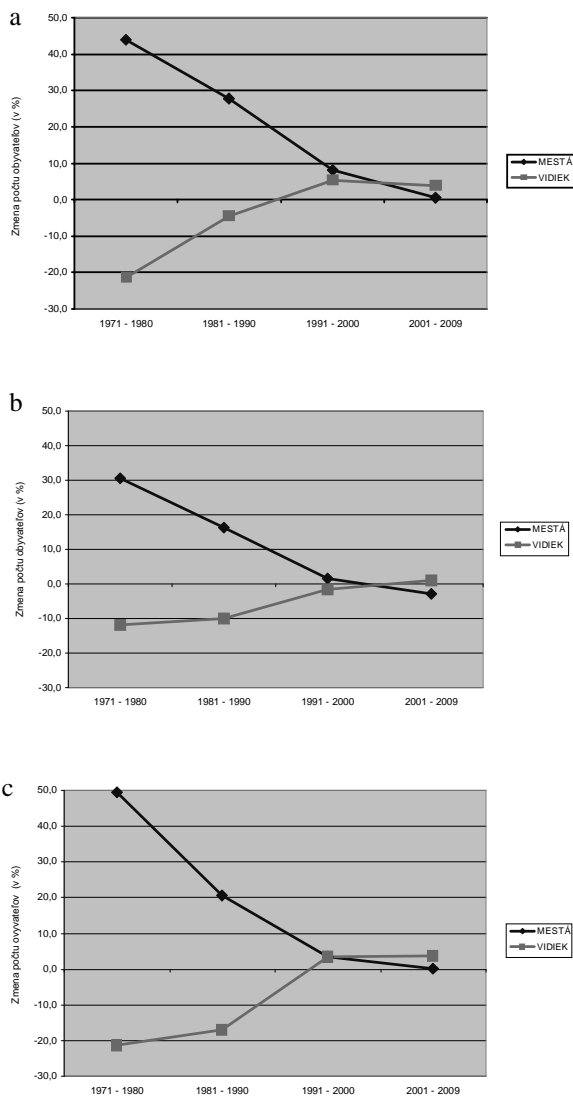
Vývoj podielu mestského obyvateľstva počas ostatných 40 rokov (očistený od administratívnych zmien) poukazuje na dve základné skutočnosti. Výrazný nárast mestského obyvateľstva trval v najmenej rozvinutej Rimavskej Sobote až do roku 2001, zatiaľ čo v okresoch Bardejov a Žilina sa ukončil už v roku 1991. Odtedy dochádza k poklesu zastúpenia mestského obyvateľstva, ktorý je najvýraznejší v najviac rozvinutom regióne Žiliny. Aj z tohto ukazovateľa vyplýva, že proces dekoncentrácie obyvateľstva a suburbanizácie je najintenzívnejší v najviac rozvinutom regióne (tab. 4).

Tab. 4. Podiel mestského obyvateľstva v rokoch 1971 - 2010

Rok	Bardejov	Rimavská Sobota	Žilina
1971	26,7	38,8	36,0
1980	37,3	59,4	53,5
1991	44,5	77,4	70,9
2001	44,3	79,9	60,3
2010	43,5	76,9	59,5

Vo všetkých troch okresoch sa prejavuje jedna z najzákladnejších charakteristík vývoja populácie na Slovensku od roku 1970 – zásadný obrat vo vývoji obyvateľstva v mestách a na vidieku. Vysoké hodnoty celkového prírastku v mestách počas 70. a 80. rokov sa postupne znižovali úmerne tomu, ako výrazne klesal migračný prírastok týchto miest a čiastočne aj úroveň hodnôt prirodzeného prírastku. Naproti tomu vo vidieckych obciach sa celkový prírastok približne od polovice 90. rokov dostával do kladných hodnôt spôsobených najmä poklesom migračného úbytku z týchto obcí. Postupne, približne od začiatku nového tisícročia, už celkový prírastok vidieckych obcí prevyšuje prírastok obyvateľstva v mestách. Táto situácia sa prejavuje vo všetkých troch sledovaných regiónoch. Intenzita poklesu vo vývoji mestského obyvateľstva a zároveň najvyššia intenzita nárastu

vidieckeho obyvateľstva sa prejavovala v okrese Žilina v 90. rokoch. Spomedzi troch sledovaných regiónov bol tento proces o niečo menej intenzívny v okrese Bardejov a v okrese Rimavská Sobota mala postupná zmena relatívne miernejší priebeh (obr. 1).

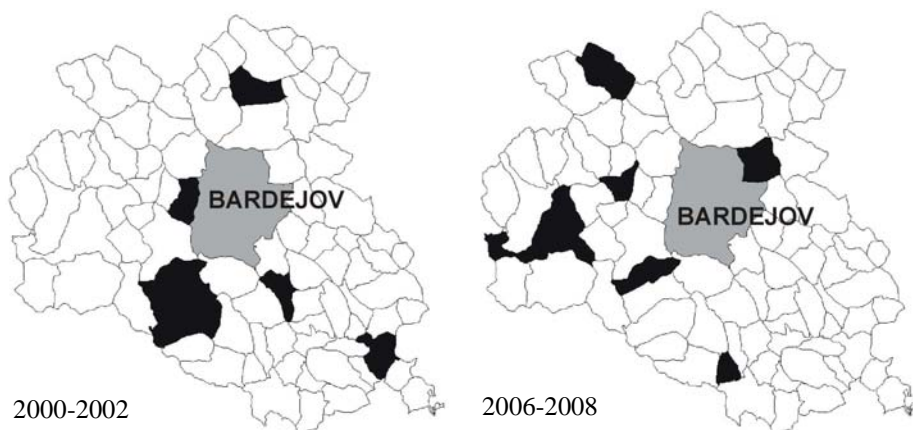
Obr. 1. Vývoj obyvateľstva v mestách a na vidieku v období 1. 1. 1971 – 31. 12. 2009
a – Bardejov, b – Rimavská Sobota, c – Žilina

Poznámka: Hodnoty udávajú priemerný ročný prírastok (úbytok) počtu obyvateľov v príslušnom období.

MIGRÁCIA A SUBRUBANIZÁCIA

Priestorový pohyb obyvateľstva resp. vysoké hodnoty niektorých jeho zložiek – v tomto zmysle predovšetkým migrácie – je evidentným vyjadrením intenzívnejšieho priebehu suburbanizačných procesov. V rámci tohto procesu dochádza k postupnému presunu predovšetkým majetnejších vrstiev obyvateľstva do zázemia mesta sprevádzaného novou výstavbou rodinných domov, príp. ich rekonštrukcie. Za zmysluplný ukazovateľ intenzity migračnej výmeny medzi mestom a jeho zázemím je možné považovať miery efektívnosti migrácie. Tie dopĺňujú základný ukazovateľ migračného prírastku (resp. úbytku) na úrovni jednotlivých obcí a umožňujú charakterizovať aj priestorové väzby, resp. ich dynamiku.

V okrese Bardejov sa najvyššími hodnotami efektívnosti migrácie (vypočítanými z migračných väzieb jednotlivých obcí s centrom okresu) v období rokov 2000-2002 vyznačovali obce Hertník, Hervartov, Chmeľová, Marhaň, Mokroluh, Rešov a Šiba. V období rokov 2006-2008 sa takýmito hodnotami vyznačovali obce Andrejová, Cigel'ka, Hervartov, Lukov, Tarnov a Vaniškovce. V niektorých z nich (Andrejová, Marhaň, Cigel'ka a Lukov) tvoria značnú časť obyvateľstva Rómovia, takže v týchto prípadoch je možné hovoriť len o náraste počtu obyvateľov nielen prirodzenou menou ale aj migráciou z okresného mesta, zatiaľ čo ďalšie atribúty suburbanizácie, ako zvýšenie úrovne kvality života, bytového fondu a infraštruktúry sa v týchto obciach neprejavili (obr. 2).

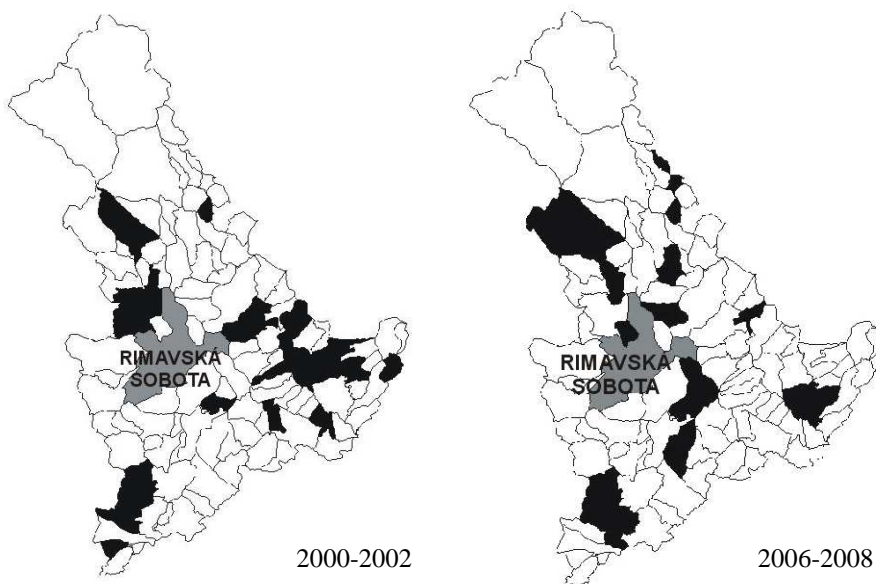

Obr. 2. Obce s najvyššími hodnotami migračnej efektívnosti v okrese Bardejov

Poznámka: Hodnotené na základe migračných väzieb obec – centrum okresu. Obce, ktoré majú vysoko kladnú migračnú bilanciu vo vzťahu s okresným mestom sú charakterizované vysokými hodnotami migračnej efektívnosti.

V okrese Rimavská Sobota sa najvyššími hodnotami efektívnosti migrácie v období rokov 2000-2002 vyznačovali obce Barca, Číž, Hajnáčka, Kaloša, Kružno, Lipovec, Neporadza, Orávka, Pavlovce, Včelince, Večelkov, Uzovská Panica, Veľké Teriakovce a Žíp. V rokoch 2006-2008 to boli obce Čerenčany, Dražice, Drienčany, Gemerské Michalovce, Hajnáčka, Chanava, Rimavská Baňa a Sútor. Keďže vo viacerých z nich tvorí rómske obyvateľstvo značne vysoké percento obyvateľstva obce (najmä v strednej a východnej časti okresu) v týchto prípadoch je

opodstatnené hovoriť len o náraste počtu obyvateľov (aj) migráciou, zatiaľ čo o zlepšení kvality života a ďalších atribútoch suburbanizácie (o. i. vylepšenie bytového fondu a infraštruktúry) je ťažko možno hovoriť (obr. 3).

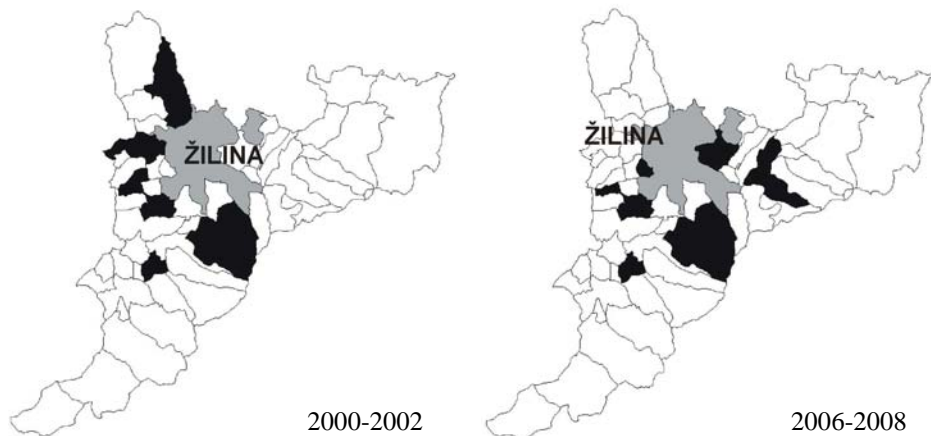
Obr. 3. Obce s najvyššími hodnotami migračnej efektívnosti v okrese Rimavská Sobota

Problém vysokého podielu rómskeho obyvateľstva spočíva nielen v tom, že pri hodnotení demografických charakteristík regiónu je potrebné zobrať do úvahy ich špecifické prejavy demografického správania a sociálnej situácie, ale aj v nutnosti uvedomiť si, že v prípade ich prítomnosti sa charakteristiky hodnotenia niektorých procesov, napr. aj suburbanizácie, posúvajú trochu do inej polohy, ktorá môže byť pri porovnaní s inými oblasťami Slovenska charakteristická práve pre takýto typ regiónu (Šprocha a Pukačová 2009). Naviac, keď oficiálna štatistika síce eviduje počet a smery migrácií, ale údaje o národnostnom zložení migrantov majú prakticky minimálnu výpovednú hodnotu. Hypotézu, že veľkú časť migrantov v rámci okresu v období 2000-2002 predstavovali Rómovia si môžeme overiť na vekovej štruktúre sťahujúcich sa obyvateľov (tab. 5). V tabuľke sú zachytené len vekové skupiny s najväčšou intenzitou vnútorného sťahovania. Oproti celoslovenským hodnotám je v okrese Rimavská Sobota evidentný vysoký podiel migrantov v mladších vekových skupinách, čo zodpovedá vekovému zloženiu práve rómskeho obyvateľstva (určite nie maďarského resp. slovenského).

Na základe všeobecne platných skúseností na Slovensku je odôvodnené vysloviť logickú domnienku, že do obcí s vysokým podielom (až prevahou) Rómov sa obyvatelia ostatných národností neťahujú. To oprávňuje vysloviť záver, že v okrese Rimavská Sobota sa v období rokov 2000-2002 na vystaňovaní z okresného mesta a dekoncentračných procesoch výraznou mierou podieľalo práve rómske obyvateľstvo, ktoré sa sťahovalo z Rimavskej Soboty do obcí s vysokým

podielom obyvateľov tejto národnosti vo východnej časti okresu. Ide najmä o obce Barca, Rumince, Včelince, Kaloša, Dulovo a Neporadza.

V okrese Žilina sa najvyššími hodnotami migračnej efektívnosti v období rokov 2000-2002 vyznačovali obce Divina, Divinka, Dolný Hričov, Konská, Lietava, Ovčiarsko, Turie a Višňové. V období rokov 2006-2008 to boli obce Hôrky, Konská, Lietava, Teplička nad Váhom, Varín a opäť Turie a Višňové (obr. 4).

Obr. 4. Obce s najvyššími hodnotami migračnej efektívnosti v okrese Žilina

Tab. 5. Veková štruktúra migrantov v skupinách s najvyššou intenzitou migrácie (2000-2002)

Vek	Slovenská republika	okres Rimavská Sobota
0 - 4	9,1	11,5
20 - 24	13,0	16,4
25 - 29	17,6	14,5
30 - 34	11,6	8,9

Z hľadiska prisťahovania do centra okresu sa jednoznačne prejavuje vplyv ekonomickej vyspelosti (a z tohto pohľadu atraktivity) okresného centra. V ekonomickejšie vyšepelej Žiline tvorí podiel prisťahovaných z vlastného regiónu len 32 %, zvyšok je z iných regiónov. V Bardejove (z hľadiska porovnávateľných regiónov so strednou úrovňou ekonomickej vyspelosti) tvoria prisťahovaní z vlastného okresu o niečo viac ako polovicu všetkých prisťahovaných do centra regiónu. Problémová Rimavská Sobota očividne nie je pre obyvateľov iných regiónov z pochopiteľných dôvodov atraktívna a prisťahovaní z vlastného okresu tvoria 80 % všetkých prisťahovaných od roku 2000, na obyvateľov iných regiónov pripadá len 20 % (tab. 6).

V princípe rovnaká závislosť, ale s jednou výnimkou, sa prejavuje aj pri hodnotení vysťahovania z centra regiónu. Takmer tri štvrtiny všetkých vysťahovaných z Rimavskej Soboty našli svoje ďalšie bydlisko vo vlastnom okrese, pričom je veľmi pravdepodobné, že na zvýšené životné náklady v ostatných regiónoch Slovenska im nepostačujú finančné prostriedky. Viac ako polovica vysťahovaných

z okresného centra Žilina našla svoje ďalšie bydlisko vo vlastnom zázemí mesta (53 %). V tomto prípade je odôvodnené predpokladať, že medzi príčinami vysťahovania do vlastného okresu veľmi významnú úlohu zohráva aj úroveň kvality bývania v zázemí nadregionálneho ekonomického centra. V prípade priemerného Bardejova je možné uvažovať o kombinácii oboch činiteľov – časť obyvateľov zrejme z finančných a podobných dôvodov (napr. rodinné väzby, dedičstvo a pod.) uprednostnila vysťahovanie len v rámci vlastného okresu, zatiaľ čo pre časť obyvateľov zohrala svoju úlohu atraktivita vyspelejších centier v iných regiónoch Slovenska a mohli si vysťahovanie do okresov s vyššími finančnými nákladmi dovoliť.

Tab. 6. Podiel prisťahovaných a vysťahovaných v okresných mestách v rokoch 2000-2008

	Bardejov	Rimavská Sobota	Žilina
Prisťahovaní do centra okresu	2 500	1 000	7 100
Z toho z vlastného okresu (v %)	54,2	80,0	31,9
Vysťahovaní z centra okresu	3 400	2 700	7 600
Z toho do vlastného okresu (v %)	41,5	74,0	53,2

NOVÁ VÝSTAVBA A CHARAKTER REZIDENČNEJ SUBURBANIZÁCIE

Z hľadiska vývoja procesov dekoncentrácie obyvateľstva a suburbanizácie je veľmi výpovednou charakteristikou aj intenzita novej výstavby a počet nových domov (bytov) v jednotlivých obciach. Sme si, samozrejme, vedomí toho, že samotný počet nových domov ešte nemusí nutne a jednoznačne vypovedať o úrovni suburbanizačného procesu – nové domy nemusia stavať len prisťahovalci z mesta, ale pochopiteľne môžu aj „pôvodní domáci“ obyvatelia. Určitú časť vynoveného bytového fondu tvoria rekonštruované stavby, avšak intenzita novej zástavby je určite jedným z najdôležitejších atribútov suburbanizácie. Z tohto aspektu sa v každom sledovanom regióne nachádza niekoľko obcí, v ktorých v období od polovice 90. rokov minulého storočia pribúdalo veľké množstvo nových domov, takže nová výstavba z ostatného obdobia predstavuje značné percento bytového fondu.

V okrese Bardejov sa v období od roku 2000 postavilo najviac nových domov v obciach Hertník, Kľušov, Kobyly, Kurima, Raslavice, Sveržov, Vaniškovce a Zlaté, kde tvorí prírastok nových bytov približne 40 % prírastku bytov vo vidieckych obciach okresu. V celom okrese pribudlo za uvedené obdobie 819 nových bytov, z toho vo vidieckych obciach približne 400. Najvyššie percento z celkového počtu domov predstavuje nová výstavba (od roku 2000) v obciach Sveržov (22 %), Zlaté (14 %), Hertník a Vaniškovce (12 %).

V okrese Rimavská Sobota sa od roku 2000 najviac zvýšil počet nových domov v obciach Blhovce, Čerenčany, Číž, Gemerské Dechtáre, Hostice, Hrachovo, Chanava, Jesenské, Radnovce a Tachty. Najvyšším podielom novej výstavby sú charakterizované obce Číž (19 %) a Čerenčany (viac ako 10 %). V tomto regióne komplikuje hodnotenie novej výstavby aj vysoké zastúpenie rómskeho obyvateľstva vo viacerých obciach, v ktorých sa síce počet nových domov výrazne zvýšil a nová

výstavba predstavuje značné percento celkového bytového fondu (napr. Chanava a Sútor), ale jeho úroveň a kvalita zodpovedajú takmer vo všetkých prípadoch sociálnej a kultúrnej úrovni rómskeho obyvateľstva. V celom okrese pribudlo od roku 2000 920 nových bytov, z tohto počtu viac ako 80 % vo vidieckych obciach.

V okrese Žilina od roku 2000 pribudlo najviac nových domov vo veľkých obciach (Strečno, Teplička nad Váhom, Varín a Terchová). Najvyššia intenzita novej výstavby sa okrem týchto prejavuje aj v ďalších obciach tesne susediacich so Žilinou (Dolný Hričov, Ovčiarsko, Rosina, Turie a Višňové), kde nové domy tvoria viac ako 15 % celkového bytového fondu. V celom okrese pribudlo od roku 2000 3 120 nových bytov, z toho vo vidieckych obciach 1 819, čo je takmer 60 % z celkového prírastku bytov v okrese.

ZÁVER

Na Slovensku sa po roku 1989 výrazne zvýšila úroveň medziregionálnej diferenciácie sociálno-ekonomického rozvoja, formovanie hierarchickej štruktúry regiónov je značne potláčané narastaním dominantnosti metropolitných regiónov hlavne vďaka aktivitám tretieho a štvrtého sektora (koncentrácia finančnictva, ITT). Úlohu zohráva aj malá rozloha krajiny a malý počet obyvateľov.

Na základe analýzy vybraných charakteristík objemu, intenzity a smerov migrácie obyvateľstva sa potvrdila hypotéza, že aj v procese suburbanizácie a dekoncentrácie obyvateľstva sa v jednotlivých regiónoch Slovenska prejavuje výrazná diferenciácia. Charakter, intenzita a časová postupnosť sťahovania obyvateľov okresných centier do zázemia je ovplyvnená mnohými činiteľmi veľmi rôznorodej povahy. Jedným z nich je aj ekonomická vyspelosť regiónu, ktorú sme v tomto konkrétnom prípade vyjadrili úrovňou ekonomického agregátu. Aj v dôsledku ekonomických rozdielov sa prejavy dekoncentrácie obyvateľstva a suburbanizácie z hľadiska uvedených parametrov (charakteru, intenzity a časovej postupnosti) prejavujú iným spôsobom v ekonomicky vyspelom regióne, ináč v regióne s priemernými ukazovateľmi ekonomickej vyspelosti a odlišne v problémovom regióne.

V ekonomicky vyspelom regióne Žiliny prebieha proces dekoncentrácie obyvateľstva a suburbanizácie relatívne veľmi intenzívne, spomedzi porovnávaných regiónov sa prejavuje najvýraznejšie. Ukazovatele sťahovania zo Žiliny by boli s najväčšou pravdepodobnosťou ešte vyššie, ale toto nadregionálne centrum sa vyznačuje ďalšou špecifickou charakteristikou, ktorou je veľmi vysoký potenciál rozvoja ešte v rámci administratívnych hraníc samotného mesta. Že sa tento potenciál do značnej miery aj využíva, dosvedčujú početné súbory novej individuálnej výstavby v okrajových častiach mesta, ako napr. Zádubnie, Zástranie a Budatín. Na základe nami sledovaných ukazovateľov sa proces suburbanizácie v zázemí mesta po roku 2000 najvýraznejšie prejavuje v obciach ležiacich smerom na západ a juh od mesta (Rosina, Višňové a Turie, v menšej miere Hôrky, Ovčiarsko a Dolný Hričov), postupne sa k týmto obciam pripájajú aj ďalšie, ležiace východne od mesta – Teplička nad Váhom a Varín. Uvedené obce majú najpozitívnejšiu migračnú bilanciu s centrom okresu a absolútne aj relatívne v nich pribúda najviac nových domov. Nová výstavba s vysokou hustotou má prevažne charakter ucelených obytných súborov, obyčajne koncentrovaných v niektorých z okrajových častí obce, resp. v niektorých prípadoch je aj priestorovo oddelená od pôvodného intravilánu.

Bardejov predstavuje z viacerých hodnotených aspektov priemerný región. Najvýraznejšiu intenzitu suburbanizácie od roku 2000 vykazujú hlavne obce ležiace smerom na juh a západ od mesta – Hertník, Hervartov, Šiba, Mokroluh, Lukov a v menšej miere Andrejová, Vaniškovce a Chmeľová. Prejavu suburbanizácie vo vidieckych obciach nie sú však zďaleka také intenzívne ako v oblasti ekonomicky vyspelejšej Žiliny, nová výstavba má v mnohých prípadoch podobu rekonštrukcie starších budov, koncentrácia nových budov sa vyskytuje skôr výnimočne. Navyiac, prejavy suburbanizácie sú vo viacerých obciach (Andrejová, Čigelka, Marhaň a Lukov) výrazne ovplyvnené vysokým zastúpením rómskeho obyvateľstva, ktoré sa síce môže podieľať na migračnom zisku vo vzťahu k Bardejovu, resp. aj na prírastku nových domov, avšak o celkovom zlepšení kvality života v týchto obciach (ako o jednom so základných atribútov suburbanizácie) sotva možno hovoriť.

Hodnotenie úrovne suburbanizácie v okrese Rimavská Sobota ovplyvňuje ešte vo väčšej miere vysoký podiel rómskeho obyvateľstva so svojimi osobitými charakteristikami sociálneho a demografického správania. Na priebeh suburbanizačných procesov vplyva samozrejme aj vývoj v samotnom centre regiónu, okresné mesto sa nevyznačuje nejakým veľmi razantným nárastom počtu nových bytov. Ako obce s najvýraznejšími prejavmi suburbanizácie možno v okrese hodnotiť Čerenčany, Hajnáčku a Číž, v nižšej miere napr. Blhovce a Kružno. V okrese Rimavská Sobota je však vo väčšine prípadov nová výstavba dekoncentrovaná (výnimkami sú napr. Čerenčany a Číž) a vynovené domy sú vlastne zrekonštruované staršími stavbami obyčajne umiestnené uprostred staršej zástavby. V niektorých ďalších obciach síce štatistické ukazovatele dokumentujú vysoký migračný zisk vo vzťahu s okresným centrom, resp. vyšší počet novej výstavby, ale vzhľadom na vysoké zastúpenie rómskeho obyvateľstva v týchto obciach (Chanava, Sútor, Neporadza a ďalšie) ťažko možno hovoriť aj o zvýšení kvality života.

Pri hodnotení činiteľov vplývajúcich na intenzitu suburbanizačného procesu na Slovensku je si zrejme potrebné uvedomiť, že najvýznamnejšiu úlohu zohráva nielen konkrétny objem kapitálu v jednotlivých regiónoch (resp. dynamika jeho vývoja), ale najmä skutočnosť, nakoľko efektívne sa financie využívajú pre sociálno-ekonomický rozvoj samotného regiónu. Takým spôsobom môžu prispievať k vytváraniu početnejšej vrstvy obyvateľstva s finančnými prostriedkami dostatočnými na vysťahovanie z mesta a zároveň na budovanie nového (príp. rekonštruovaného) obydľia vo vidieckom prostredí. Dôležitý je nielen vysoký demografický potenciál a vyšší podiel vekovo mladších skupín obyvateľstva s príznačnou snahou o riešenie svojej bytovej situácie a prípadné budovanie nových obydľí v zázemí mesta, ale najmä sociálna (príp. vzdelanostná) štruktúra týchto obyvateľov a s tým spojené ich finančné možnosti. Je teda zrejme, že na sledované parametre intenzity suburbanizačných procesov vplývajú okrem ekonomickej úrovne regiónu aj viaceré činitele inej povahy, medzi nimi aj charakteristiky demografickej štruktúry a tendencie populačného vývoja.

Pre všetky sledované regióny je charakteristická ešte jedna spoločná črta – nová výstavba zatiaľ neprináša so sebou vylepšenie vybavenosti službami a obchodmi (okrem niekoľkých málopočetných prípadov). Novopostavené obytné súbory slúžia obyčajne len na bývanie a trávenie voľného času je sústredené na vlastný individuálny pozemok. Spoločným priestorom (napr. parky, detské ihriská, obchodné priestory atď.) sa zatiaľ venuje minimálna pozornosť. Táto charakteristika platí pre veľkú väčšinu nových obytných súborov, ktoré vznikli po

roku 2000 a možno ju považovať za jeden z hlavných negatívnych dôsledkov pomerne živelného charakteru suburbanizačných procesov na Slovensku. Množstvo ľudí sa presťahovalo z veľkých sídlisk do nových koncentrovaných foriem bývania, síce s vlastným rozľahlejším priestorom a záhradou, častokrát však slúžiacich len na bývanie.

Napriek rastúcemu záujmu zo strany viacerých vedných disciplín i stúpajúcemu počtu prác venujúcich sa tejto problematike, vzhľadom na komplikovanosť celého procesu a jeho dlhodobé dôsledky na mnohé oblasti života spoločnosti a jednotlivcov je problémom suburbanizácie určite potrebné venovať väčšiu pozornosť z hľadiska kvantity aj kvality jednotlivých analýz a každý, aj čiastkový príspevok má svoj význam.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV – 0772 – 07 „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska – sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplexity“ (50 %) a vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre projekt: „Centrum pre rozvoj sídelnej infraštruktúry znalostnej ekonomiky“ (ITMS 26240120002), spolufinancovaného zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja (50 %).

LITERATÚRA

- BLEHA, B., VAŇO, B. (2008). *Demografická budúcnosť okresov Slovenska: približovanie či divergencia*. Bratislava (Infostat).
- FALŤAN, L., PAŠIAK, J. eds. (2004). *Regionálny rozvoj Slovenska: východiská a súčasný stav*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- HAMPL, M. (2007). Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice. *Czech Sociological Review*, 43, 889-910.
- GAJDOŠ, P. (2007). Odchod ľudí z mesta – prechodný či trvalý jav na Slovensku? *Životné prostredie*, 41, 285-291.
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K., FALŤAN, L. (2009). *Špecifiká sídelného vývoja na Slovensku – typologická analýza sídiel*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- KÁČEROVÁ, M. (2009). Populačné starnutie obyvateľstva Slovenska. In Bleha, B., ed. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí – kontinuita či nová éra?* Bratislava (Geografika), pp. 105-125.
- KOREC, P. (2009). Regionálna štruktúra Slovenskej republiky a ľudský kapitál jej regiónov. In Bleha, B., ed. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí – kontinuita či nová éra?* Bratislava (Geografika), pp. 257-279.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2002). Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In Sýkora, L., ed. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha (Ústav pro ekopolitiku), pp. 39-54.
- PODOLÁK, P. (2006). Vnútorná migrácia na Slovensku. In Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B., eds. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 73-77.
- PODOLÁK, P. (2007). Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva. *Životné prostredie*, 41, 298-302.
- SEDLÁKOVÁ, A., MATLOVIČ, R. (2004). Suburbanizácia – transformačný proces priestorovej organizácie postkomunistických miest (empirický príklad Prešova). *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy*, 42, *Folia Geographica*, 7, 75-103.

- SLAVÍK, V., GRÁC, R. (2009). Proces urbanizácie a migrácia obyvateľstva v kontexte vývoja sídelnej štruktúry Slovenskej republiky. In Bleha, B., ed. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí – kontinuita či nová éra?* Bratislava (Geografika), pp. 236-256.
- SLAVÍK, V., CHLAPOVIČ, T. (2003). Územné plány ako predpoklad suburbanizácie. *Geografie XIV. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy Univerzity, Sv. 169, řada přírodních věd, č. 22.* Brno (Masarykova univerzita), pp. 137-141.
- ŠPROCHA, B., PUKAČOVÁ, J. (2009). Špecifiká rómskej populácie na Slovensku. In Bleha, B., ed. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí – kontinuita či nová éra?* Bratislava (Geografika), 166-186.
- ŠVEDA, M. (2009). Priestorová štruktúra rezidenčnej suburbanizácie v priestorovej zóne Bratislavy. *Acta FRNUC, Geographica, 53,* 169-182.
- ZUBRICZKÝ, G. (2008). Pozícia vidieckych obcí v systéme funkčných mestských regiónov na Slovensku. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica, 50,* 177-184.

ENVIRONMENTÁLNA SITUÁCIA MESTSKÝCH A VIDIECKYCH OBCÍ SR PODĽA VYBRANÝCH INDIKÁTOROV

*Mikuláš Huba, Vladimír Ira, Branislav Chrenka**

The environmental situation of urban and rural communes in the Slovak Republic according to selected indicators

The basic material needs of the major part of population in advanced countries are saturated so a quality environment is now perceived as an important aspect of the quality of life in settlement structures. The aim of the paper is to point to the relationship between the environmental situation or environmental quality of settlements and the development of settlement structure with special emphasis on the territory of Slovakia. The authors analyse environmental situation by communes of Slovakia based on selected environmental indicators, the coefficient of ecological stability and the aggregated environmental index. Emphasis is laid on comparison of the environmental situation by (socio-economic) types of communes, size categories of communes and urban-rural divide of settlements. Comparison of urban and rural communes by comprehensive indicators demonstrates certain degree of mutual complementarity reflecting the fact that higher value of aggregated environmental index given by the clearly better environmental infrastructure of urban communes is compensated by the distinctly higher values of the ecological stability coefficient in the case of rural communes.

Key words: environmental situation, environmental indicators, coefficient of ecological stability, aggregated environmental index, urban-rural complementarity, Slovakia

ÚVOD

Geografický výskum životného prostredia má dlhodobú tradíciu vo svetovej environmentálnej geografii. Na Slovensku sa v ostatných troch desaťročiach venovala pozornosť nielen teoretickým problémom (Drdoš 1994, Huba 2008), ale aj otázkam vývoja (Hanušín et al. 1997, Huba 2002) a regionálnemu výskumu životného prostredia (napr. Ira 2001, Huba et al. 2003, Hanušín et al. 2007, Ira a Lehotský 2008).

Hodnotenie rôznych aspektov environmentálnej situácie v rámci Slovenska sa objavuje aj vo viacerých dielach atlasovej tvorby zachycujúcej územie Slovenska. Mazúr (1980) v mape Typy krajiny z hľadiska zdravotnosti pitnej vody publikovanej v Atlase SSR analyzuje po katastrálnych územiach obcí pripojenie obyvateľov na vodovod a kvalitu pitnej vody. V Atlase krajiny Slovenskej republiky Miklós (2002a) analyzuje ekologickú kvalitu katastrálnych území podľa štruktúry využitia (koeficient ekologickej kvality katastrálneho územia), ako aj podiel ekologicky kvalitnej plochy na obyvateľa v katastrálnom území (Miklós 2002b). Mapa *Kvalita života* v Atlase obyvateľstva Slovenska (Ira et al. 2006) prináša komplexné hodnotenie kvality života podľa okresov Slovenska. Autori v rámci celkového hodnotenia tohto ukazovateľa sledujú šesť oblastí kvality života, pričom jednu z nich tvorí environmentálna doména.

Téma životného prostredia, najmä jeho kvality, sa dostáva do popredia v kontexte s najrôznejšími témami spojenými s otázkami urbanizácie a suburba-

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, huba@savba.sk, ira@savba.sk, geogchre@savba.sk

nizácie (napr. Antrop 2004, Pacione 2009), udržateľnosti a kvality života (napr. Huba a Ira 2000, Massam et al. 2003 a Ira et al. 2005). Problematika environmentálnej kvality území sa objavuje aj v štúdiách venovaných udržateľnosti (Huba et al. 1996, Huba et al. 2003 a Třebický et al. 2003) a kvalite života (Ira et al. 2005 a 2006). Marans (2003) uvádza, že kvalita prostredia zahŕňa na jednej strane prírodné zdroje, na strane druhej sa vzťahuje k prostrediu, ktoré je ovplyvnené (narušené) činnosťou človeka.

Životné prostredie veľmi úzko súvisí s kvalitou života a jeho udržateľnosťou. Žiť v zdravom prostredí patrí v rozvinutých krajinách k základným občianskym právam. Vo vyspelých krajinách sú základné materiálne potreby väčšiny ľudí saturované, a tak sa kvalitné životné prostredie začína vnímať ako dôležitý aspekt kvality života (Potůček et al. 2002). Práca zameraná na regionálnu diferenciáciu Slovenska analyzovala okrem ďalších piatich aj environmentálnu oblasť (Ira et al. 2005). Štúdia „Regionálne aspekty smerovania k trvalo udržateľnému Slovensku“ (Huba et al. 2003) zakomponovala do regionálne orientovanej analýzy dve oblasti (krajinnno-ekologická a environmentálna), ktoré sa podieľali na územnej diferenciácii predpokladov udržateľného rozvoja Slovenska.

Pacione (2009) v súvislosti s hodnotením sídelného prostredia sa dotýka problematiky environmentálnych stresorov, pričom za najvýznamnejšie považuje kataklizmatické/skazonosné udalosti, t. j. geografické hazardy/ohrozenia a obklopujúce podnety spôsobujúce stres (stresory ako napr. znečistenie ovzdušia alebo vody), ktoré sú dôležité z hľadiska posudzovania environmentálnych charakteristík prostredia vidieckych i mestských obcí.

Analýza krajinnno-ekologických charakteristík a environmentálnej situácie vo vzťahu k rozvojovým možnostiam vybraných regiónov Slovenska bola predmetom štúdie zohľadňujúcej prirodzené predpoklady krajiny na využívanie človekom, environmentálnu kvalitu krajiny a reflektovanie krajinnno-ekologických podmienok rozvoja územia miestnym obyvateľstvom a miestnymi inštitúciami (Gajdoš 2002 a Spáčilová 2005). Hodnotenie kvality životného prostredia na úrovni katastrálnych území obcí sa objavuje napr. v publikácii krajinných ekológov *Integrovaný manažment krajiny II.* (Izakovičová et al. 2006) v rámci rozpracovávania základných prístupov k integrovanému hodnoteniu krajiny.

Cieľom príspevku je naznačenie súvislostí medzi environmentálnou situáciou obcí, resp. environmentálnou kvalitou sídelného prostredia a vývojom sídelnej štruktúry, analýza environmentálnej situácie v obciach Slovenska na základe vybraných indikátorov, koeficientu ekologickej stability a na základe agregovaného (súhrnného) indexu životného prostredia. Špeciálny dôraz sa v príspevku kladie na porovnanie environmentálnej situácie podľa typov obcí, veľkostných kategórií a podľa urbánno-rurálneho rozdelenia v rámci obcí Slovenska.

DÁTA A ŠTUDOVANÉ ÚZEMIE

Hodnotenie životného prostredia podľa obcí Slovenska vychádzalo z databázy Regiostat Štatistického úradu Slovenskej republiky z roku 2007 (ŠÚ SR 2010).

Typy obcí, definované na základe sociologicky orientovanej sociálno-ekonomickej analýzy obcí Slovenska (Gajdoš a Moravanská 2009), ponúkajú jednu z možností pre komparáciu obcí z hľadiska vybraných aspektov životného prostredia (tab. 1).

Tab. 1. Typy obcí, ich početnosť v jednotlivých typoch a počet obyvateľov

Typ obce	Počet obcí	Počet obyvateľov
1. Mestá	146	2 919 772
2. Príslahovalecký boom	18	22 341
3. Zázemie miest	505	546 529
4. Priemyselné obce	697	827 484
5. Prestarnuté obce	352	169 149
6. Poľnohospodárske obce	487	383 379
7. Výrazne poľnohospodárske obce s úbytkom obyvateľstva	89	24 293
8. Obce s výraznou nezamestnanosťou a vysokou natalitou	145	75 841
9. Natalitné autochtónne obce	250	321 533
10. Obce s výraznou natalitou, nezamestnanosťou, migráciou a poľnohospodárstvom	8	3 038
11. Výrazne natalitné obce	74	81 845
12. Ekonomicky neaktívne obce s výraznou migráciou	13	3 708
13. Upadajúce obce	87	15 582
14. Obce s extrémnymi špecifikami	6	837
15. Obce – chýbajúce dáta	14	5 667

Ako je zrejmé z uvedeného prehľadu, najvyšší počet obcí patrí do typu *priemyselnej obce*, po nich nasledujú *obce v zázemí miest a poľnohospodárske obce*. Najnižší počet obcí sa nachádza v type *obce s extrémnymi špecifikami* a *obce s výraznou natalitou, nezamestnanosťou, migráciou a poľnohospodárstvom*.

V počte obyvateľov dominujú obce v kategórii *mestá*, v ktorých žije viac ako 50 % obyvateľov SR. Druhý najvyšší počet obyvateľov pripadá na *priemyselné obce* a tretí na *obce v zázemí miest*. Najmenej obyvateľov žije v type *obcí s extrémnymi špecifikami*, v type *obcí s výraznou natalitou, nezamestnanosťou, migráciou a poľnohospodárstvom* a v *ekonomicky neaktívnych obciach s výraznou migráciou*.

Pre potreby typológie podľa veľkostných kategórií obcí sa prijalo členenie, ktorého prehľad uvádza tab. 2.

Tab. 2. Veľkostné kategórie obcí, ich početnosť a počet obyvateľov (rok 2007)

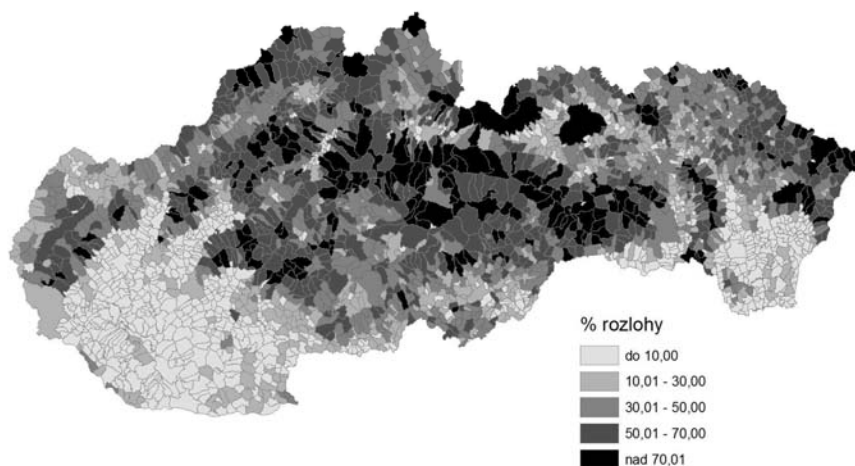
Veľkostná kategória obce	Počet obcí	Počet obyvateľov
do 500	1 164	314 376
501-1 000	765	540 013
1 001-2 000	564	789 842
2 001-5 000	268	780 142
5 001-20 000	90	849 125
20 001-50 000	29	835 117
50 001-100 000	9	613 219
nad 100 000	2	661 164
Spolu	2 891	5 400 998

ENVIRONMENTÁLNA SITUÁCIA OBCÍ SLOVENSKA PODĽA VYBRANÝCH PARCIÁLNYCH INDIKÁTOROV ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

Lesnatosť územia

Ukazovateľ lesnatosti územia vyjadruje percentuálny podiel pôdy, oficiálne evidovanej ako lesná pôda, z celkovej výmery katastrálneho územia obce. Celková lesnatosť v SR prevyšuje dve pätiny územia štátu (40,8 %).

Tento ukazovateľ zároveň svedčí o výraznej polarizácii (obr. 1). Zalesnené sú – až na výnimky a enklávy – pohoria, a teda vysoký ukazovateľ lesnatosti územia majú práve obce, ktorých katastrálne územia zasahujú významnou časťou do pohorí. Naopak, veľmi nízku výmeru lesnej pôdy vykazujú nížiny, konkrétne Podunajská a Východoslovenská nížina. Na Záhorskej nížine, v dôsledku špecifických geologických a pedologických podmienok, je zastúpenie lesa natoľko vysoké, že relatívne vysokú lesnatosť vykazujú aj obce ležiace v strede nížiny (Bor).

Obr. 1. Lesnatosť územia (v %) podľa obcí

Zdroj: ŠÚ SR 2010

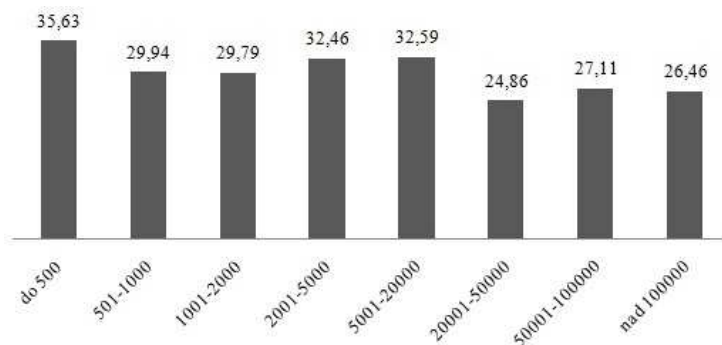
Ukazovateľ lesnatosti dominuje v Tatrách (mesto Vysoké Tatry), ako aj v obciach ležiacich na území alebo na úpätí Nízkych Tatier, Veľkej Fatry a Malej Fatry. Okrem toho sa vysokou lesnatosťou vyznačujú obce v Slovenskom rudohorí (najmä Volovské vrchy), v pohorí Poľana, v Bukovských vrchoch, Vihorlate, Levočských vrchoch, Slanských vrchoch, Čergove, Strážovských vrchoch, Javorníkoch, Oravských Beskydách, ako aj v niektorých ďalších územne menších pohoríach. Celkovo sa nadštandardná lesnatosť viaže na horské a podhorské obce stredného a severného Slovenska, ale jej relatívne vysoké percento vykazujú aj obce zasahujúce do pohorí obklopených nížinami na juhozápade a juhovýchode Slovenska (Malé Karpaty, Považský Inovec, Trábeč, Vtáčnik, Pohronský Inovec, Štiavnické vrchy a Slanské vrchy).

Naopak, enklávy s relatívne nízkou lesnatosťou na strednom Slovensku predstavujú urbanizované a intenzívne poľnohospodársky využívané kotliny (napr.

Zvolenská, Hornonitrianska, Žiarska, Turčianska), ako aj historicky hospodársky využívané pohoria (napr. centrálna časť Štiavnických vrchov). Na východnom Slovensku môžeme niečo podobné konštatovať o Hornádskej, Košickej, Rožňavskej a niektorých menších kotlinách. Na západnom Slovensku možno do tejto kategórie zaradiť okresy Senica a Skalica.

Na severnom Slovensku sa areály s relatívne nižšou lesnatosťou viažu okrem kotlín a brázd aj na poľnohospodársky využiteľné nižšie flyšové pohoria, ako sú napr. Kysucké Beskydy, Podbeskydská vrchovina, Ľubovnianska vrchovina a i.

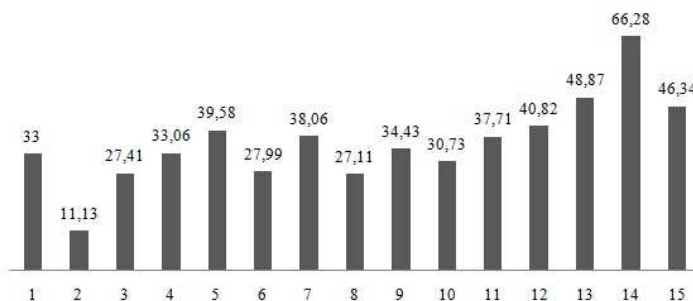
Najvyššiu priemernú lesnatosť (obr. 2) vykazuje najnižšia veľkostná kategória obcí (do 500 obyvateľov). Naopak, najnižšou priemernou lesnatosťou sa vyznačujú obce v kategórii 20 001-50 000 obyvateľov a až po nich nasleduje najvyššia veľkostná kategória, ktorú reprezentujú dve najväčšie obce (Bratislava a Košice).

Obr. 2. Lesnatosť územia (v %) podľa veľkostných kategórií obcí

Analýza lesnatosti územia podľa typov obcí vyčlenených podľa Gajdoša a Moravanskej (2009) ukazuje, že maximálnym podielom lesnatosti (66,28 %) sa vyznačujú *obce s extrémnymi špecifikami*, ktorých je však v SR evidovaných len šesť. Druhú najvyššiu hodnotu lesnatosti dosahujú *upadajúce obce* (48,87 %) a *obce, o ktorých chýbajú niektoré údaje* (46,37 %).

Naopak, najmenší podiel lesnatosti (11,13 %) vykazujú obce, ktoré charakterizuje *prístahovalecký boom*. Nízkymi hodnotami lesnatosti sú charakteristické aj typy obcí s *výraznou natalitou*, *obce v zázemí miest*, *poľnohospodárske obce a mestá*. Ostatné typy obcí v SR sa vyznačujú priemernou až mierne podpriemernou lesnatosťou (obr. 3).

Obr. 3. Lesnatosť územia (v %) podľa typov obcí

Podiel maloplošných chránených území v obciach SR (v % rozlohy katastrálneho územia obce)

Z pohľadu na mapu SR (obr. 4) je zrejmé, že obce s viac ako 10-percentným podielom maloplošných chránených území (MCHÚ) z celkovej rozlohy katastrálneho územia sú (až na výnimky) evidentne viazané na veľkoplošné chránené územia, najmä na národné parky. Medzi obcami SR pritom dominuje mesto Vysoké Tatry, ktoré leží na území Tatranského národného parku – čiže veľkoplošného chráneného územia. Väčšina územia národného parku – a teda aj k. ú. mesta Vysoké Tatry – je však chránená aj v kategórii maloplošných chránených území, konkrétne národných prírodných rezervácií. Podobne aj obce na Z strane TANAP-u: oravské obce pod Roháčmi (Zuberec a okolie) patria do kategórie s najvyšším podielom MCHÚ z celkovej rozlohy katastrálneho územia obce. Ďalšiu významnú koncentráciu obcí s vysokým podielom MCHÚ na ich výmere tvoria obce zasahujúce svojím k. ú. do Národného parku Malá Fatra, Národného parku Muránska Planina, Národného parku Slovenský raj, v menšej miere aj Národného parku Veľká Fatra (najmä obce na úpätí mezozoickej JZ časti pohoria). V Národnom parku Nízke Tatry (NAPANT) ide najmä o obce ležiace na území, resp. v podhorí západnej časti pohoria (Dumberské Tatry, Salatín, ...). V ostatných národných parkoch: NP Východné Karpaty a NP Slovenský kras je výskyt obcí s vysokým podielom maloplošných CHÚ na rozlohe obce oveľa nižší a v oboch prípadoch sa obmedzuje na jedinú obec.

Niektoré obce s vysokým podielom MCHÚ sa vyskytujú aj mimo veľkoplošných CHÚ v lokalitách s významnými prírodnými výtvarmi solitérneho charakteru. Typickým príkladom sú obce Kvačany, Prosiek, Huty, Veľké a Malé Borové (okr. Liptovský Mikuláš), na území ktorých sa vyskytujú kaňonovité doliny a ďalšie vzácne krasové či iné prírodné fenomény Chočských vrchov, alebo obce zasahujúce do pohoria Burda.

Na prvý pohľad prekvapujúco pôsobí relatívne veľký počet obcí s vyšším podielom MCHÚ v Bratislavskom kraji, pričom na území samotného hlavného mesta SR Bratislavy je tento podiel priemerný. Podobne je tomu aj v prípade obcí pri rieke Dunaj od Gabčíkova až po Chľabu pri ústí Ipľa a čiastočne aj v prípade obcí pri Malom Dunaji. Okrem toho, že pomerne veľa maloplošných CHÚ sa tu viaže na zvyšky lužných a mokraďových dunajských ekosystémov, je v tejto súvislosti treba upozorniť na skutočnosť, že zeleň chránených parkov a záhrad je zvyčajne chránená podľa dvoch zákonov: o pamiatkovom fonde a zákona na ochranu prírody a krajiny.

Naopak, regióny s veľmi nízkym podielom MCHÚ predstavujú juhoslovenské kotliny a vo všeobecnosti oba východoslovenské kraje (Košický a Prešovský), najmä v ich najvýchodnejších častiach od Košickej a Prešovskej kotliny smerom na východ po štátnu hranicu s Ukrajinou. Toto konštatovanie platí, až na malé výnimky niektorých obcí, najmä vo Východných Karpatoch, Vihorlate a v Slanských vrchoch.

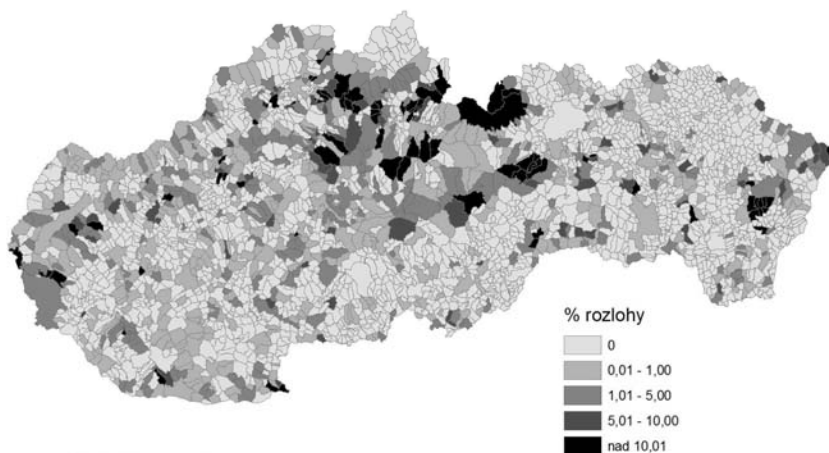
Celkovo možno Slovensko z hľadiska výskytu obcí s vysokým, stredným a nízkym podielom MCHÚ rozdeliť nasledovne:

– Regiónom s vyšším podielom MCHÚ je sever stredného Slovenska, teda v prvom rade Žilinský kraj. V niektorých ďalších krajoch ide len o ich okrajové časti: v Prešovskom Z a V okraj, v Banskobystrickom SV okraj, v Košickom SZ

okraj a v Bratislavskom stred a S okraj. V ostatných krajoch sa súvislejšie areály s vyšším a vysokým podielom MCHÚ na výmere k. ú. obcí nevyskytujú.

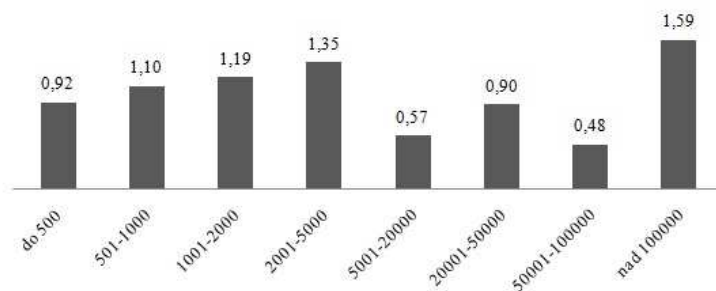
– Regiónom s priemernými hodnotami sledovaného ukazovateľa je S a SV Banskobystrického kraja, väčšina Trenčianskeho kraja, J časť Nitrianskeho kraja a Z okraj Košického kraja.

– Zvyšok územia Slovenska možno zaradiť do kategórie regiónov s nízkym podielom MCHÚ na výmere obcí.

Obr. 4. Podiel maloplošných chránených území na rozlohe obcí
Zdroj: ŠÚ SR 2010

Najväčší podiel maloplošných chránených území sa nachádza na územiach najväčšej veľkostnej kategórie obcí nad 100 000 obyvateľov (obr. 5), čo súvisí o. i. s tým, že tieto sídla majú najväčšiu výmeru katastrálnych území, ktoré v prípade oboch miest zasahujú aj hlboko do okolitej prírodnej či poloprírodnej krajiny (Malé Karpaty a dunajské luhy v Bratislave a Volovské vrchy v prípade Košíc). Naopak, tento podiel je najnižší v obciach v kategórii od 50 001 do 100 000 obyvateľov.

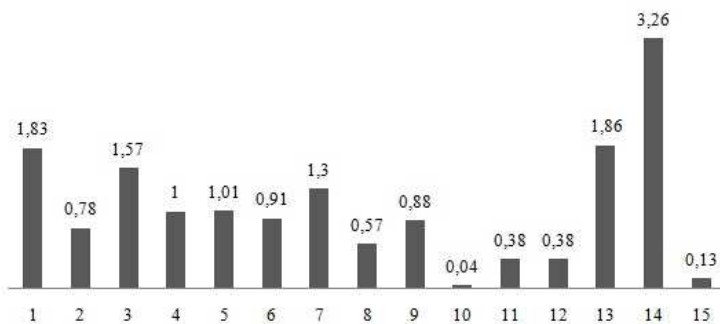
Obr. 5. Podiel maloplošných chránených území v % podľa veľkostných kategórií obcí

Podiel MCHÚ postupne rastie od najmenších obcí (do 500 obyvateľov) až po veľkostnú kategóriu obcí s počtom 2 001-5 000 obyvateľov, potom rapídne klesá a napokon opäť rapídne stúpa až na spomínanú najvyššiu úroveň.

Žiadne maloplošné CHÚ sa nevyskytuje až v 78,87 % najmensej veľkostnej kategórie obcí do 500 obyvateľov. Početnosť obcí bez MCHÚ klesá (až na jednu výnimku) úmerne s rastom veľkostnej kategórie obcí. Podiel obcí bez výskytu MCHÚ klesá so zvyšujúcou sa veľkostnou kategóriou obce. Kým až takmer v 80-tých percentách obcí do 500 obyv. sa MCHÚ nenachádza, pri obciach veľkosti 2-5 tisíc obyv. to je asi 50 % a pri mestách veľkosti 50-100 000 obyv. len 22 %.

Najvyšším podielom maloplošných chránených území (MCHÚ) sa vyznačujú v zmysle typológie obcí podľa Gajdoša a Moravanskej (2009) *obce s extrémnymi špecifikami* (3,26 %). Veľký podiel MCHÚ majú aj *upadajúce obce* (1,86 %), *mestá* (1,83 %) a *obce v zázemí miest* (1,57 %). Nadpriemerné hodnoty podielu MCHÚ vykazujú aj *výrazne poľnohospodárske obce s úbytkom obyvateľov* (1,30 %).

Hodnoty podielu MCHÚ pohybujúce sa okolo priemeru evidujeme v *priemyselných obciach, prestarnutých, poľnohospodárskych a natalitných autochtónnych obciach*. Extrémne nízky podiel MCHÚ (0,04 %) majú *obce s výraznou natalitou, nezamestnanosťou, migráciou a poľnohospodárskym zameraním* (obr. 6).

Obr. 6. Podiel maloplošných chránených území v % podľa typov obcí

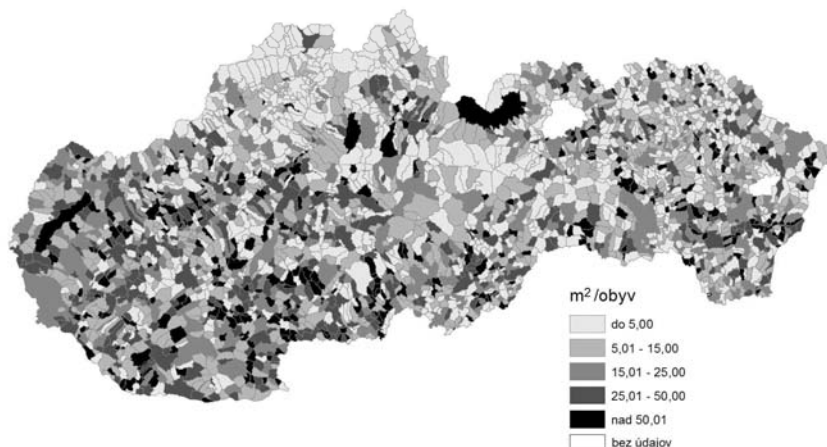
Verejná zeleň v obciach SR (v m²/obyv.)

Mapa Slovenska vyjadrujúca podiel zelene na obyvateľa v jednotlivých obciach (obr. 7) vytvára pestrú mozaiku, v rámci ktorej sa však dajú vysledovať niektoré zákonitosti.

Obcí s vyšším zastúpením verejnej zelene je viac na J a JZ Slovenska než na jeho S a SV. Pri určitom zjednodušení sa dá konštatovať, že na prevažne nížinnom, prípadne kotlinovom juhu Slovenska verejná zeleň čiastočne kompenzuje celkový nedostatok zelene, spôsobený relatívne nízkym percentom lesnatosti v porovnaní so severnou polovicou Slovenska.

Verejná zeleň a jej rozloha, resp. jej podiel na obyvateľa či na výmere tohto sídla, do značnej miery odráža historický vývoj, ako aj minulé i súčasné funkcie daného sídla. Vysokou výmerou (podielom) verejnej zelene vynikajú

napríklad kúpele, ale aj obce, na území ktorých sa vyskytovali významné feudálne sídla, obklopené spravidla väčšími či menšími areálmi parkov a historických záhrad.

Obr. 7. Verejná zeleň v obciach (m²/obyv.)
Zdroj: ŠÚ SR (2010)

Vysokým, alebo relatívne vysokým podielom verejnej zelene sa však môžu vyznačovať aj novozaložené sídla či ich časti, autori ktorých programovo venovali pozornosť dostatočnému zastúpeniu verejnej zelene (Nová Dubnica, prvé sídliská z 30., 50.-60. rokov minulého storočia a pod.).

Za oblasti s vyšším podielom verejnej zelene na obyvateľa možno označiť regióny s historicky osídlenými kotlinami (napr. Horná Nitra, Zvolenská kotlina, dolný Liptov, Hornádska kotlina, pás podvihorlatských obcí a niektoré ďalšie menšie regióny).

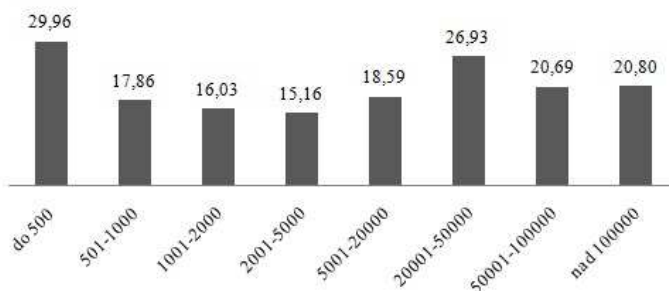
Deficitom verejnej zelene sa vyznačujú obce vytvárajúce v niektorých prípadoch celé regionálne zoskupenia, ktoré majú vysokú lesnatosť a zároveň pre ne neplatí žiadny z uvedených dôvodov zvýšeného podielu verejnej zelene. Vyskytujú sa v prvom rade na SZ Slovenska v okresoch Bytča, Žilina, Kysucké Nové Mesto, Čadca, Tvrdošín a Námestovo. Ďalšie zoskupenie obcí s nízkym podielom verejnej zelene na obyvateľa sa tiahne od okresov Detva a Poltár, cez okres Brezno, Revúca a Gelnica až do okresov Liptovský Mikuláš, Poprad a Kežmarok (s výnimkou mesta Vysoké Tatry, kde podiel verejnej zelene je – naopak – veľmi vysoký).

Priemernými hodnotami verejnej zelene sa vyznačuje SV Slovenska, ako aj časť juhu Slovenska (Podunajská nížina, Juhoslovenská kotlina a Rožňavská kotlina), pričom pohľad na mapu tu evokuje predstavu mozaiky tvorenej obcami s nízkym, priemerným i vysokým zastúpením verejnej zelene.

Najvyšší podiel verejnej zelene (konkrétne 29,96 m² na obyvateľa) majú v priemere obce patriace do najnižšej veľkostnej kategórie, t. j. do 500 obyvateľov. Po nich nasledujú obce s 20 001-50 000 obyvateľmi (26,93 m² na obyvateľa). Najnižší podiel verejnej zelene na obyvateľa vykazujú obce v strednej veľkostnej kategórii

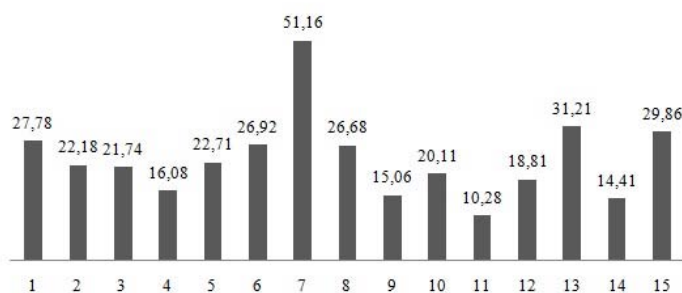
(2 001-5 000 obyvateľov) s priemerom 15,16 m²/obyvateľa a takmer rovnako nízke hodnoty dosahujú aj obce s 1 001-2 000 obyvateľmi.

Obce v najvyššej veľkostnej kategórii (Bratislava a Košice) vykazujú podiel verejnej zelene na obyvateľa podobný celoslovenskému priemeru, ktorý predstavuje hodnotu 20,19 m²/obyv. (obr. 8).

Obr. 8. Verejná zeleň v m²/obyv. podľa veľkostných kategórií obcí

Najvyšším podielom verejnej zelene v m² na obyvateľa sa vyznačujú výrazne poľnohospodárske obce s úbytkom obyvateľov, po nich nasledujú obce charakterizované ako upadajúce. Obce v kategórii miest sú na 4. mieste v poradí (obr. 9). Nadpriemerný podiel verejnej zelene na obyvateľa vykazujú aj poľnohospodárske obce a obce s vysokou nezamestnanosťou. Hodnoty blízke priemeru podľa tohto ukazovateľa majú obce, ktoré charakterizuje prisťahovalecký boom, obce v zázemí miest a prestarnuté obce. Do kategórie obcí s podpriemernou výmerou zelene na obyvateľa patria obce v kategórii obcí s výraznou natalitou a nezamestnanosťou, ekonomicky neaktívne obce s výraznou migráciou a priemyselné obce. Medzi typy obcí s nízkou výmerou verejnej zelene na obyvateľa patria obce s extrémnymi špecifikami, ktorých je však v SR celkovo iba šesť, a najnižšiu výmeru verejnej zelene na obyvateľa vykazujú výrazne natalitné obce.

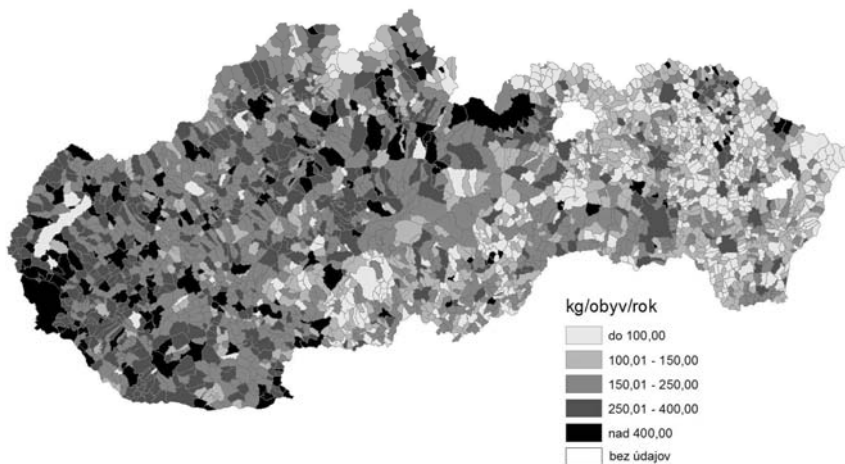
Obr. 9. Verejná zeleň v m²/obyv. podľa typov obcí

Množstvo komunálneho odpadu (v kg/obyv./rok)

Mapa priestorového rozloženia obcí v SR podľa produkcie komunálneho odpadu na obyvateľa a rok v roku 2007 predstavuje veľmi pestrú mozaiku. Môžeme však

konštatovať zrejmy gradient SZ-JV podobný ekonomickej výkonnosti regiónov (obr. 10).

Vo všeobecnosti sa dá konštatovať, že JZ Slovenska, ako aj okresy Liptovský Mikuláš a Poprad vykazujú zreteľne vyššie hodnoty tohto ukazovateľa v porovnaní s veľkou väčšinou obcí východného Slovenska a stredoslovenských obcí.

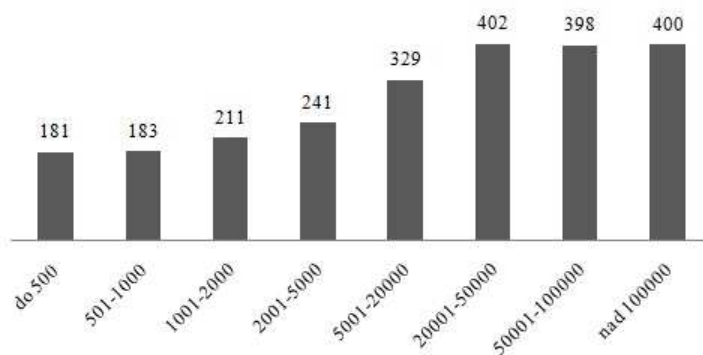
Obr. 10. Produkcia komunálneho odpadu v kg na obyvateľa za rok

Zdroj: ŠÚ SR 2010

Možno povedať, že medzi obcami s veľkou produkciou komunálneho odpadu sú v prvom rade sídla s malým počtom trvalo bývajúcich obyvateľov, avšak významné z hľadiska cestovného ruchu. Vyznačujú sa preto vysokou návštevnosťou a „importom“ komunálneho odpadu, ktorý tu návštevníci po sebe zanechávajú. V prvom rade ide o kľúčové stredisko cestovného ruchu, mesto Vysoké Tatry, nasledované viacerými turistickými destináciami v okrese Liptovský Mikuláš: Vyšnou a Nižnou Bocou, Demänovskou Dolinou, Bešeňovou či obcami v okolí Liptovskej Mary.

Okrem uvedených sem patria aj sídla mestského typu, najmä okresné mestá, ale aj obce v katastrálnych územiach ktorých sa vyskytujú skládky komunálneho odpadu nadobecného významu (napr. Zohor). Hlavné mesto SR Bratislava vykazuje taktiež výrazne nadpriemernú hodnotu tohto ukazovateľa (465 kg/obyv./rok).

Najmenšími producentmi komunálneho odpadu (180,81 kg/obyv./rok) sú v priemere obce patriace do najnižšej veľkostnej kategórie s menej ako 500 obyvateľmi. Najväčšími producentmi komunálneho odpadu (402,47 kg/obyv./rok) sú obce vo veľkostnej kategórii 20 001-50 000 obyvateľov a tesne za ňou nasleduje najvyššia veľkostná kategória obcí s viac ako 100 000 obyvateľmi (399, 88 kg/obyv./rok). Od najnižšej veľkostnej kategórie obcí až po kategóriu s 20 001-50 000 obyvateľmi produkcia komunálneho odpadu na obyvateľa a rok postupne rastie a v troch najvyšších veľkostných kategóriách sa nachádza približne na rovnakej úrovni. Možno zovšeobecniť, že s rastom veľkostnej kategórie obcí rastie aj produkcia komunálneho odpadu (obr. 11).

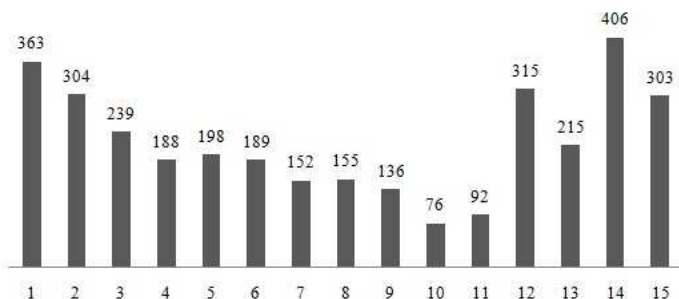
Obr. 11. Produkcia komunálneho odpadu v kg na obyvateľa za rok podľa veľkostných kategórií obcí

Analýza produkcie komunálneho odpadu podľa typov obcí (pozri Gajdoš a Moravanská 2009) ukazuje, že maximálnu hodnotu v produkcii komunálneho odpadu (406,07) dosahujú obce k kategórii *obce s extrémnymi špecifikami*. Po nich nasledujú obce v kategórii *mestá* (363,26) a na treťom mieste sú prekvapujúco ekonomicky neaktívne *obce s výraznou nezamestnanosťou* (314,65). Výrazne nadpriemerné až vysoké hodnoty produkcie komunálneho odpadu vykazujú aj obce, ktoré charakterizuje *pristahovalecký boom* a *obce, o ktorých chýbajú niektoré údaje*.

Päť typov obcí patrí do kategórie v blízkosti priemeru (*typy obcí v zázemí miest, priemyselných obcí, prestarnutých obcí, poľnohospodárskych obcí a upadajúcich obcí*).

Ostatné typy obcí majú produkciu komunálneho odpadu výrazne pod celoslovenským priemerom, ktorý predstavuje 222,28 kg/obyv./rok (obr. 12).

Naopak, veľmi nízke hodnoty produkcie komunálneho odpadu majú *obce s výraznou natalitou a nezamestnanosťou* (76,49) a *výrazne natalitné obce* (92,17). Vzhľadom na to, že z veľkej časti ide o obce s veľkým podielom rómskej populácie, možno s vysokou mierou pravdepodobnosti (blížiacou sa k istote) predpokladať, že produkcia komunálneho odpadu v týchto obciach je v skutočnosti vyššia ako sú hodnoty uvádzané ŠÚ SR.

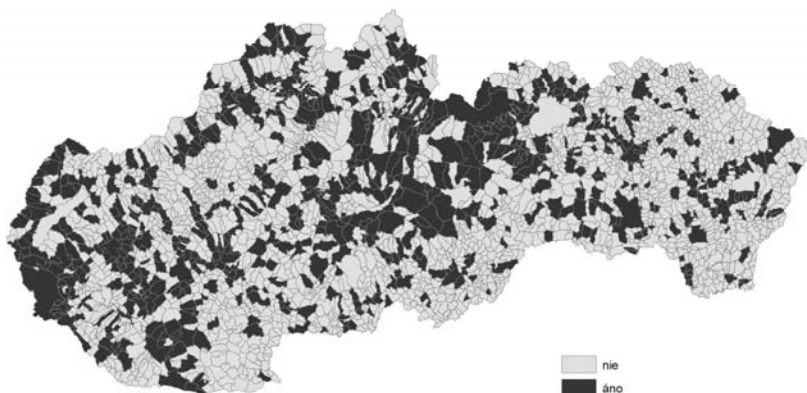
Obr. 12. Produkcia komunálneho odpadu v kg na obyvateľa za rok podľa typov obcí

Napojenosť na kanalizáciu s čistiarnou odpadových vôd

Percento napojenosti domácností na kanalizáciu s čistiarnami odpadových vôd (ČOV) je v SR stále ešte veľmi nízke a ďaleko zaostáva za priemerom EÚ.

Dostupné a aktuálne údaje, týkajúce sa environmentálnej infraštruktúry na úseku kanalizácie a ČOV, neumožňujú rozlíšiť percento napojenosti obyvateľov v jednotlivých obciach SR. Ukazujú len to, v ktorej obci sa kanalizácia ústiaca do ČOV nachádza a v ktorej nie.

Pohľad na mapu (obr. 13) ukazuje, že rozloženie obcí s kanalizáciou a ČOV je v rámci Slovenska veľmi nerovnomerné. V smere od západu na východ je regiónom s vysokou hodnotou tohto ukazovateľa Bratislavský kraj a takmer všetky priľahlé obce ležiace na sever od neho pozdĺž rieky Morava. S niekoľkými výnimkami sem patrí aj pás obcí a miest od Trnavy, cez Galantu, Šaľu, Nové Zámky až po Komárno, obce na strednom Považí, v Turci, v okrese Zvolen a Banská Bystrica. Ďalším súvislým areálom miest a obcí s kanalizáciou a ČOV sú Vysoké Tatry a ich podhorie (okres Poprad). K tomu možno prirátať takmer súvislý pás obcí lemujúcich z oboch strán Nízke Tatry. Pomerne vysokým podielom obcí napojených na kanalizáciu a ČOV sa vyznačujú aj okresy Liptovský Mikuláš a Dolný Kubín, ako aj stredné Považie.

Obr. 13. Obce s kanalizáciou a ČOV

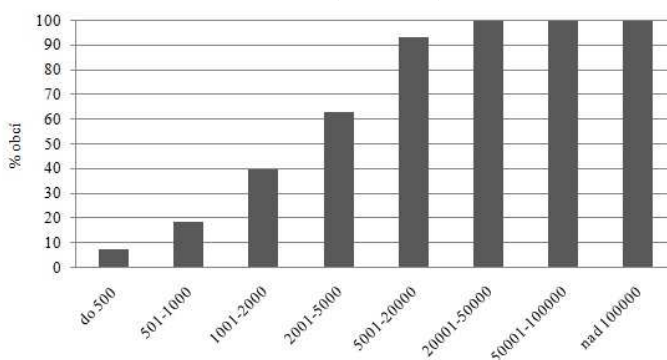
Zdroj: ŠÚ SR 2010

Pokiaľ ide o tento ukazovateľ, situácia je najhoršia na východnom Slovensku (pozitívnou výnimkou sú mestá Košice a Prešov s okolím a okresy Snina a Michalovce).

Región s veľmi nízkou mierou napojenosti na kanalizáciu predstavuje pás bielokarpatských obcí v blízkosti hraníc s ČR, väčšina obcí v Oravských Beskydách, Vysokých Javorníkoch a Strážovských vrchoch. Na Podunajskej nížine sú to najmä obce v jej JV časti. Nízkou napojenosťou na kanalizáciu a ČOV sa vyznačuje aj väčšina obcí vo Volovských vrchoch a na ich úpäti, ďalej na úpäti Veľkej Fatry, v hornom Turci, Štiavnických vrchoch, na Krupinskej planine, v Juhoslovenskej a Rožňavskej kotline, ako aj v Revúckej a Cerovej vrchovine.

Možno zovšeobecniť, že vyššou napojenosťou na kanalizáciu a ČOV sa vyznačujú mestské sídla a vidiecke sídla v ich zázemí, prípadne sídla v centrách cestovného ruchu, v hygienických pásmach vodných zdrojov a pod. Naopak, najnižší podiel obcí napojených na kanalizáciu a ČOV registrujeme v malých vidieckych sídlach a najmä v marginálnych regiónoch.

Vzťah podielu obcí pripojených na kanalizáciu a čistiareň odpadových vôd (ČOV) a veľkostnej kategórie obcí vykazuje celkom evidentnú koreláciu (obr. 14). Kým podiel obcí pripojených na kanalizáciu v najnižšej veľkostnej kategórii do 500 obyvateľov je iba 7,22 %, v kategórii 501-1 000 obyvateľov 18,69 % a 1 001-2 000 obyvateľov 39,72 %, zatiaľ všetky tri najvyššie veľkostné kategórie obcí (20 001-50 000, 50 001-100 000 a nad 100 000) sú v plnom rozsahu (teda na 100 %) napojené na kanalizáciu a ČOV. Pre úplnosť dodajme, že v ostatných veľkostných kategóriách obcí je miera napojenosti na kanalizáciu a ČOV nasledovná: v kategórii obcí s počtom obyvateľov 2 001-5 000 má hodnotu 63,06 % a v kategórii s 5 001-20 000 obyvateľmi 93,33 %. Na porovnanie, z celkového počtu 2 891 obcí v SR je napojených na kanalizáciu s ČOV len 744 (25,74 %) obcí.

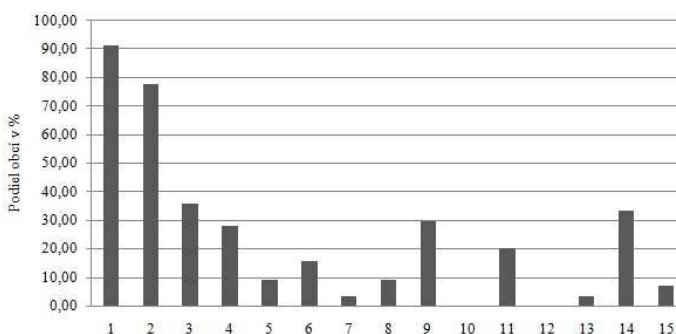

Obr. 14. Kanalizácia s ČOV podľa veľkostných kategórií obcí

Napojenosť na kanalizáciu a čistiareň odpadových vôd hodnotíme aj podľa typov obcí v zmysle kategorizácie obcí podľa Gajdoša a Moravanskej (2009). Maximálnym podielom dobudovanej a funkčnej kanalizácie a čistiarene odpadových vôd (ČOV) sa vyznačujú obce v kategórii *mestá* (91 %), po nich nasledujú obce, ktoré charakterizuje *pristahovalecký boom* (78 %) spravidla v zázemí veľkých miest.

Naopak, nulovou prítomnosťou kanalizácie s ČOV sa vyznačujú obce s výraznou natalitou a nezamestnanosťou a ekonomicky neaktívne obce s výraznou migráciou. Veľmi nízky podiel napojenosti na kanalizáciu a ČOV (menej ako 5 %) majú aj výrazne poľnohospodárske obce s úbytkom obyvateľstva a upadajúce obce. Nízke hodnoty tohto ukazovateľa (v rozpätí 5-10 %) vykazujú aj *prestarnuté obce*, *obce s výraznou nezamestnanosťou a vysokou natalitou* a *obce, o ktorých chýbajú niektoré údaje* (obr. 15).

Celkovo na území SR nemá funkčnú kanalizáciu s ČOV až 74,26 % obcí. Túto alarmujúcu skutočnosť čiastočne zmiernuje fakt, že ide z veľkej väčšiny o menšie až malé obce vidieckeho typu.

Obr. 15. Kanalizácia s ČOV podľa typov obcí

KOEFICIENT EKOLOGICKEJ STABILITY PODĽA OBCÍ SLOVENSKA

Koeficient ekologickej stability (KES) je pomerné číslo, ktoré stanovuje pomer plôch tzv. stabilných a nestabilných krajinných prvkov v skúmanom území (Míchal 1992). V našom prípade boli skúmanými územiami obce SR. Citovanú originálnu metodiku sme modifikovali v tom zmysle, že krajinu (podľa katastrálnych území obcí) s hodnotou KES vyššou ako 3 sme vzhľadom na veľkú frekvenciu jej výskytu v podmienkach SR podrobnejšie rozdelili do troch kategórií. Údaje o rozlohe jednotlivých krajinných prvkov pochádzajú zo Štatistického úradu SR a vzťahujú sa k roku 2007.

Medzi *stabilné krajinné prvky* (ekosystémy) boli zaradené: lesné pozemky (LP), vodné plochy (VP), trvalé trávne porasty (TTP), vinice (Vi), záhrady (Za) a ovocné sady (OS).

Za *nestabilné krajinné prvky* (ekosystémy) boli považované: orná pôda (OP), chmelnice (Ch) a zastavané plochy (ZP).

Výpočet koeficientu ekologickej stability charakterizuje nasledovný vzorec:

$$KES = \frac{LP+VP+TTP+Vi+Za+OS}{OP+Ch+ZP}$$

Hodnoty KES klasifikujeme podľa nasledovných kategórií:

$KES \leq 0,10$ – územie s maximálnym narušením prírodných štruktúr, základné ekologické funkcie musia byť intenzívne a trvalo nahradzované technickými zásahmi,

$0,10 < KES \leq 0,30$ – územie nadpriemerne využívané, so zreteľným narušením prírodných štruktúr, základné ekologické funkcie musia byť pravidelne nahradzované technickými zásahmi,

$0,30 < KES \leq 1,00$ – územie intenzívne využívané, najmä poľnohospodárskou výrobou, oslabenie autoregulačných pochodov v ekosystémoch spôsobuje ich značnú ekologickú labilitu a vyžaduje vysoké vklady dodatkovej energie,

$1,00 < KES \leq 3,00$ – vcelku vyvážená krajina, v ktorej sú technické objekty relatívne v súlade so zachovanými prírodnými štruktúrami,

dôsledkom je aj nižšia potreba energeticko-materiálových vkladov,

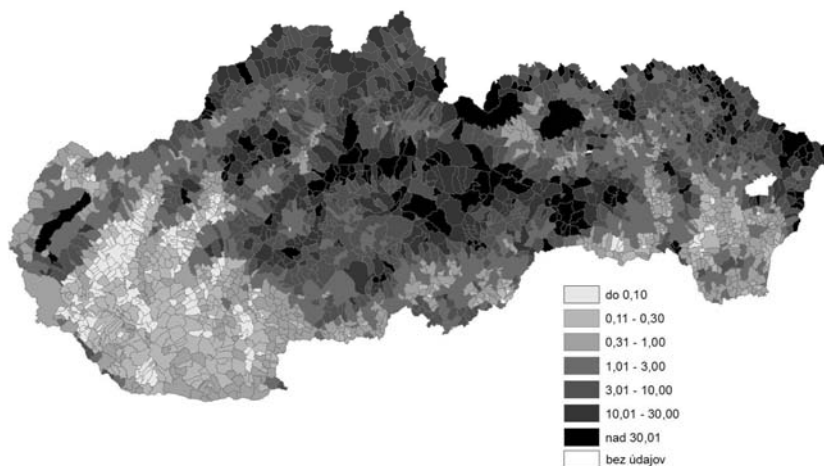
$3,00 < KES \leq 10,00$ – prírode blízka krajina s výraznou prevahou ekologicky stabilných štruktúr a nízkou intenzitou využívania krajiny človekom,

$10,00 < KES \leq 30,00$ – prírodná a prírode blízka krajina s prevahou ekologicky stabilných štruktúr a nízkou intenzitou využívania krajiny človekom,

$30,00 < KES$ – prírodná a prírode blízka krajina s výraznou prevahou ekologicky stabilných štruktúr a veľmi nízkou intenzitou využívania krajiny človekom.

Koeficient ekologickej stability (KES) teda predstavuje určitú alternatívu agregovaného ukazovateľa (indexu).

Katastrálne územia obcí s najvyšším koeficientom ekologickej stability zasahujú do oblastí najvyšších pohorí. Ide takmer výlučne o vysoko položené horské obce vo Vysokých, Belianskych a Západných Tatrách, v Nízkych Tatrách, vo Veľkej Fatre, v Slovenskom rudohorí, Strážovských vrchoch, Kremnických vrchoch, vo Vtáčniku, na Poľane, v Javorníkoch, Oravských Beskydách, v Nízkych Beskydách, Čergove, Vihorate a v niektorých ďalších pohoriach (obr. 16).

Obr. 16. Koeficient ekologickej stability podľa obcí

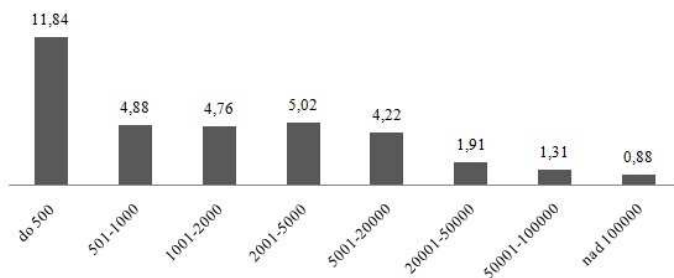
Zdroj: ŠÚ SR 2010

Naopak, obce s nízkym až veľmi nízkym KES sa nachádzajú na Podunajskej nížine (s výnimkou niekoľkých obcí v blízkosti rieky Dunaj) a na Východoslovenskej nížine, okrem niekoľkých obcí v Medzibodroží.

V dramatickom kontraste sú obce s veľmi vysokými a veľmi nízkymi hodnotami KES na Spiši (kontrast Tatier a Popradskej kotliny), v menšej miere aj v strednom Liptove, v Žilinskej, Turčianskej a Hornonitrianskej kotline, ale aj v Rožňavskej a v juhoslovenských kotlinách vo vzťahu k okolitým pohoriam.

Obce so stredným KES sa nachádzajú najmä vo vyššie položených kotlinách, v podhoríach, predhoríach, v nižších, resp. pre intenzívne poľnohospodárstvo vhodnejších pohoríach (napr. Biele Karpaty, Krupinská planina, Kysucká vrchovina). Z nížinných obcí sem patria obce v borskej časti Záhorskej nížiny.

Najvyšší koeficient ekologickej stability (KES) vykazujú najmenšie obce vo veľkostnej kategórii do 500 obyvateľov (KES = 11,84). Naopak, najnižší KES obce v najvyššej veľkostnej kategórii nad 100 000 (KES = 0,88) – mestá Bratislava a Košice. KES klesá (až na jednu výnimku) nepriamo úmerne s rastom veľkostnej kategórie obcí. Priemer za všetky obce SR vykazuje hodnotu 7,61 (obr. 17).

Obr. 17. Koeficient ekologickej stability podľa veľkostných kategórií obcí

ENVIRONMENTÁLNA SITUÁCIA OBCÍ SLOVENSKA PODĽA AGREGOVANÉHO INDEXU ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

Agregovaný index životného prostredia (AIŽP) bol vytvorený pre potreby štatistického spracovania viacerých premenných – päť rôznych indikátorov kvality životného prostredia na úrovni obcí SR analogickým spôsobom ako v štúdiách venovaných udržateľnosti (Huba et al. 2003) a kvalite života (Ira et al. 2005). Vytvorený bol metódou označovanou *Min/max normalizácia*, pričom všetky premenné boli prevedené do škály (0,1) na základe vzorcov:

$$I_{xi} = (\max x_i - x_i) / (\max x_i - \min x_i),$$

ak sa priaznivé hodnotenie javu zvyšovalo s *klesajúcou* hodnotou x_i ,

$$I_{xi} = (x_i - \min x_i) / (\max x_i - \min x_i),$$

ak sa priaznivé hodnotenie javu zvyšovalo s *rastúcou* hodnotou x_i .

Pre názornosť interpretácie boli výsledné hodnoty pre násobené hodnotou 1 000, čím bola vytvorená škála (0,1000). V tejto škále hodnota „1 000“ znamená najlepšiu hodnotu, kým „0“ najhoršiu hodnotu sledovaného javu. Agregovaný index životného prostredia vznikol aritmetickým priemerom piatich sledovaných indikátorov prevedených do uvedenej škály.

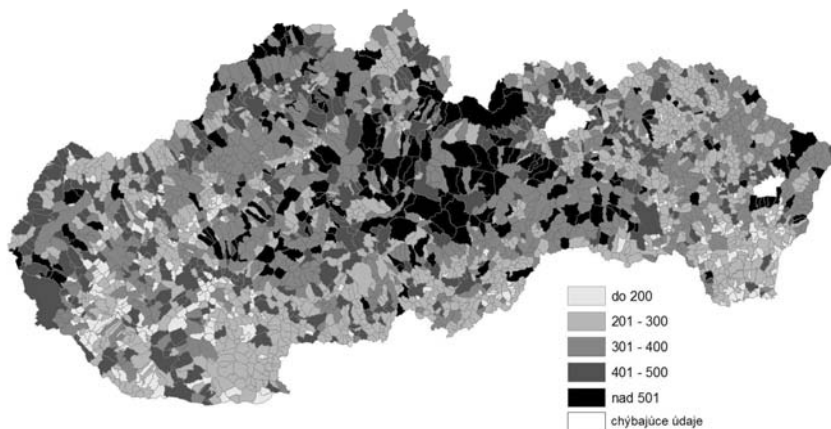
Indikátory vstupujúce do AIŽP sú nasledovné:

1. Verejná zeleň v m²/obyv.
2. Množstvo komunálneho odpadu v kg/obyv./rok.
3. Napojenosť obce na kanalizáciu s čističkou odpadových vôd
4. Lesnatosť územia v %.
5. Podiel maloplošných chránených území z rozlohy v %.

Agregovaný index životného prostredia (AIŽP) vykazuje zreteľné črty polarity medzi väčšinou obcí južného Slovenska (od okr. Senec na západnom Slovensku až po okr. Trebišov na východnom Slovensku) s výraznou prevahou obcí s nízkymi až veľmi nízkymi hodnotami tohoto indexu a veľkou väčšinou obcí v strednej a severnej časti stredného Slovenska s jeho vysokými hodnotami (obr. 18).

Okrem toho môžeme v rámci Slovenska vysledovať niekoľko takpovediac podružných, relatívne homogénnych areálov obcí podľa AIŽP. Jeden z takýchto areálov vytvárajú obce v SZ časti Slovenska (najmä v pohorí Javorníky), obce vo V časti Slovenského rudohoria (Volovské vrchy), zoskupenie obcí v SV časti Slovenska (Bukovské vrchy, Nastaš), ako aj väčšina obcí v najzápadnejšej časti Slovenska (záhorské obce a Bratislava) s prevažne nadpriemernými až vysokými hodnotami AIŽP. (Paradoxne sa v tej istej kategórii obcí ocitlo hl. mesto SR spoločne s niektorými najmarginálnejšími regiónmi Slovenska.)

Homogénny areál s priemernými hodnotami AIŽP predstavuje stredné Považie od Nového Mesta nad Váhom po Bytču, SV Slovenska (s výnimkou Bukovských vrchov), obce v Slanských vrchoch a na ich úpäti, obce v centrálnej časti Slovenského rudohoria (Stolické vrchy a príľahlé kotliny, podolia a doliny) a na južnom obvode tohto pohoria prakticky po celej jeho dĺžke, väčšina obcí v Štiavnických vrchoch, obce v centrálnej časti Nízkych Tatier medzi Kráľovou Lehotou a Bystrou a veľká časť obcí na Trnavskej a Nitrianskej pahorkatine.

Obr. 18. Agregovaný index životného prostredia podľa obcí

Areály s podpriemernými až nízkymi hodnotami AIŽP môžeme, okrem už spomínaného takmer súvislého pásu na juhu Slovenska od Šamorína až po Čiernu nad Tisou, nájsť aj na území okresov Svidník a Vranov nad Topľou, v S a SV časti Košickej kotliny, v Z časti okresu Námestovo na Orave, v obciach v pohorí Považský Inovec (v okresoch Piešťany, Nové Mesto nad Váhom a Trenčín), v povodí rieky Myjava s dôrazom na Myjavskú pahorkatinu a JZ časť Bielych Karpát (okr. Senica a Skalica) a kopaničiarske obce v centrálnej časti Bielych Karpát (okr. Nové Mesto nad Váhom a Trenčín).

Obce s veľmi nízkym AIŽP ($I = 200$ a menej) sa vyskytujú takmer výlučne v južnej polovici Slovenska, pričom rozhodujúca väčšina z nich je viazaná na Podunajskú a Východoslovenskú nížinu. V severnej časti Slovenska sme napočítali

len 14 takýchto obcí. Naopak, v južnej polovici SR (s výnimkou pohorí Poľana, Javorie a Ostrôžky) sa vyskytuje len niekoľko desiatok obcí s vysokým AIŽP (hodnota I nad 501), čo predstavuje rádovo len niekoľko promile z celkového počtu obcí v SR.

ZÁVER – SYNTÉZA POZNATKOV

Najväčšia podobnosť je medzi mestami a vidieckymi obcami charakteru pri ukazovateli *lesnatosť územia* v %, kde sú hodnoty za oba typy sídiel takmer zhodné s nepatrnou prevahou percenta lesnatosti vo vidieckych sídlach. Takmer rovnaká podobnosť medzi sídlami urbánneho a rurálneho charakteru je aj v prípade výmery verejnej zelene na obyvateľa, kde vykazujú nepatrnú prevahu mestá. Ani v ukazovateli *podiel maloplošných chránených území z rozlohy obcí* v % sa neprejavujú výrazné odlišnosti medzi mestami a vidieckymi obcami (pomer 1,36:1,03 v prospech miest). Naopak, veľmi výraznú kontrastnosť nachádzame v prípade ukazovateľa *množstvo komunálneho odpadu v kg/obyv.*, ktorý dosahuje pri mestách až dvojnásobnú hodnotu v porovnaní s vidieckymi sídlami. Ešte extrémnejší je rozdiel medzi oboma typmi obcí pokiaľ ide o podiel obcí s kanalizáciou a čistiarnou odpadových vôd. Kým v prípade mestských sídiel predstavuje tento podiel až 91,1 %, pri vidieckych sídlach je to len 28,5 %.

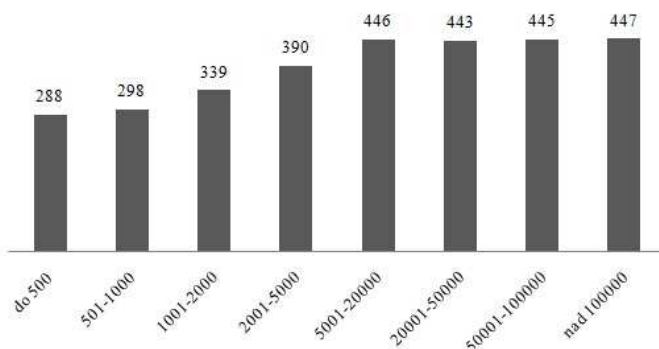
Až na jedinú výnimku (obce s 2 001-5 000 obyvateľmi vykazujú hodnotu KES o niečo vyššiu ako predchádzajúce dve veľkostné kategórie menších obcí) existuje záporná korelácia medzi koeficientom ekologickej stability a veľkostnou kategóriou obcí. Výrazne najvyššie hodnoty vyказuje koeficient ekologickej stability v prípade najnižšej veľkostnej kategórie obcí do 500 obyvateľov (KES = 11,84). Výrazne najnižšiu hodnotu (KES = 0,88) zasa v prípade najvyššej veľkostnej kategórie obcí nad 100 000 obyvateľov, kam v SR patria iba dve najväčšie mestské obce Bratislava a Košice.

Blízko k celoslovenskému priemeru (KES = 1,88) sa nachádza veľkostná kategória obcí s 20 001-50 000 obyvateľmi. Všetky väčšie veľkostné kategórie obcí vykazujú hodnoty KES oveľa vyššie. Naopak, obe najvyššie veľkostné kategórie sídiel majú hodnoty výrazne nižšie (KES = 1,31, resp. 0,88).

Agregovaný index životného prostredia (AIŽP) je najvyšší v najvyššej veľkostnej kategórii obcí nad 100 000 obyvateľov (AIŽP = 447) a najnižší (AIŽP = 288) v najnižšej veľkostnej kategórii obcí do 500 obyvateľov (obr. 19). AIŽP rastie priamo úmerne s rastom veľkostnej kategórie obcí. Hodnoty AIŽP vo všetkých štyroch najvyšších veľkostných kategóriách sú vysoké a takmer zhodné. Podobné sú aj najnižšie dve hodnoty AIŽP (288 a 299) v najnižšej veľkostnej kategórii obcí. Hodnota celoslovenského priemeru AIŽP je 317.

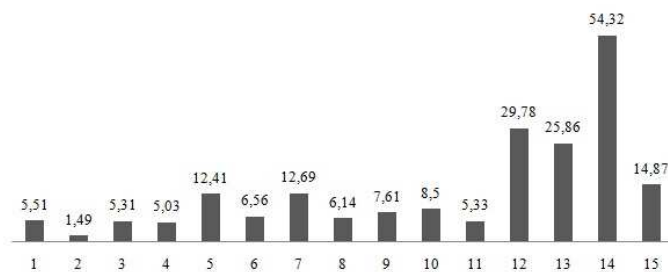
Komparácia agregovaného indexu životného prostredia a koeficientu ekologickej stability vo vzťahu k veľkostnej kategórii obcí dokumentuje pomerne jednoznačnú skutočnosť. Medzi hodnotami oboch komplexných ukazovateľov jestvuje (až na dve nepodstatné výnimky) vzťah nepriamej úmery. Kým v prípade AIŽP hodnota stúpa smerom od najnižšej k najvyššej veľkostnej kategórii obcí, v prípade KES práve naopak, stúpa v smere od najvyššej veľkostnej kategórie obcí smerom k najnižšej. V podstate je možné túto skutočnosť interpretovať tak, že kým pri vyšších veľkostných kategóriách obcí mestského typu je spravidla lepšia vybavenosť environmentálnou infraštruktúrou a väčšia pozornosť sa venuje prítomnosti

verejnej zelene, v menších obciach je naopak menší podiel zastavanej plochy a väčší podiel lesov a trvalých trávnych porastov.

Obr. 19. Agregovaný index životného prostredia podľa veľkostných kategórií obcí

Veľmi vysokým koeficientom ekologickej stability (KES = 54,32) sa vyznačujú sídla v kategórii *obce s extrémnymi špecifikami*, ktoré však spomedzi všetkých typov vytvárajú najmenej početný súbor (šesť obcí). Ďalšími typmi obcí s vysokou hodnotou KES sú obce v kategórii *ekonomicky neaktívne obce s vysokou nezamestnanosťou* (KES = 29,78) a v kategórii *upadajúce obce* (KES = 25,86). Priemerná hodnota KES v obci SR dosiahla 7,61. Výsledné priemerné hodnoty KES podľa obcí však v niektorých prípadoch deformovali extrémne hodnoty malého množstva obcí s malou rozlohou. Priemerná hodnota KES na území celej SR je totiž 1,88. Výrazne vyššie hodnoty ako priemer dosahujú ďalšie tri typy obcí. Hodnoty blízke priemeru (KES = 6,56-8,5) vykazujú taktiež tri typy obcí (*poľnohospodárske obce, natalitné autochtónne obce a obce s výraznou natalitou a nezamestnanosťou.*) Výrazne podpriemerné hodnoty vykazuje päť typov obcí a extrémne nízku hodnotu (KES = 1,49) jeden typ obce, ktorú charakterizuje *prisťahovalecký boom* (obr. 20).

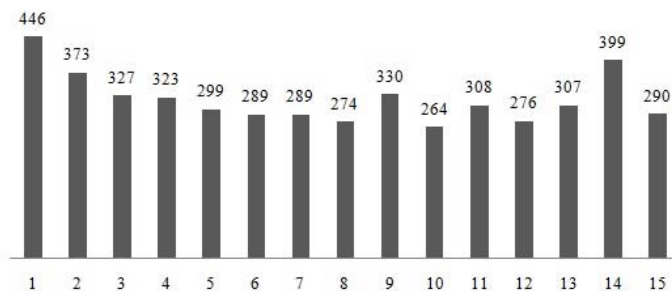

Obr. 20. Koeficient ekologickej stability podľa typu obcí

Najvyššiu hodnotu agregovaného indexu životného prostredia – AIŽP (446) vykazuje typ obcí v kategórii *mestá*, druhú najvyššiu hodnotu (399) obce v kategórii *obce s extrémnymi špecifikami*. Na treťom mieste v poradí (373) sa umiestnili obce, ktoré charakterizuje *prisťahovalecký boom*. Oba posledne uvedené typy môžeme zaradiť do kategórie sídiel s nadpriemernou hodnotou AIŽP. Nasleduje početná skupina typov obcí, pri ktorých sa hodnota agregovaného indexu pohybuje okolo

celoslovenského priemeru (317). Sem patrí hodnotou AIŽP aj najpočetnejšie zastúpený typ obcí, označený ako *priemyselné obce*, kam sa zaraďuje viac ako jedna štvrtina sídiel na území SR. Ich index sa pohybuje v rozpätí 330-299 a z 15 typov obcí patrí do tejto „priemernej kategórie“ 6. Predposlednú skupinu predstavujú obce s podpriemernou hodnotou AIŽP, kam možno zaradiť ich nasledovné typy: *poľnohospodárske obce*, *výrazne poľnohospodárske obce s úbytkom obyvateľov a obce, pri ktorých chýbajú niektoré dáta*. A napokon, do skupiny s najnižším agregovaným indexom (s hodnotou 276-264) patria tri typy obcí, pričom najnižšiu hodnotu vykazuje typ obcí *s výraznou natalitou, kombinovanou s nezamestnanosťou* (obr. 21).

Komparácia typov obcí podľa uvedených komplexných ukazovateľov dokumentuje niektoré zaujímavé skutočnosti. Napr. typ obcí v kategórii mestá vykazuje najvyššiu hodnotu agregovaného indexu životného prostredia a zároveň jednu z najnižších hodnôt koeficientu ekologickej stability. Naopak, *ekonomicky neaktívne obce s výraznou nezamestnanosťou* vykazujú tretiu najnižšiu hodnotu AIŽP, a zároveň druhú najvyššiu hodnotu KES. Kategória obcí s označením *natalitné autochtónne obce* sa vyznačuje hodnotami blízкими k priemeru (v prípade KES dokonca hodnotou zhodnou s celoslovenským priemerom).

Obr. 21. Agregovaný index životného prostredia podľa typov obcí

Veľmi vysoké hodnoty oboch ukazovateľov dosahujú *obce s extrémnymi špecifikami*. Naopak, nízke až veľmi nízke hodnoty oboch ukazovateľov sú charakteristické pre *obce s výraznou natalitou a nezamestnanosťou*.

Ako vyplýva zo zistených charakteristík podľa typov obcí, ako aj z ich vzájomnej komparácie, ktorá poskytuje pomerne komplexný pohľad na kvalitu a udržateľnosť životného prostredia v jednotlivých obciach, extrémne ukazovatele majú vo viacerých prípadoch tendenciu vzájomne sa kompenzovať. Či už ide o obce v kategórii *mestá*, kde sú v priemere nízke hodnoty koeficientu ekologickej stability vyvážené najvyššími hodnotami agregovaného indexu životného prostredia, alebo naopak, *ekonomicky neaktívne obce s výraznou nezamestnanosťou*, kde je nízka hodnota AIŽP kompenzovaná vysokou hodnotou KES.

Koeficient ekologickej stability (KES) v prípade vidieckych obcí dosahuje dvojnásobnú hodnotu v porovnaní s KES mestských sídiel. Naopak, agregovaný index ekologickej stability (AIŽP) je až o polovicu vyšší v prípade mestských sídiel v porovnaní s hodnotou AIŽP sídiel vidieckych.

Porovnanie obcí urbánneho a rurálneho charakteru podľa komplexných ukazovateľov dokumentuje určitú vzájomnú *komplementaritu* odrážajúcu skutoč-

nosť, že vyššia hodnota AIŽP, vyplývajúca najmä z výrazne vyššieho podielu napojenosti mestských sídiel na kanalizáciu a ČOV, sa kompenzuje výrazne vyšším hodnotami koeficientu ekologickej stability v prípade vidieckych sídiel.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV – 0772 – 07 „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska – sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity“ (60 %) a vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre projekt: „Centrum pre rozvoj sídelnej infraštruktúry znalostnej ekonomiky“ (ITMS 26240120002), spolufinancovaného zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja (40 %).

LITERATÚRA

- ANTROP, M. (2004). Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 67, 9-26.
- DRDOŠ, J. (1994). Environmental research in Slovakia: foundations, current state, perspectives. *Geografický časopis*, 46, 117-129.
- GAJDOŠ, P. (2002). *Človek, spoločnosť, prostredie. Priestorová sociológia*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2009). *Výsledná typológia obcí (interný materiál)*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V., LACIKA, J., SZÖLLÖS, J. (1997). Vývojové trendy využívania vybraných prírodných krajinných zdrojov na Slovensku z aspektu trvalej udržateľnosti. *Geografický časopis*, 49, 127-143.
- HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V. (2007). Environmental situation in Slovakia since 1990 in context of sustainability. In *Pollution and Water Resources*. Columbia University Seminar Proceedings: Environmental Problems in US and Central Europe including Social Aspects of both Areas. Bratislava (Institute of Hydrology), 37, pp. 242-263.
- HUBA, M. (2002). Stručná analýza relevantných aspektov vývoja Slovenska od konferencie OSN o životnom prostredí a rozvoji. *Životné prostredie*, 36, 61-67.
- HUBA, M. (2008). Výskum životného prostredia v slovenskej geografii s dôrazom na Geografický ústav SAV. *Geografický časopis*, 60, 363-393.
- HUBA, M., IRA, V. (2000). *Stratégia trvalo udržateľného rozvoja vo vybraných regiónoch*. STUŽ/SR, Bratislava
- HUBA, M., IRA, V., HANUŠIN, J., LACIKA, J., SZÖLLÖS, J. (1996). *Towards Sustainable Slovakia III. edition*. Bratislava (STUŽ/SR).
- HUBA, M., IRA, V., HANUŠIN, J., LEHOTSKÝ, M., SZÖLLÖS, J. (2003). Regional aspect of development towards sustainable Slovakia. *Ekológia (Bratislava), Supplement*, 66-78.
- IRA, V. (2001). Social, economic and environmental dimension of sustainable development in protected areas. *Ekológia (Bratislava), Supplement*, 3, 305-316.
- IRA, V., LEHOTSKÝ, M. (2008). Rozvojové možnosti a obmedzenia regionálnych systémov (s dôrazom na environmentálne aspekty). *Životné prostredie*, 42, 34-38.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2006). Kvalita života a životné prostredie človeka. In Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., eds. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského) pp. 142-144.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2005). Kvalita života a jej regionálna diferenciácia v Slovenskej republike. *Životné prostredie*, 39, 6, 290-294.

- IZAKOVIČOVÁ, Z., GROTKOVSKÁ, L., MOYZEOVÁ, M., CIBIRA, P., VODIČKOVÁ, M., HREŠKO, J., ŠTEFUNKOVÁ, D., HALADA, L., DAVID, S., KENDERESSY, P., PETROVIČ, F., BOLTÍŽIAR, M., GRAMBLIČKOVÁ, V., IMRICOVÁ, Z., MIKLOŠOVIČOVÁ, Z. (2006). *Integrovaný manažment krajiny II*. Bratislava (Ústav krajiny ekológie SAV).
- MARANS, R. W. (2003). Understanding environmental quality through quality of life studies: the 2001 DAS and its use of subjective and objective indicators. *Landscape and Urban Planning*, 65, 73-83.
- MAZÚR, E. (1980). *Typy krajiny z hľadiska zdravotnosti pitnej vody. Atlas SSR*. Bratislava (SAV, SÚKG).
- MIKLÓS, L. (2002a). *Ekologická kvalita katastrálnych území podľa štruktúry využitia zeme. Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava, Banská Štiavnica (MŽP SR, Esprit).
- MIKLÓS, L. (2002b). *Podiel ekologicky kvalitnej plochy na obyvateľa v katastrálnom území. In Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava, Banská Štiavnica (MŽP SR, Esprit).
- MÍCHAL, I. (1992). *Ekologická stabilita*. Brno (Veronica).
- PACIONE, M. (2009). *Urban geography: a global perspective*. London (Routledge).
- POTŮČEK, M. et al. (2002). *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha (UK FSV CESES).
- SPÁČILOVÁ, R. (2005). Krajinnno-ekologická a environmentálna situácia vybraných okresov. In Ira, V., Pašiak, J., Falčan, L., Gajdoš, P., eds. *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku: príklady vybraných okresov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 142-178.
- ŠÚ SR (2010). *Databáza Regiostat*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- TŘEBICKÝ, V., NOVÁK, J., IRA, V., HUBA, M., STODULSKI, W., ERI, V. (2003). *Road to Sustainability – Economic, Social and Environmental Dimension of Sustainability in Visegrad Countries*. Praha (Institut for Environmental Policy).

SUBURBANIZÁCIA NA SLOVENSKU A JEJ DOSAHY NA VIDIECKE SPOLOČENSTVÁ

*Katarína Moravanská**

Suburbanization in Slovakia and its impacts on rural communities

The article deals with the process of suburbanization in Slovakia. Regions stricken by the process are identified; intensity of suburbanization and the specific regional features of the process are pointed out. The problems concerning identification of communes that participate in the suburbanization process and data accessibility that make research possible are discussed on the methodological level. Research results indicate the impact of the suburbanizing process on settlements and on the social environment of communes. It deals with the questions of coexistence of the original and newly arrived population in such communes, structural characteristics of incomers and problems connected with emigration of the city population to the hinterlands of cities and the rural areas.

Key words: suburbanization, suburban communes, rural communities, migration, Slovakia

ÚVOD

Suburbanizácia ako sociálno-priestorový proces býva rôzne definovaná, najčastejšie ako relatívny rast počtu obyvateľov okrajových častí mesta a vidieckych obcí v zázemí mesta na úkor častí centrálnych. Zväčša je chápaná ako súčasť (či pokračovanie) širšieho urbanizačného procesu. Van den Berg (1982) považuje suburbanizáciu za druhú fázu vo vývoji miest alebo systému osídlenia po procese urbanizácie. Súčasťou tohto procesu sú prejavy dekoncentrácie (suburbánna oblasť rastie rýchlejšie ako urbánna), decentralizácie (klesajúca hustota zaľudnenia v mestských centrách), ako aj kontinuálna zmena sociálneho a fyzického prostredia z vidieckeho na (pred) mestské, (sub) urbánne. Zjednodušene tak suburbanizáciu môžeme chápať ako sťahovanie obyvateľov miest do vidieckych obcí v ich zázemí. Proces suburbanizácie pritom prináša rozmanité dôsledky na individuálnej, lokálnej regionálnej a celospoločenskej úrovni. Niektoré z nich sú vnímané ako pozitívne, iné vyvolávajú nesúhlas a vedú k snahám o ovplyvnenie suburbanizácie.

Odchod obyvateľov miest do vidieckych obcí v ich zázemí má dlhodobú históriu. Najvýraznejšie sa prejavil v 50. rokoch 20. storočia v USA (Lyon 1999 a Gottdiener 2005). V krajinách strednej Európy (aj na Slovensku) bol tento vývoj oneskorený a výraznejší nástup tohto procesu nastal až v 90. rokoch 20. storočia (Matlovič et al. 2002, Sýkora 2003, Gajdoš 2007 a Podolák 2007). Výrazné oneskorenie tohto javu súvisí s charakterom urbanizačného procesu v predtransformačnom období. Štát mohol aj na Slovensku svojím centralistickým riadením ovplyvňovať väčšinu sociálno-priestorových procesov. „Až začiatkom 90. rokov v dôsledku spoločensko-politických udalostí sme

* Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, katarina.moravanska@savba.sk

zaznamenali návrat k prirodzenému vývoju, ale aj zmeny vo vývojových trajektóriách osídlenia na rôznych priestorových úrovniach“ (Gajdoš 2007, p. 287). Zásadný obrat v migračnej bilancii najväčších slovenských miest je podľa Podoláka (2007, p. 299) jedným z najcharakteristickejších znakov zmien, ktoré sa prejavili v priestorovom pohybe obyvateľstva po roku 1990. Na rozdiel od 70. a 80. rokov, keď obyvateľstvo smerovalo zo zázemia do miest, v 90. rokoch sa koncentračné tendencie v sťahovaní obyvateľstva začali postupne meniť na dekoncentračné a čoraz výraznejšie sa začalo prejavovať sťahovanie obyvateľstva z miest na vidiek. V súčasnosti na existenciu tohto procesu na Slovensku poukazujú viaceré analýzy pohybu obyvateľstva, ale aj analýzy štrukturálnych charakteristík obyvateľov vidieckych obcí v blízkosti určitých miest (pozri sociálnu typológiu sídiel Slovenska – typ 2: Gajdoš et al. 2009).

V nasledujúcich častiach tohto príspevku sa pokúsime identifikovať obce, ktoré sú aktérmi procesu suburbanizácie na Slovensku a poukážeme na ich priestorové rozmiestnenie. V druhej časti prostredníctvom výsledkov výskumu (Gajdoš a Moravanská 2010c), ktorý sa v týchto obciach uskutočnil, priblížime charakteristiky obyvateľov sťahujúcich sa z miest na vidiek. Poukážeme tiež na dosah príchodu obyvateľov na viaceré oblasti života v obciach, napr. problém spoluzitia novopristáhaných obyvateľov s pôvodným obyvateľstvom, problém zapojenia nových obyvateľov do života v obci, využívania obecnej infraštruktúry a pod.

VYMEDZENIE POTENCIÁLNE SUBURBÁNNYCH OBCÍ NA SLOVENSKU

Ak chceme skúmať dosahy procesu suburbanizácie na sídelné spoločenstvá, je nevyhnutné *vymedziť obce, ktorých sa tento proces dotýka*. Na jednej strane sú to *mestá*, u ktorých sa predpokladá, že sa z nich obyvateľstvo vystáhováva, na druhej strane sú to *vidiecke obce* v zázemí týchto miest, kde pribúda počet obyvateľov prisťahovaním.

Hlavným z ukazovateľov suburbanizácie je sťahovanie sa obyvateľov miest do okolitých vidieckych obcí v zázemí miest. Pri identifikácii obcí, ktoré sú aktérmi tohto procesu, sa najčastejšie zohľadňujú nasledovné kritériá:

- vzdialenosť vidieckej obce od mestského centra,
- počet (podiel) obyvateľov prisťahovaných do vidieckej obce,
- charakteristiky prisťahovaných obyvateľov do vidieckej obce (charakter pôvodnej obce obyvateľov – mesto/vidiek),
- nárast počtu domov/bytov v obci.

Problémom pri identifikácii suburbánnych obcí je dostupnosť dát. Naším zámerom bolo zmapovať situáciu na celom Slovensku, preto sme hľadali dáta, ktoré nesú informácie za jednotlivé obce ako základné jednotky pre naše analýzy. Oficiálna štatistika poskytuje počet obyvateľov prisťahovaných a vystáhaných za jednotlivé obce, nerozlišuje však vidiecke a mestské obyvateľstvo. Preto môžeme vymedziť len *potenciálne suburbánne obce* (pozri Gajdoš a Moravanská 2010a, 2010b). Na vymedzenie sme si stanovili nasledovné kritériá:

- percentuálny podiel obyvateľov prisťahovaných do obce k všetkým obyvateľom obce,
- počet prisťahovaných obyvateľov do obce.

Keďže ide o sťahovanie obyvateľov, za dôležité kritérium sme pokladali okrem prisťahovania obyvateľov do obce aj nárast počtu bytov v obci, pričom sme použili tieto indikátory:

- percentuálny podiel novopostavených bytov ku všetkým bytom v obci,
- počet novopostavených bytov v obci.

Podobné kritériá pri identifikácii suburbanizácie (analýzu vývoja imigrácie v kombinácii s vývojom domového a bytového fondu) odporúčajú napr. Slavík a Kurta (2007).

Na základe takto stanovených kritérií sme vypracovali *niekoľko typológií potenciálne suburbánnych obcí*, pričom sme posúvali kvantitatívnu hranicu v jednotlivých ukazovateľoch toho, čo možno považovať za potenciálne suburbánnu obec. V tomto príspevku sa prezentuje výber potenciálne suburbánnych obcí, ktorý sme použili ako základný súbor k *Výskumu potenciálne suburbánnych obcí na Slovensku* (Gajdoš a Moravanská 2010c).

Na vymedzenie potenciálne suburbánnych obcí sme použili tieto kritériá:

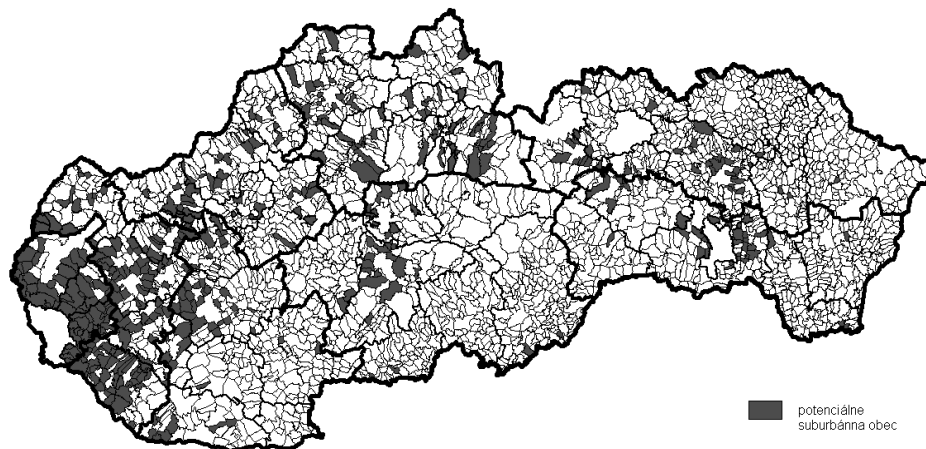
- podiel prisťahovaných obyvateľov do obce v rokoch 2003 až 2008 k počtu obyvateľov k 1.1.2003 v obci v %: viac ako 10 %,
- migračné saldo v rokoch 2003 až 2008 (kumulatívne, absolútne): viac ako desať obyvateľov,
- podiel novopostavených bytov v rokoch 2003 až 2008 (kumulatívne) k počtu bytov v roku 2001 v %: viac ako 7 %,
- počet novopostavených bytov v rokoch 2003 až 2008 (kumulatívne, absolútne): viac ako päť bytov.

Pri výbere ukazovateľov sme použili dlhšie časové obdobie (šesť rokov – roky 2003 až 2008), pričom sme dáta za jednotlivé roky sčítali. Tento prístup sme zvolili z toho dôvodu, že ukazovatele v jednotlivých rokoch vykazujú značnú mieru výkyvov.

Vybrali sme kombináciu relatívnych ukazovateľov a absolútnych počtov za obdobie rokov 2003-2008. Dôvod bol ten, že malé obce (do 100 obyvateľov) vykazovali vysoké percentuálne podiely aj pri absolútne malých zmenách počtu obyvateľov/ bytov (desať obyvateľov – 10 %), preto sme toto skreslenie redukovali stanovením minimálnych hraníc absolútnych počtov (v prípade migračného salda – kladné saldo + desať obyvateľov za šesť rokov), v prípade bytov (päť dokončených novopostavených bytov).

V rámci tohto výberu sa vyprofilovalo 451 obcí (obr. 1). Tento výber potenciálne suburbánnych obcí sme použili ako základný výber pre *Výskum potenciálne suburbánnych obcí na Slovensku* (prezentovaný v ďalších kapitolách), pomocou ktorého sme verifikovali výber potenciálne suburbánnych obcí ako obcí, kde prebieha reálne proces suburbanizácie. Do základného súboru sme sa snažili zahrnúť čo najširší počet obcí so zníženými kritériami stanovenými pre potenciálne suburbánne obce, aby sme zachytili špecifiká

procesu suburbanizácie v čo najpestrejšom súbore obcí (aj v tých, v ktorých je tento proces len v počiatočoch či náznakoch).

Obr. 1. Priestorová lokalizácia potenciálne suburbánnych obcí na Slovensku
Zdroj: Gajdoš a Moravanská (2010b), ŠÚ SR (2003-2008)

CHARAKTERISTIKA POTENCIÁLNE SUBURBÁNNYCH OBCÍ A ICH MESTSKÝCH CENTIER

Charakteristiky potenciálne suburbánnych obcí spĺňajú na Slovensku nielen vidiecke obce. Do skupiny takto vymedzených obcí spadajú aj niektoré mestá a ich mestské časti¹.

Špecifické postavenie má mesto *Bratislava*, ktorá je najvýznamnejším mestským centrom, s najvýraznejším výskytom obcí suburbánneho charakteru a zároveň aj mestom, ktoré spĺňa kritériá pre potenciálne suburbánnu obec. Do zázemia mesta Bratislavy možno zaradiť aj mestá Svätý Jur, Šamorín, Sládkovičovo, Modra, Pezinok, Senec a Stupava, ktoré sú suburbanizované mestom Bratislava, zároveň si však niektoré z nich vytvárajú svoje vlastné suburbánne zázemia (čiastočne Šamorín, Modra, Pezinok a Senec). Rajecké Teplice možno považovať za zázemie mesta Žilina, podobne aj Veľký Šariš je spádovým územím mesta Prešov.

Vychádzajúc z definície suburbanizácie obcí ako procesu sťahovania obyvateľov miest do vidieckych obcí v zázemí miest je nevyhnutné zamerať sa na *mestské centrá*, ktoré sa na procese suburbanizácie podieľajú. Obce, ktoré

¹ Nami vymedzené charakteristiky obcí spĺňajú nasledovné mestá: Bratislava ako celok a niektoré jej mestské časti: Bratislava – Podunajské Biskupice, Bratislava – Ružinov, Bratislava – Vrakuňa, Bratislava – Nové Mesto, Bratislava – Vajnory, Bratislava – Karlova Ves, Bratislava – Devín, Bratislava – Lamač, Bratislava – Záhorská Bystrica, Bratislava – Čunovo, Bratislava – Jarovce, Bratislava – Rusovce. Mestské časti mesta Košice: Košice – Kavečany, Košice – Pereš, Košice – Myslava, Košice – Košická Nová Ves, Košice – Barca, Košice – Krásna, ďalej mestá: Svätý Jur, Šamorín, Sládkovičovo, Modra, Pezinok, Senec, Stupava, Ilava, Rajecké Teplice, Dudince, Sliac a Veľký Šariš.

z našich analýz vychádzajú ako *potenciálne suburbánne obce* sa v prevažnej miere nachádzajú v zázemí týchto miest.

Priestorové rozloženie potenciálne suburbánnych obcí a ich mestských centier do určitej miery korešponduje s *polycentrickým systémom ťažisk osídlenia*, ktorý je prezentovaný v *Koncepcii územného rozvoja Slovenska 2001* (KURS 2001). Medzi územia, ktoré môžeme označiť ako „potenciálne suburbánne územia“ možno označiť všetky „ťažiská osídlenia prvej úrovne“ (bratislavsko-trnavské ťažisko osídlenia, košicko-prešovské, banskobystricko-zvolenské, žilinsko-martinské, nitrianske, trenčianske), ďalej čiastočne liptovsko-mikulášsko-ružomersko-dolnokubínske, popradsko-spišskonovoveské, považsko-bystricko-púchovské, prievidské, topolčianske ťažisko osídlenia, senické a skalicko-holíčske (toto však možno skôr priradiť k Bratislave).

Najviac obcí, ktoré môžeme zaradiť k potenciálne suburbánnym obciam, tvoria obce nachádzajúce sa v zázemí najväčších slovenských miest, v súčasnosti administratívnych centier krajov (VUC). Proces suburbanizácie a aglomeračné procesy na Slovensku majú najvýraznejší charakter v zázemí hlavného mesta Slovenska Bratislavy. V jeho zázemí sa nachádza viacero mestských centier, ktoré sú zázemím hlavného mesta, ale zároveň si vytvárajú svoje vlastné zázemia (jednoznačne majú takýto charakter mestá Senec a Pezinok). Tento trend naznačuje výrazný vplyv hlavného mesta, priestorovo zasahujúci mestá Trnavu, Nitru, Malacky, Komárno, ...).

Samotná Bratislava však nie je len mesto s najvýraznejším zázemím, ale tiež mesto, ktoré má veľkú atraktivitu a eviduje výrazné prírastky imigráciou. Zároveň nie je vnútorne homogénne a zaznamenáva výrazný proces tzv. príemestskej suburbanizácie, podobne aj mesto Košice.

Celkovo sme na Slovensku identifikovali 26 *mestských centier*², ktoré potenciálne prechádzajú procesom suburbanizácie, a to na základe počtu suburbánnych obcí v ich regióne, ktorý sme pracovne vymedzili existujúcimi obvodom. Vybrali sme 26 miest s najvyšším počtom potenciálne suburbánnych obcí, počty suburbánnych obcí za jednotlivé mestské centrá uvádzame v tab. 1. Osobitú pozornosť by si zaslúžila analýza vzájomného prelínania sa vplyvu jednotlivých mestských centier v území, predovšetkým v zázemí mesta Bratislavy (sčasti môžeme prelínanie vplyvu jednotlivých mestských centier vidieť v tab. 1 z dát z výskumu). Ďalšie štyri mestá sme nazvali *sekundárne mestské centrá* (Hlohovec, Púchov, Bytča a Skalica). Sú to menšie mestečká, u ktorých tento proces nie je veľmi výrazný (napr. mesto Skalica), alebo sa spolupodieľajú na rozrastaní (angl. sprawl) iných miest vo svojej blízkosti (Hlohovec sa nachádza v spádovom území mesta Trnavy, Púchov v blízkosti mesta Považská Bystrica, Bytča v zázemí mesta Žilina).

² Mestské centrá, ktoré prechádzajú procesom suburbanizácie, zoradené zostupne, podľa počtu potenciálne suburbánnych obcí: Bratislava, Dunajská Streda, Trnava, Senec, Nitra, Malacky, Košice, Žilina, Prešov, Galanta, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Pezinok, Senica, Liptovský Mikuláš, Trenčín, Martin, Banská Bystrica, Zvolen, Poprad, Prievidza, Spišská Nová Ves, Považská Bystrica, Komárno, Topoľčany a Šaľa.

Tab. 1. Počet suburbánných obcí podľa krajov, obvodov a ich referenčné mestské centrá

Kraj	Obvod (zoraďené podľa počtu potenciálne suburbánných obcí – zoraďené zostupne za kraje)	Počet potenciálne suburbánných obcí	Referenčné mestské centrá v rámci obvodu (mestá, odkiaľ sa sťahujú obyvatelia prístahovaní do vidieckych obcí v rámci daného obvodu) ¹
Bratislavský kraj	Senec	25	Bratislava, Senec, Pezinok
	Malacky	19	Bratislava, Malacky, Trnava, Stupava, Senica
	Pezinok	12	Bratislava, Pezinok
	spolu	56	
Trnavský kraj	Dunajská Streda	39	Bratislava, Dunajská Streda, Šamorín
	Trnava	35	Trnava, Hlohovec, Bratislava, Leopoldov
	Galanta	13	Bratislava, Galanta, Sered', Sládkovičovo
	Piešťany	13	Piešťany, Vrbové
	Senica	12	Bratislava, Senica, Skalica, Holíč
	spolu	112	
Trenčiansky kraj	Nové Mesto nad Váhom	13	Nové Mesto nad Váhom, Bratislava, Piešťany
	Trenčín	10	Trenčín, Bánovce nad Bebravou
	Prievidza	8	Prievidza, Bojnice
	Považská Bystrica	7	Považská Bystrica, Dubnica nad Váhom, Púchov
	Bánovce nad Bebravou	2	Bánovce nad Bebravou
	spolu	40	
Žilinský kraj	Žilina	16	Žilina, Bytča, Považská Bystrica
	Liptovský Mikuláš	12	Liptovský Mikuláš, Ružomberok
	Martin	10	Martin
	Námestovo	4	Tvrdošín
	Čadca	3	Čadca, Žilina, Krásno nad Kysucou
	Dolný Kubín	3	Dolný Kubín
	Ružomberok	3	Liptovský Mikuláš, Ružomberok
	spolu	51	

pokračovanie tab. 1

Banskobystrický kraj	Banská Bystrica	10	Banská Bystrica
	Zvolen	10	Zvolen
	Rimavská Sobota	2	*
	Veľký Krtíš	2	Veľký Krtíš
	Žiar nad Hronom	1	Banská Štiavnica
	spolu	25	
Prešovský kraj	Prešov	15	Prešov, Sabinov
	Poprad	9	Poprad
	Kežmarok	4	*
	Stará Ľubovňa	1	*
	Svidník	1	Giraltovce
	Vranov nad Topľou	1	*
spolu	31		
Košícký kraj	Košice – okolie	19	Košice
	Spišská Nová Ves	8	Spišská Nová Ves
	Trebišov	3	*
	Rožňava	1	Rožňava
	spolu	31	

1/Zdroj: Výskum potenciálne suburbaných obcí (pozri poznámku č. 3), Gajdoš a Moravanská 2010c.

* V prípade, ak neuvádzame mesto, znamená to, že zdrojom obyvateľov prichádzajúcich do obce sú prevažne vidiecke obce, alebo nemáme dáta za tieto obce.

Na základe týchto výsledkov môžeme konštatovať, že suburbanizačný proces je najintenzívnejší pozdĺž hlavných urbanizačných pásov, predovšetkým v západných a severných regiónoch Slovenska, ktoré sú najviac urbanizované. Jasne možno identifikovať urbanizačný a následne suburbanizačný pás pozdĺž Považia. Proces suburbanizácie slovenských miest je výraznejší v západnej časti krajiny (kde sa nachádzajú aj väčšie mestá) a ustupuje smerom na východ. Vo východných regiónoch Slovenska nachádzame rozbitú sídelnú štruktúru a množstvom malých obcí, pričom mestské centrá zatiaľ neprechádzajú procesom vytvárania mestských aglomerácií s výnimkou miest Košice, Prešov, Spišská Nová Ves a Poprad.

Na strednom Slovensku dominujú Banská Bystrica a Zvolen. Aj v ostatných častiach Slovenska nachádzame mestské centrá v „priestorových dvojiciach“ –

Košice – Prešov, Poprad – Spišská Nová Ves, Žilina – Martin, Piešťany – Nové Mesto nad Váhom, ... V južnej časti stredného Slovenska nenachádzame výraznejšie mestské centrá, ktoré by prechádzali procesom vytvárania mestských aglomerácií.

*Výskum potenciálne suburbaných obcí*³, realizovaný v obciach, ktoré na základe štatistických dát môžeme zaradiť k *potenciálne suburbanizovaným obciam*, potvrdil náš predpoklad, že do týchto obcí sa sťahuje obyvateľstvo z najbližších miest – prebieha tu proces suburbanizácie⁴. Zvolnená metodika identifikácie suburbaných obcí na Slovensku sa v tomto období ukázala ako vhodná.

V súčasnosti sídelný vývoj smeruje k premene od solitérnych miest k vytváraní siete sídiel a mestských aglomerácií. Formovanie a rozširovanie mestských aglomerácií patrí v súčasnosti k najvýraznejším sociálno-priestorovým procesom na Slovensku. Na tomto procese sa podieľajú všetky veľké mestá Slovenska (všetky krajské mestá), vo veľkej miere sa tak uplatňuje princíp faktora sídelnej hierarchie podieľajúceho sa na procese suburbanizácie. V určitých regiónoch si však svoje zázemia vytvárajú aj menšie mestá, čo je výsledkom prelínania viacerých faktorov. Významný je aj faktor makropohovej atraktivity (západno-východný gradient). Potvrdil sa nám aj vplyv ďalších faktorov, ktoré podmieňujú regionálnu diferenciaciu Slovenska, ako ich vymedzuje Korec (2005).

Obce, v ktorých sme identifikovali proces suburbanizácie sa nachádzajú jednak v blízkosti miest, ale aj v ich širšom zázemí. Potvrdzuje nám to nielen vizualizácia priestorového rozmiestnenia, ale aj priemerná vzdialenosť týchto obcí od okresného mesta v porovnaní s ostatnými obcami. Dobrú dopravnú dostupnosť do mestského centra ako najvýraznejší dôvod prisťahovania sa obyvateľov z mesta do suburbaných obcí potvrdzujú aj výsledky výskumu. Z výsledkov výskumu tiež vyplýva, že suburbanizácia nie je všade saturovaná len svojimi vlastnými mestskými centrami. Niektoré vidiecke sídla majú atraktivitu siahajúcu do širšieho zázemia miest a na príťažlivosť vidieckych obcí *vplývajú aj iné sociálno-kultúrne faktory*, často generované vlastnými zdrojmi obce.

Výrazným faktorom ovplyvňujúcim atraktivitu mnohých vidieckych obcí sú aj aktivity samospráv, ktoré vytvárajú vhodné podmienky na prisťahovanie do obce a zvyšujú atraktivitu obce pre bývanie, ale aj skutočnosť, že v obciach sa objektívne nachádzajú územné rezervy pre domovú a bytovú výstavbu (pozri tab. 2). V neposlednom rade sú to aj aktivity developerských spoločností zamerané na určité obce, čo spolu s výraznou marketingovou kampaňou zvyšuje

³ „*Výskum potenciálne suburbaných obcí*“ (Gajdoš a Moravanská 2010c) sa realizoval formou dotazníkového prieskumu distribuovaného elektronicky. Cieľovou skupinou boli zamestnanci obecných úradov potenciálne suburbaných obcí, ktoré prichádzajú do kontaktu s obyvateľmi prisťahovanými do obce (zamestnanci ohlasovní sťahovania a úsekov evidencie obyvateľstva), preto vystupovali v pozícii informátorov (expertov) o obci. Dotazník bol určený pre vidiecke obce, a tak sme zo základného súboru vyčlenili tie, ktoré mali charakter mestských obcí tvoriacich zázemie väčších miest (hlavne Bratislavy, ale zároveň si tieto obce tvoria vlastné zázemia – obce Pezinok, Šamorín, Stupava a ďalšie). Celkovo bolo oslovených 398 obcí a do výskumu sa zapojilo 158 vidieckych obcí.

⁴ 95 % respondentov uvádza, že obce, odkiaľ sa sťahuje obyvateľstvo je najbližšie mesto (Gajdoš a Moravanská 2010c).

atraktivitu týchto obcí. Samotná skutočnosť sťahovania obyvateľov do vidieckych obcí má, zdá sa, pre určité skupiny obyvateľov kumulatívny charakter a priťahuje do obce ďalších obyvateľov.

Tab. 2. Dôvody sťahovania do suburbánnych obcí

Hodnotené dôvody sťahovania	Absolútne hodnoty	Percentá
Dobrá poloha obce voči mestu (dobrá dopravná dostupnosť mesta)	86	54,78
Voľné pozemky na novú výstavbu domov a bytov	79	50,32
Rodinné dôvody, nasledovanie partnera	68	43,31
Dostupnejšia možnosť bývať v rodinnom dome	67	42,68
Zdravšie životné prostredie ako v meste	53	33,76
Lacnejšie byty ako v meste	41	26,11
Potreba väčšieho súkromia	34	21,66
Vidiecky spôsob života	22	14,01
V súčasnosti je to taký trend (je to aktuálne móдне)	10	6,37
Kvalitnejšie spoločenské prostredie ako v meste	7	4,46
Iné	7	4,46
Potreba vyššieho životného štandardu	1	0,64

Zdroj: Výskum potenciálne suburbánnych obcí. Sociologický ústav SAV 2010. Gajdoš a Moravanská (2010c)

DOSAHY SUBURBANIZÁCIE NA SÍDELNÉ SPOLOČENSTVÁ

Sociálne prostredie obcí v zázemí miest sa v súvislosti s príchodom nových obyvateľov výrazne mení. Prichádzajúci obyvatelia sa vyznačujú odlišným vekom, dosiahnutým vzdelaním, rodinným statusom a aj ekonomickou aktivitou. Zároveň prinášajú z mesta iný životný štýl, zvyky, ktoré môžu byť pre obec zdrojom konfliktov, ale aj impulzom na rozvoj obce. S príchodom obyvateľov miest dochádza len v ojedinelých prípadoch k vytváraniu nových uzavretých spoločenstiev (*gated communities*).

Podľa výsledkov nášho výskumu je však celkovo na Slovensku prílev obyvateľov miest do vidieckych obcí hodnotený pomerne pozitívne, prípadne neutrálne (ani pozitívne ani negatívne).

Výsledky výskumu naznačujú, že obecné samosprávy suburbanizáciu buď vítajú (50,65 % respondentov zapojených do výskumu uviedlo, že príchod nových obyvateľov z miest do obce je jednoznačne prínosom pre obec alebo že prínosy sú výraznejšie ako negatíva) alebo ju vnímajú neutrálne (obec to neovplyvnilo ani pozitívne ani negatívne) – pozri tab. 3. Len veľmi malá časť predstaviteľov obcí sa prikláňa k názoru, že problémy spojené s príchodom obyvateľov z miest sú výraznejšie ako prínosy (7,79 %). Ani v jednej obci sa nevyskytol názor, že príchod obyvateľov z mesta je pre obec jednoznačne negatívny.

Tab. 3. Zhodnotenie prínosov príchodu obyvateľov z mesta pre vidiecku obec

Alternatívy odpovedí	Absolútne hodnoty	Percentá
Je to jednoznačne prínos pre obec	35	22,73
Prínosy sú výraznejšie ako problémy	43	27,92
Obec to neovplyvnilo ani pozitívne ani negatívne	64	41,56
Problémy sú výraznejšie ako prínosy	12	7,79
Je to pre obec jednoznačne nepriaznivé	0	0,00
Spolu	154	100,00

Zdroj: Výskum potenciálne suburbánnych obcí. Sociologický ústav SAV 2010. Gajdoš a Moravanská (2010c)

Neutrálne hodnotenia príchodu obyvateľov miest do ich zázemia spolu so skutočnosťou, že absolútne prírastky obyvateľov obcí sú pomerne malé, poukazujú na to, že suburbanizácia na Slovensku je vo väčšine regiónov (s výnimkou zázemia Bratislavy) len v počiatkoch.

Proces suburbanizácie zvyšuje počet obyvateľov vidieckych obcí v zázemí miest, čo predstavitelia samospráv oceňujú, ale len v prípade, ak sú prírastky obyvateľov malé (čo je v prípade väčšiny obcí). V období najväčšieho rozmachu urbanizácie (predtransformačné obdobie sídelného vývoja) boli práve obce v zázemí miest najviac zasiahnuté úbytkom obyvateľstva. Sťahovaním obyvateľov sa zvyšuje aj počet obyvateľov týchto obcí, čo prináša dosahy na mnohé oblasti – mení sa sociálne prostredie obce, nároky na sociálnu infraštruktúru obce, zvyšujú sa príjmy do rozpočtu obce. Dokumentuje to nasledovné konštatovanie: „*Výstavbou nájomných bytov sa nielen zvýšil počet obyvateľov, ale aj žiakov v školách, rozšíril sa športový areál okolo futbalového ihriska, pribudli niektoré služby občanom*“ (obec LPR1, prírastky za posledných sedem rokov cca 200 obyvateľov prisťahovaných z mesta, hodnotí žena, ktorá sa v obci narodila, zdroj: Gajdoš a Moravanská 2010c).

Napriek tomu, že negatívne hodnotenie príchodu obyvateľov z mesta na vidiek sa objavuje ojedinele, stretli sme sa s ním v obciach, kde sú prírastky obyvateľov pomerne vysoké. Potvrdil sa nám náš predpoklad, že problémy spojené s príchodom obyvateľov miest do vidieckych obcí sa objavujú predovšetkým tam, kde sú prírastky obyvateľov veľké: „*Veľkým nárastom obyvateľstva sa úplne zmenil ráz dediny, vznikla anonymita medzi obyvateľmi. Zvýšila sa kriminalita, páchané sú drobné krádeže, devastovanie verejných priestranstiev, rušenie nočného pokoja, alkoholizmu, nárast rozvodovosti a iných negatívnych faktorov, ktoré do tej doby, kým sme tu nemali veľké bytové domy, resp. tolko prisťahovalcov, v obci skoro neexistovali*“ (obec SPNV1, hodnotí obyvateľka, ktorá sa tu narodila, prírastky obyvateľov sťahovaním sú veľmi veľké, viac ako 100-120 obyvateľov ročne, zdroj: Gajdoš a Moravanská 2010c).

Suburbanizácia prináša so sebou celý rad konkrétnych problémov, s ktorými sa stretávajú jednotlivé obce. Ide napr. o problém neprihlásenia sa novo-prisťahovaných obyvateľov k trvalému pobytu v obci. Potvrdzuje to napr. citát: „*Najväčší problém pre našu obec (aj na rozpočet obce) je, že prisťahovalci z Bratislavy väčšinou nemajú trvalý pobyt v našej obci. Z tých*

občanov sa prihlási na trvalý pobyt len okolo 20 %. Obec prichádza o podielové dane od štátu ročne približne o 33 tisíc EUR“ (obec DDS1, hodnotí obyvateľka obce od narodenia, obyvatelia sa prisťahovávajú predovšetkým z Bratislavy, ročne cca 20 obyvateľov, zdroj: Gajdoš a Moravanská 2010c). Častým problémom je tiež nevhodné riešenie novej zástavby a nadväzujúcej technickej, dopravnej a sociálnej infraštruktúry.

Niektorým ťažkostiam je možné do určitej miery predchádzať použitím nástrojov územného plánovania (územný plán obce, plán sociálno-ekonomického rozvoja). Podľa výsledkov výskumov⁵ väčšina obcí (90 %) takéto plány má, avšak ich úplná realizácia sa v praxi uskutočňuje len v polovici obcí.

KTO PRICHÁDZA DO ZÁZEMIA SLOVENSKÝCH MIEST?

Podobne ako v zahraničí, aj na Slovensku sa do zázemia miest sťahujú predovšetkým mladé rodiny s deťmi, s vyšším sociálnym statusom, ktorý charakterizuje vyššie dosiahnuté vzdelanie a vyššie príjmy v porovnaní s pôvodným obyvateľstvom vidieckych obcí v zázemí miest. Sťahovanie úzko súvisí aj s pozíciou v životnom cykle, preto prichádzajú predovšetkým mladí ľudia zakladajúci si rodiny.

Migrácia do zázemia miest je charakteristická hlavne pre mladších ľudí. Najvýraznejšie zastúpenie má veková kategória od 30 do 45 rokov, pričom s týmito obyvateľmi prichádzajú deti v predškolskom a školskom veku. Špecifická veková štruktúra prisťahovaných obyvateľov môže okrem pozitívnych stránok vo forme zlepšenia vekovej štruktúry a oživenia diania v obci prinášať tiež problémy. Nadpriemerné zastúpenie mladých rodín s deťmi spôsobuje tlak na využívanie sociálnej infraštruktúry, hlavne materských a základných škôl. Zázemia miest s veľkým migračným ziskom a rýchlym nárastom počtu obyvateľov tak môžu čeliť problémom s nedostatočnou kapacitou škôl.

V dôsledku suburbanizácie dochádza k omladeniu vekovej štruktúry prímestských obcí, čo podľa výsledkov výskumu respondenti oceňujú ako najvýznamnejšie pozitívum suburbanizácie.

Do zázemia miest prichádzajú špecifické sociálne skupiny nových obyvateľov. Podiel migrantov s vysokoškolským alebo stredoškolským vzdelaním je v porovnaní s podielom v pôvodnej populácii týchto obcí vyšší. Sociálna štruktúra nových obyvateľov je čiastočne ovplyvnená aj ich vekom, pretože sťahujúci sa mladí ľudia majú všeobecne vyššiu úroveň vzdelania. Priaznivý vplyv suburbanizácie na vekové a vzdelanostné charakteristiky obyvateľov obce potvrdili aj výsledky výskumu.

Rozdiely sú aj v ekonomickom statuse prichádzajúcich obyvateľov. Noví obyvatelia patria zväčša do vyšších príjmových kategórií. Sú schopní platiť hypotéku a náklady spojené so získaním bývania a auta (väčšinou nevyhnutného na dochádzku do práce do mesta).

⁵ Výskum „*Reflexia stavu životných podmienok obyvateľov a rozvojových možností obcí*“, ktorý realizoval Sociologický ústav SAV a do ktorého sa zapojilo 272 obcí (Gajdoš a Moravanská 2010d).

Skupina nových obyvateľov v zázemí miest nie je z hľadiska sociálnej štruktúry vnútorne homogénna. Zloženie prisťahovaných obyvateľov sa líši podľa času prisťahovania, lokality a podľa zvoleného typu zástavby. Začiatkom 90. rokov odchádzali predovšetkým z Bratislavy najbohatšie skupiny obyvateľov, dnes sa mnohí z nich vracajú späť do mesta. Rozdiely v charakteristikách obyvateľov zapojených do procesu suburbanizácie medzi hlavným mestom (prípadne Košicami) a zvyškom Slovenska stále pretrvávajú, čo potvrdzujú výsledky výskumu. Bývanie v zázemí menších slovenských miest je cenovo dostupnejšie, a preto tam prichádzajú aj obyvatelia s nižším ekonomickým statusom. Ľudia, ktorí sa sťahovali do víl s veľkými záhradami sú prirodzene odlišní od tých, ktorí sa sťahovali do radovej zástavby alebo do bytov v bytových domoch.

Do vidieckych obcí nachádzajúcich sa v zázemí miest sa sťahujú nielen obyvatelia mestských obcí, ale aj obyvatelia okolitých vidieckych obcí (uvádza to 92 % respondentov) a tiež obyvatelia z obcí mimo najbližšieho okolia. Niektoré zázemia miest majú väčšiu príťažlivosť ako iné (na Slovensku je to zázemie mesta Bratislava), preto sa sem sťahujú i obyvatelia zo vzdialenejších mestských centier.

Veľká časť obyvateľov, ktorí sa sťahujú do zázemia slovenských miest, sa do nich vracia (buď v nich sami žili, alebo prichádzajú deti a vnuci týchto bývalých obyvateľov). Určitý podiel je vo všetkých oslovených obciach. Odhady informátorov z výskumu sa v jednotlivých obciach pohybujú od 5 do 90 % z prisťahovaných z mesta. Často ide o návraty posunuté o jednu či dve generácie, keď sa vracajú deti a vnuci obyvateľov, ktorí v najsilnejšej etape urbanizácie odišli z vidieka do mesta. Vyjadruje to aj citát: „*Druhú skupinu tvoria tí, ktorých rodičia pochádzajú z našej obce. Odmalička sem ako deti prichádzali na prázdniny k starým rodičom a tým si vytvorili hlbší vzťah k obci. Postavia alebo zrenovujú si v obci dom a chcú sa tu usadiť natrvalo.*“ (obec VŽZM1, hodnotí obyvateľka obce, ktorá tu žije od narodenia. Obec má malé prírastky obyvateľov z mesta (Gajdoš a Moravanská 2010c).

Príchod rôznych skupín obyvateľov má rôzne sociálne dosahy na obce. Výrazný faktor návratu do obce, spolu s prepojenosťou mnohých suburbánnych obcí na jadrové mestá, dáva priestor na vysvetlenie skutočnosti, že z našich výskumov sa jednoznačne nepotvrdili výrazne negatívne vplyvy suburbanizácie na slovenské vidiecke obce, ako uvádza zahraničná literatúra. Na prepojenie suburbánnych obcí s mestami poukazujú aj štrukturálne charakteristiky suburbánnych obcí, ktoré sú podobné mestským obciam. Šesťdesiat percent „potenciálne suburbánnych obcí“ sa nachádza v type 2 – „zázemia miest“⁶ (pozri typológia obcí Slovenska: Gajdoš et al. 2009). Z časti môže byť táto štruktúra obyvateľstva výsledkom už samotného suburbanizačného procesu.

⁶ Typ 2 – obce s vysokým prisťahovalectvom a prírastkom bytov a mestskou štruktúrou obyvateľstva (zázemia miest).

Hlavné charakteristiky sídelného typu (Gajdoš et al. 2009):

- nadpriemerný podiel dokončených bytov v obci v rokoch 2003-2007,
- podpriemerný podiel obyvateľov so základným vzdelaním,
- podpriemerný podiel autochtónneho obyvateľstva,
- nadpriemerný podiel obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním,
- nadpriemerný podiel obyvateľov pracujúcich v službách,
- nadpriemerný podiel obyvateľov odchádzajúcich za prácou,
- nadpriemerný podiel obyvateľov prisťahovaných do obce v rokoch 2003-2007.

Charakter suburbánnych obcí nie je homogénny. V zázemí slovenských miest môžeme v súčasnosti objaviť cenovo dostupnejšie domy v zastavanom území obce, ale aj izolované prepychové vily, či súbory takýchto domov ďalej od vidieckej zástavby. Celkom ojedinele nachádzame úplne izolované sídla vzniknuté suburbanizáciou „na zelenej lúke“ (greenfield). Tým sa suburbanizácia na Slovensku (ale aj v ostatných krajinách strednej Európy) líši od amerických miest, kde veľká časť suburbánnych sídiel vznikla bez naviazanosti na staršie vidiecke osídlenie.

SPOLUŽITIE NOVOPRISŤAHOVANÝCH OBYVATEĽOV A STAROUSADLÍKOV V OBCI

Prist'ahovaním novousadlíkov, ktorí majú často v porovnaní so starousadlíkmi odlišné sociálne zloženie, dochádza v obciach v zázemí miest k premene sociálneho prostredia sídelných spoločenstiev. Novoprist'ahovaní obyvatelia sú väčšinou rodiny s deťmi s vyšším vzdelaním, naopak, pôvodné obyvateľstvo je väčšinou staršie a menej vzdelané. Rozdiely v sociálno-demografických charakteristikách týchto dvoch skupín obyvateľov môžu viesť k sociálnej polarizácii.

V jednotlivých obciach sú však v tomto smere diferencie. Podľa výsledkov výskumu (Gajdoš a Moravanská 2010c) sa vo viac ako polovici obcí delenie na starousadlíkov a novoprist'ahovaných vzťahuje len na niektorých obyvateľov. Vo väčšej miere sa informátori prikláňajú k názoru, že také delenie obyvateľov neexistuje, len necelých 20 % informátorov sa prikláňa k názoru, že takéto delenie existuje. Výraznejšie sa prikláňali k názoru na delenie obce na staro- a novousadlíkov v Bratislavskom regióne (okresy Malacky, Senec a Pezinok).

Pri hľadaní príčin delenia na novoprist'ahovaných a starousadlíkov najvýraznejšie v odpovediach respondentov vystupuje *faktor odlišného spôsobu života* a ako druhý najčastejší dôvod uvádzajú *rozličné štrukturálne zloženie pôvodného a novoprist'ahovaného obyvateľstva (vekové, profesijné a vzdelanostné)*. Na treťom mieste sa umiestnil faktor *rozličné majetkové pomery*.

Často uvádzaný faktor v zahraničných štúdiách v súvislosti s delením obyvateľstva v suburbánnych lokalitách – *fyzicky oddelené bývanie* sa v našom výskume umiestnil až na takmer poslednom mieste. Tento faktor vystupuje v marginálnej pozícii aj z toho dôvodu, že v suburbánnych obciach na Slovensku sa oddelené bývanie novoprist'ahovaných obyvateľov a starousadlíkov vyskytuje zriedkavejšie. Napriek tomu sme pri pozorovaní sociálno-priestorovej situácie v suburbánnych obciach takéto prípady objavili (pozri napr. obr. 2 – priestorovo oddelená a nepriechodná ulica v zázemí mesta Nitra). Len malá časť informátorov (15 %) sa vo výskume priklonila k názoru, že nová bytová/domová zástavba je v obci nejako priestorovo (fyzicky) oddelená (uvádzajú vysoké ploty, dlhá cesta, voľný priestor, závora, ...). Túto skutočnosť spôsobuje aj fakt, že občania sťahujúci sa do vidieckych obcí v zázemí miest prichádzajú vo veľkej miere aj do zastavaného územia obcí, kde buď renovujú starší dom alebo stavajú nový dom na parcele pôvodného domu. Výrazná časť obyvateľov vyhľadáva tiež bytové domy a len niektorí sa usídľujú mimo zastavaného územia obce alebo na jej okraji. V spôsobe usídľovania sú však výrazné lokálne ako aj regionálne rozdiely. Môžeme konštatovať, že na

Slovensku je fyzická (priestorová) vzdialenosť novopostavených obydľí len obmedzenou bariérou v začleňovaní sa obyvateľov prichádzajúcich z mesta do vidieckych spoločenstiev.

Obr. 2. Bránkou uzavretá a nepriechodná ulica v zázemí mesta Nitra

Zdroj: K. Moravanská

Rôzne sociálne skupiny obyvateľov môžu mať rozdielne názory a postoje, ako aj rozličné pohľady na súčasný a budúci rozvoj obce. Spolužitie starousedľákov a novopristáňovaných obyvateľov tak môže viesť k rôznym napätiam a konfliktom. Výskumy však ukazujú, že *spolužitie starousedľákov a novopristáňovaných z mesta nevedie k vážnym konfliktom a vzťahy medzi pristáňovanými a novousedľákmi sú priateľské*. Podobné výsledky zaznamenávajú aj výskumy v Česku (Ouředníček et al. 2008). Podľa výsledkov výskumu nemá pristáňovanie obyvateľov z mesta ani negatívne dopady na medziľudské vzťahy v obci. Dokladá to aj citát: „*Ľudia, ktorí sa do obce pristáňovali, sú zväčša vzdelaní a nekonfliktní, zapájajú sa do diania v obci a spolupracujú na rozvoji obce. Vzťahy medzi občanmi sú dobré, priateľské, keďže sa takmer všetci poznáme*“ (obec ZP1, prírastky veľmi malé, do desať obyvateľov ročne, hodnotí žena, ktorá sa v obci narodila, zdroj: Gajdoš a Moravanská 2010c).

Respondenti vo výskume (Gajdoš a Moravanská 2010c) vnímajú pozitívne rozdielne vekové a vzdelanostné charakteristiky novoprichádzajúcich obyvateľov. Dochádza k oživeniu a omladeniu obce, pozitívne hodnotia dosahy na školské a predškolské zariadenia (podľa vyjadrení informátorov boli dovtedy často problémy s obsadenosťou tried). Pozitívny je aj vplyv na rozpočet obce, keďže do obce prichádza ekonomicky aktívne obyvateľstvo (vyšší počet trvale prihlásených ekonomicky aktívnych obyvateľov prinesie v súčasnom systéme financovania obcí viacej peňazí do rozpočtov obcí). Podľa výsledkov výskumu sa príchodom obyvateľov zvyšuje aj atraktivita obce na bývanie (táto skutočnosť však môže platiť len do určitého počtu novopristáňovaných obyvateľov).

Obr. 3. Stará a nová domová zástavba v obci Rozhanovce v zázemí mesta Košice

Poznámka: Spôsob bývania do značnej miery korešponduje so sociálnym statusom obyvateľov a vypovedá o ich životnom štýle. Rozdielna je architektúra a fyzický stav domov novopristáňovaných obyvateľov a starousedlíkov.

Zdroj: K. Moravanská

Napriek tomu, že väčšina informátorov hodnotí dôsledky prisťahovania sa obyvateľov z mesta pozitívne alebo neutrálne, v malej miere sa vyskytujú názory spojené s negatívnym hodnotením určitých oblastí.

Respondenti vo výskume negatívne hodnotia skôr dosahy na časti sociálnej infraštruktúry obce, predovšetkým vplyv na športové a voľnočasové zariadenia a na vybavenosť obchodmi a službami, ale aj na technickú infraštruktúru obce. Takéto zistenia sú pomerne prekvapivé, keďže môžeme predpokladať (a potvrdzujú to aj príklady zo zahraničia), že s novými obyvateľmi prichádza obyčajne zlepšenie technickej a sociálnej infraštruktúry obce. Negatívne hodnotenie (aj keď je v skutočnosti pomerne nízke, 8-9 % hodnotiacich sa prikláňa skôr k negatívnemu dosahu prisťahovaných obyvateľov z mesta na tieto oblasti) je pravdepodobne spojené s tým, že vybudovanie novej infraštruktúry v suburbánnych obciach zaostáva, alebo (predovšetkým v prípade technickej infraštruktúry) je primárne určené len pre novopristáňovaných obyvateľov. V súvislosti s technickou infraštruktúrou do popredia vystupujú problémy s nedokončenými príjazdovými cestami do nových častí obcí, ale aj nedoriešené problémy s každodennou dochádzkou do jadrového mesta (respondenti z obcí mierne negatívne hodnotia vplyv prisťahovania obyvateľov z mesta na dopravnú dostupnosť mestského centra).

Vo výskume sa ukazuje, že prisťahovanie obyvateľov z mesta malo *čiastočne negatívne dosahy na bezpečnostnú situáciu v obci*. Túto skutočnosť možno vysvetliť dvomi spôsobmi. Prítomnosť nových obyvateľov v obci spojená s ich prisťahovaním sa do obce, ale aj s výstavbou nových domov a bytov (prítomnosť rôznych neznámych pracovníkov podieľajúcich sa na výstavbe domov či bytov a príľahlej infraštruktúry) môže byť vnímaná zo strany pôvodného obyvateľstva ohrozujúco. Na druhej strane aj samotné prisťahovanie nových obyvateľov do obce (napr. mládeže) môže zvýšiť drobnú kriminalitu v obci.

Výraznejšie negatívne sú hodnotené *dosahy na životné prostredie v obci*. K narušeniu životného prostredia obce môže prichádzať nielen pri samotnej výstavbe nových domov a príľahlej infraštruktúry, nevhodným situovaním novej zástavby, ale aj následným užívaním nových domov a bytov (každodenná dochádzka do práce autom a tým zvýšenie individuálnej dopravy v obci, zvýšené množstvo komunálneho odpadu v obci, čierne skládky po výstavbe,

nadmerná fragmentácia krajiny v súvislosti s rozširovaním sídiel do okolitej krajiny, zaberanie poľnohospodárskej pôdy, rast spotreby podzemnej vody spojenej nielen s výstavbou domácich bazénov, ale aj so zavlažovaním trávnikov a pod.).

PARTICIPÁCIA NOVOPRISŤAHOVANÝCH OBYVATEĽOV Z MESTA NA ŽIVOTE V OBCI

Znakom suburbánnych obcí je zvýšená angažovanosť (participácia) obyvateľov na daniach v obci a na jej rozvoji (Oučedníček et al. 2008). Podľa viacerých výskumov sa ukazuje, že čím vyšší status v systéme sociálnej stratifikácie má jednotlivец, tým vyššia je miera jeho politickej participácie. Naše výskumy v suburbánnych obciach však takýto predpoklad jednoznačne nepotvrdzujú. Polovica informátorov v obciach sa prikláňa k názoru, že novoprisťahovaní obyvatelia sa do života v obci veľmi nezapájajú. Z tých, ktorí sa priklonili k pozitívnej odpovedi, sa väčšina nazdávala, že obyvatelia z mesta sa zapájajú iba do niektorých pre nich výhodných oblastí. Toto zistenie nahráva sociologickej koncepcii obce ako spoločenstva „s ručeným obmedzením“ (community of limited liability, pozri bližšie Guest a Lee 1983) založenom na inštrumentálnych hodnotách viazaných na investíciu a funkciu.

Obyvatelia prisťahovaní do vidieckych obcí v zázemí miest sa zapájajú do života v obci rôznym spôsobom. Väčšinou nevozia svoje deti do materských a základných škôl do mesta, ale vodia ich do miestnych škôl a škôlok, využívajú miestne obchody, služby, zúčastňujú sa volieb ako aj kultúrnych a spoločenských podujatí v obci.

V nižšej miere sa však podľa názorov našich informátorov zapájajú do riešenia problémov v obci, zúčastňujú zasadnutí miestneho zastupiteľstva a sú menej aktívni v miestnych občianskych združeniach. Takéto hodnotenie však pravdepodobne veľmi úzko súvisí s celkovo nízkou angažovanosťou sa obyvateľov Slovenska v takýchto aktivitách⁷.

Predpokladá sa tiež, že obyvatelia prisťahovaní z mesta na vidiek prinášajú špecifické schopnosti a kontakty (sociálny kapitál), ktoré sú napojené na zdrojové mesto a ktoré môžu využiť v prospech obce. Z výsledkov výskumu vyplýva, že táto skutočnosť čiastočne rezonuje aj u našich informátorov. Pri otázke zameranej na zistenie, či obyvatelia, ktorí sa sem presťahovali z mesta majú kontakty na vplyvných miestach sa pozitívne vyjadrilo 23 % odpovedajúcich. To však nič nehovorí o tom, či tento kapitál využívajú aj v prospech rozvoja obce. Hodnotenie vplyvu prisťahovaných obyvateľov z mesta do zázemí miest na schopnosti obce presadiť svoje záujmy však vyznieva podobne, 35,2 % informátorov hodnotilo tento vplyv ako výrazne priaznivý alebo priaznivý. Nepochybne tento fenomén v obciach v zázemí miest existuje a vyžadoval by si podrobnejšie skúmanie.

⁷ Na pomerne nízku občiansku angažovanosť na Slovensku poukazujú výsledky výskumu EVS – Výskum európskych hodnôt 2008 (http://sasd.sav.sk/_archiv/sasd_2008001/sasd_2008001__sk.xml) – Kusá a Zeman 2008.

Tab. 4. Zapojenie novoprist'ahovaných obyvateľov z mesta do života v obci

Hodnotené alternatívy	podiel A/N	odpoveď	N	%
Deti prist'ahovalcov navštevujú miestnu materskú školu	15,00	áno	135	93,75
		nie	9	6,25
		spolu	144	100,00
Navštevujú miestne obchody	5,04	áno	116	83,45
		nie	23	16,55
		spolu	139	100,00
Deti prist'ahovalcov navštevujú miestnu školu	4,22	áno	97	80,83
		nie	23	19,17
		spolu	120	100,00
Zúčastňujú sa volieb	4,00	áno	116	80,00
		nie	29	20,00
		spolu	145	100,00
Využívajú miestne služby (kaderníctvo, oprava obuvi, pohrebná služba,...)	3,18	áno	54	76,06
		nie	17	23,94
		spolu	71	100,00
Prist'ahovali z mesta sa zúčastňujú na kultúrnych a spoločenských podujatiach v obci	1,91	áno	90	65,69
		nie	47	34,31
		spolu	137	100,00
Zúčastňujú sa na referendách, petíciách	1,66	áno	63	62,38
		nie	38	37,62
		spolu	101	100,00
Prist'ahovalci (deti, dospelí) navštevujú zariadenia pre voľný čas v obci	1,39	áno	43	58,11
		nie	31	41,89
		spolu	74	100,00
Snažia sa pomáhať svojim spoluobčanom v obci	1,36	áno	60	57,69
		nie	44	42,31
		spolu	104	100,00
Zapájajú sa do riešenia problémov v obci	0,59	áno	50	37,04
		nie	85	62,96
		spolu	135	100,00
Sú aktívni v miestnych občianskych združeniach	0,41	áno	33	29,20
		nie	80	70,80
		spolu	113	100,00
Zúčastňujú sa na zasadnutiach miestneho zastupiteľstva	0,20	áno	25	16,78
		nie	124	83,22
		spolu	149	100,00

Súbor odpovedí bez alternatív: v obci nie sú/nenachádza sa a neviem.

Suburbanizácia na Slovensku prináša posilnenie ľudského, sociálneho, ekonomického a kultúrneho kapitálu vidieckych sídiel. Toto posilnenie však nesie so sebou aj riziká, a to predovšetkým v podobe negatívnej stránky sociálneho kapitálu a využívanie jeho výhod len v prospech uzatvorenej skupiny prisťahovalcov z mesta a v presadzovaní čiastkových lokálnych skupinových záujmov.

ZÁVER

Analýza štatistických dát, ako aj výskum v potenciálne suburbánnych obciach potvrdili existenciu procesu suburbanizácie na Slovensku. Celkovo sme na Slovensku identifikovali 26 mestských centier, ktoré prechádzajú procesom suburbanizácie, avšak tento proces neprebieha všade rovnomerne. Proces suburbanizácie slovenských miest je výraznejší v západnej časti krajiny a ustupuje smerom k východu. Najintenzívnejšia je v pozdĺž hlavných urbanizačných pásov, predovšetkým ide o západné a severné regióny Slovenska, ktoré sú najviac urbanizované. Tento proces prináša posilnenie ľudského, sociálneho, ekonomického i kultúrneho kapitálu vidieckych sídiel. V metodologickej rovine sa potvrdila vhodnosť zvolenej metodiky identifikácie suburbánnych obcí na Slovensku v súčasnom období.

Suburbanizácia sa na Slovensku nachádza v rôznych fázach vývoja. Ak hodnotíme celoslovenskú úroveň môžeme konštatovať, že na väčšine územia je ešte len v počiatkoch, výnimkou je zázemie mesta Bratislavy (na priebeh suburbanizácie v 90. rokoch v zázemí mesta Bratislavy poukazuje napr. Falťan 2009). V tejto súvislosti môžeme hovoriť o *druhej etape suburbanizácie*, ktorá je spojená s rozširovaním mestských centier vo východnejších častiach krajiny, ako aj s inými sociálno-ekonomickými charakteristikami prichádzajúcich obyvateľov. Začiatkom 90. rokov sa do zázemia miest (predovšetkým hl. mesta Bratislavy) sťahovali najbohatšie skupiny obyvateľov. V súčasnosti sa suburbanizácia týka aj menších miest a do vidieckych obcí prichádzajú obyvatelia s nižším sociálnym statusom, dosť bohatí však na to, aby mohli splácať hypotéky. Na začiatku 90. rokov bolo bývanie za hranicami mesta dostupné prevažne bohatým ľuďom, ale s rozvojom hypoték a s rozširujúcou sa ponukou nehnuteľností sa stalo dostupné aj pre stredné vrstvy obyvateľstva.

Je však otázne, či Slovensko má potenciál na rozvoj procesu suburbanizácie do takej miery, ako ho poznáme zo zahraničnej literatúry. Podľa nášho názoru nie. Dôvodom je aj výrazná prepojenosť vidieckych obcí na jadrové mestá, na čo poukázala vypracovaná typológia sídiel (výrazná pracovná dochádzka obyvateľov vidieckych obcí do miest, podobné sociálno-demografické zloženie mestského a vidieckeho obyvateľstva v určitých typoch), štruktúra s vysokou hustotou sídiel Slovenska, ako aj pomerne nízke zastúpenie veľkých mestských centier (na Slovensku sa nachádzajú len dve mestá nad 100 tisíc obyvateľov). Medzi ďalší faktor možno zaradiť predpokladaný budúci vývoj počtu obyvateľov Slovenska, ktorý poukazuje na to, že vo veľkej časti okresov Slovenska sa počet obyvateľov do roku 2025 zníži (Bleha a Vaňo 2008).

Mierny útlm v sťahovaní obyvateľov miest do vidieckych obcí v určitých regiónoch možno pozorovať už v súčasnosti, keď počuť signály o poklese predajnosti bytov a nemožnosti pokračovať v rozbehnutých projektoch, nielen

z dôvodu finančných problémov developerov a potenciálnych obyvateľov týchto domov a bytov, ale aj z dôvodu nezáujmu obyvateľov o bývanie v týchto lokalitách. V Bratislave už možno pozorovať znaky reurbanizácie – návratu obyvateľov z vidieckych obcí naspäť do miest. Hlavným dôvodom sa ukazuje byť problém dopravnej dostupnosti obcí v zázemí miest, napriek tomu práve v zázemí mesta Bratislavy prognózy predpovedajú nárast suburbanizačných procesov.

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0116/08: Suburbanizácia – jej sociálno-priestorové a sociálno-kultúrne kontexty a prejavy na Slovensku a grantovej úlohy APVV č. 0772-07: Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska (sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity).

LITERATÚRA

- BLEHA, B., VAŇO, B. (2008). *Demografická budúcnosť okresov Slovenska: Približovanie či divergencia*. Bratislava (INFOSTAT)
- GAJDOŠ, P. (2007). Odchod ľudí z mesta – prechodný či trvalý stav na Slovensku? *Životné prostredie*, 41, 255-291.
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K., FALŤAN, L. (2009). *Špecifiká sídelného vývoja na Slovensku: typologická analýza sídiel*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2010a). Špecifiká aktuálneho vývoja sídiel na Slovensku. In *Aktuálne otázky českej a slovenskej spoločnosti I. Sborník k 45. výročiu založení Československé sociologické spoločnosti: Sociologie vybraných oblastí*. Brno (Tribun), pp. 63-78.
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2010b). *Suburbanizácia na Slovensku*. Interná štúdia, Sociologický ústav SAV, Bratislava. Dostupné na: <<http://www.sociologia.sav.sk/publikacie.php?id=1242>> (cit: 2010-12-21).
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2010c). *Výskum potenciálne suburbánnych obcí*. Interná štúdia, Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2010d). *Reflexie stavu životných podmienok obyvateľov a rozvojových možností obcí*. Sociologický výskum. Interná štúdia, Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- GOTTDIENER M., BUDD, L. (2005). *Key concepts in urban studies*. London (Sage).
- GUEST, M., LEE, B. A. (1983). The social organization of local areas. *Urban Affairs Quarterly*, 19, 217-240.
- FALŤAN, L. (2009). Bratislava – dilemy súčasného rozvoja (reflexia sociálno-priestorových súvislostí). *Sociológia*, 41, 329-353.
- KOREC, P. (2005). *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Bratislava (Geografika).
- KUSÁ, Z., ZEMAN, M. ed. (2008). *Výskum európskych hodnôt 2008 Slovensko*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- LYON, L. (1999). *The community in urban society*. Long Grove (Waveland Press).
- MATLOVIČ, R., IRA, V., SÝKORA, L., SZCZYRBA, Z. (2002). Procesy transformácie struktúry prazdovskej miest postkomunistických (na príkladzie Prahi, Bratislavy, Olomunca oraz Preszowa). In Jazdzewska, I., ed. *XIV Konwersatorium*

Wiedzy o Mieście. Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany. Łódź (Katedra Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego), pp. 9-21.

- MŽP SR (2001). *Koncepcii územného rozvoja Slovenska.* Bratislava (Ministerstvo životného prostredia SR).
- OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J., MACEŠKOVÁ, M., NOVÁK, J., PULDOVÁ, P., ROMPORTL, D., CHUMAN, T., ZELENDOVÁ, S., KUNCOVÁ, I. (2008). *Suburbanizace.cz.* Praha (Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta), (cit.: 2010-12-21).
- PODOLÁK, P. (2007). Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva. *Životné prostredie*, 41, 298-302.
- SLAVÍK V., KUTRA, T. (2007). Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy – nový trend v migrácii obyvateľstva. *Forum Statisticum Slovacum*, 3, 201-207.
- ŠÝKORA, L. (2003). Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, 39, 217-233.
- ŠÚ SR (2003). Bytová výstavba v Slovenskej republike podľa obcí za rok 2003. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2004). Bytová výstavba v Slovenskej republike podľa obcí za rok 2004. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2005). Bytová výstavba v Slovenskej republike podľa obcí za rok 2005. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2006). Bytová výstavba v Slovenskej republike podľa obcí za rok 2006. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2007). Bytová výstavba v Slovenskej republike podľa obcí za rok 2007. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2008). Bytová výstavba v Slovenskej republike podľa obcí za rok 2008. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- VAN DEN BERG, L., DEWETT, R., KLAASSEN, L. H. ROSSI, A. VIJVERBERG, C. H. T. (1982). *Study of growth and decline. Urban Europe.* Oxford (Pergamon Press).

ANALÝZA SOCIÁLNEJ INFRAŠTRUKTÚRY V OKRESOCH LEVICE, ŽILINA, RIMAVSKÁ SOBOTA A BARDEJOV V KONTEXTE VEĽKOSTNÝCH KATEGÓRIÍ OBCÍ A ŠTANDARDOV ICH MINIMÁLNEJ VYBAVENOSTI

Ivan Andráško, Vladimír Ira***

Analysis of social infrastructure in the districts of Levice, Žilina, Rimavská Sobota and Bardejov in the context of the size categories of municipalities and their minimum standards of amenities

Infrastructure is a composite part of the environmental conditions complex. It surrounds and shapes people, yet simultaneously it is their own creation. Quantitative and qualitative levels of infrastructure can be seen as a reflection of the degree of achieved economic or social development, but also as one of the fundamental requirements for further progress. The present paper is an attempt to provide the quantitative analysis of the selected social infrastructure facilities in four Slovak districts (Levice, Žilina, Rimavská Sobota and Bardejov). This analysis was conducted in the context of the size structure of municipalities in particular districts, as well as in the context of what is considered the minimum standards of municipal amenities. As important parts of the research, basic spatial comparison of the findings and an attempt to synthesize the obtained information was done.

In terms of social infrastructure, schools and other educational facilities, physical education and sports facilities, health care facilities, social facilities and services, cultural facilities and commercial amenities and services (financial services, merchandise, catering) were the focus.

Among other things, the study results also identified: some important aspects of spatial differentiation of social infrastructure at the (micro) regional level, problems in achieving minimum standards of amenities especially at the level of small municipalities, for example in the field of health care facilities, a significant dependence between spatial distribution of amenities, settlement structure and the previous efforts to shape it (the so-called centralized settlement system promoted in the period of the totalitarian communist regime), the importance of quantitative and qualitative analysis of mutual complementarity.

Key words: social infrastructure, amenities, settlement structure, standard, quantitative analysis, districts of Levice, Žilina, Rimavská Sobota and Bardejov

ÚVOD

Infraštruktúra predstavuje okrem iného aj jednu zo základných podmienok života ľudskej spoločnosti. Úplné pochopenie významu infraštruktúry je však pomerne náročnou úlohou, keďže sa naše chápanie či spôsob interpretácie môže uberať viacerými smermi. Kvantitatívna i kvalitatívna úroveň infraštruktúry môže byť zároveň vnímaná ako odraz dosiahnutého vývojového stupňa spoločnosti, ale aj ako jeden zo základných predpokladov jej ďalšieho napredovania. Infraštruktúra je zložitou súčasťou komplexu podmienok prostredia, ktoré človeka obklopuje a formuje, no zároveň je jeho vlastným výtvorom. Infraštruktúra má nepochybne značný dosah na široké spektrum aspektov ľudského života, ako aj na ďalšie z rozsiahleho súboru jeho podmienok.

Jednou z úloh projektu APVV „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska (sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplemen-

* Geografický ústav PFF MU, Kotlářská 2, 611 37 Brno, geoganry@mail.muni.cz,

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geoganry@savba.sk

** Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogira@savba.sk

arity)“ bola i priestorová analýza infraštruktúry na Slovensku, a to tak z hľadiska celého územia štátu, ako aj z hľadiska menších území, vybraných tímom riešiteľov projektu. Z praktických dôvodov išlo v tomto prípade o bývalé administratívno-správne, v súčasnosti najmä „štatistické“ jednotky – okresy. V zvolených okresoch boli následne vykonané aj podrobnejšie výskumy opierajúce sa o kvantitatívne i kvalitatívne typy bádania. V predkladanej štúdii ponúkame výsledky analýz, ktoré v kontexte spomínaného výskumného zámeru môžeme považovať za parciálne a zároveň vo vzťahu k ďalším výsledkom predmetného výskumu aj za komplexné.

Prioritným cieľom našej štúdie bola kvantitatívna analýza vybavenosti obcí štyroch slovenských okresov vybranými zariadeniami tzv. sociálnej infraštruktúry. Hlavný cieľ štúdie bol naplnený prostredníctvom niekoľkých parciálnych úloh. Tie zahŕňali uvedenú analýzu vykonanú v kontexte vopred špecifikovaných veľkostných kategórií obcí a v priamej súvislosti s tým taktiež v kontexte tzv. štandardov minimálnej vybavenosti obcí. Ďalšou z parciálnych úloh bola základná priestorová komparácia zistených skutočností, ako aj pokus o syntézu informácií (údajov) prostredníctvom jednoduchého sumárneho indexu.

Štúdia sa opiera o dáta poskytnuté Štatistickým úradom SR a (ako sme už uviedli) vytvorená analýza má predovšetkým kvantitatívny charakter. Ako taká má za úlohu prispieť k širšie koncipovanému výskumnému zámeru, zahŕňajúcemu aj dáta poukazujúce na kvalitatívnu stránku skúmanej problematiky.

INFRAŠTRUKTÚRA AKO ASPEKT SÍDELNÉHO A REGIONÁLNEHO ROZVOJA S DÔRAZOM NA ÚZEMIE SLOVENSKA

V širšom časovo-priestorovom pohľade na odborný záujem o infraštruktúru, ako aj v kontexte témy nášho výskumu musíme spomenúť problematiku sídelných a regionálnych štruktúr. Zrejma je najmä súvislosť medzi infraštruktúrou, resp. vybavenosťou a (nielen) ekonomickým rozvojom. Vo svojich prácach na ňu viac alebo menej priamo upozorňujú napr. Branický (1985), Klapka et al. (2003), Ira (2005), Seidenglanz (2005), Ježková (2007), Marenčáková a Mládek (2007), Mulíček (2007), Dvořák (2009), Olejníček (2010) a mnohí ďalší.

V jednotlivých teóriách regionálneho rozvoja sa s termínom infraštruktúra stretávame pomerne dávno, ako aj pomerne často. Význam danej problematiky je jednoznačný nielen z hľadiska praktických či aplikačných aspektov, ale v jestvujúcom kontexte predovšetkým z hľadiska teoreticko-metodologických stránok širokospektrálne chápaného rozvoja území. Ako upozorňuje Ivanička (1987), už v „klasických“ lokalizačných teóriách sa objavuje potreba syntetického (či skôr syntetizujúceho) vyjadrenia a v tejto súvislosti sa vyskytujú aj pojmy ako bukolícky efekt, indukované efekty a pod. Z dnešného pohľadu ide vlastne o formu úspor, označovaných ako tzv. externé úspory, výrazne závislé, resp. podmienené prítomnosťou a úrovňou rozvoja infraštruktúry.

Infraštruktúra sa objavuje i v neskôr koncipovaných teoretických východiskách regionálneho rozvoja, a to jednak v oveľa explicitnejšom vyjadrení, jednak vo viacerých prípadoch so značne väčším dôrazom na jej význam a celkovú konceptualizáciu. Takýto priestor a význam bol infraštruktúre prisúdený napríklad v marxisticky či štrukturalisticky orientovaných teóriách. Spomenúť môžeme napr. teóriu mezoekonomiky či tretiu úroveň teórie krízy. Objavili sa názory, podľa

ktorých ľuďmi vytvorené objekty a ich navrstvenie na území v dôsledku činnosti celých generácií vyvolávajú v ekonomike podobný efekt ako kvalita pôd v poľnohospodárstve (Ivanička 1987, p. 341). David Harvey, predstaviteľ nepochybne diskutabilnej tzv. „tretej úrovne“ teórie krízy, označil infraštruktúru za súčasť tzv. nemobilného kapitálu, ktorý však práve vďaka svojej „nemobilite“ a dlhej návratnosti môže byť značne ohrozený (Blažek a Uhlíř 2002). Harvey sa okrem iného ďalej zaoberal potrebou a spôsobmi ochrany nemobilného kapitálu pred znehodnotením. Význam infraštruktúry však bol a je zdôrazňovaný aj v ďalších, napr. tzv. inštitucionálnych teóriách regionálneho rozvoja. Spomenúť môžeme teóriu učiacich sa regiónov, teóriu flexibilnej špecializácie, výrobných okrskov či skôr (v súčasnom poňatí) mimoriadne aktuálnej problematiky tzv. klastrov. Celkovo je téma infraštruktúry a jej využívania stabilnou a významnou obsahovou súčasťou koncepcie úspor v ekonomike, resp. aglomeračných efektov (úspor), kam spadajú už aj uvedené externé úspory (McCann a Shefer 2004).

Z hľadiska vedeckého výskumu a jeho priemetov do praxe sú informácie o infraštruktúre často využívané napr. pre potreby regionalizačných štúdií, identifikáciu hierarchie priestorových štruktúr, štúdium interakcií, väzieb, spádovosti, životnej úrovne, resp. kvality života a pod. Analýza technickej a občianskej infraštruktúry ako východisko skúmania vzťahu medzi centrom (strediskom) a jeho zázemím bola v minulosti jedným zo základných kameňov tvorby tzv. strediskovej sústavy osídlenia (Krejčí et al. 2010). Jej aplikácia do praxe z dlhodobého hľadiska výrazne ovplyvnila sídelnú i krajinnú štruktúru na území bývalého Československa a v súvislosti s tým aj mnohé jej spoločensko-ekonomické či demografické aspekty.

Význam kvality a kvantity zariadení infraštruktúry a ich využitia je celkom logicky potrebné zohľadňovať v „oficiálnych“ koncepcných materiáloch vznikajúcich na celoštátnej, regionálnej či miestnej (lokálnej) úrovni decíznej sféry. Národná stratégia regionálneho rozvoja Slovenskej republiky napríklad identifikuje infraštruktúru ako jednu z prioritných oblastí rozvoja, no zároveň aj ako jednu z hlavných príčin nerovnomerného rozvoja regiónov a vzniku regionálnych disparít. V zmysle „klasickej“ SWOT analýzy, identifikujúcej silné a slabé stránky, ako aj príležitostí a hrozby, by bolo možné infraštruktúru chápať v rámci jednotlivých regiónov či obcí diferencovane, a to najmä vo vzájomnej komparácii. Nedávna štúdia Iru a Andráška (2010) napríklad poukázala na to, že infraštruktúra a jej rozmiestnenie na Slovensku skutočne vykazujú značnú priestorovú variabilitu, pričom (nielen) z hľadiska súhrnných hodnotení je možné registrovať pokles vybavenosti infraštruktúrou približne v smere od západu na východ. Tento „priestorový gradient“ sa dá identifikovať takiež vo vzťahu k ďalším ukazovateľom súvisiacim s úrovňou spoločensko-ekonomického rozvoja (napr. miera nezamestnanosti) a objavuje sa vo výsledkoch väčšieho počtu štúdií (napr. Švecová a Rajčáková 2010). Upozorňujeme však na to, že takýto pohľad je z priestorového hľadiska značne generalizovaný, zovšeobecňujúci. Analýza vykonaná na nižšej hierarchickej úrovni obcí poukázala tiež napríklad na (relatívne) horšiu infraštruktúrnú vybavenosť oblastí južného Slovenska i na rozdiely v zabezpečení a dostupnosti zariadení infraštruktúry v mestách (obzvlášť nad 50 tisíc obyvateľov) a vo vidieckych obciach. Je zrejmé, že okrem iného aj nedostatočné vybavenie obcí infraštruktúrou môže na Slovensku stále viesť k marginalizácii niektorých oblastí, resp. zväzňovaniu rozdielov medzi jadrom (jadrami) a perifériou. De facto ide teda v danom ohľade o ďalšie prehlbovanie dlhodobých problémov, ktorých korene by sme mohli hľadať aj v „dramatickej“, časovo-priestorovo diferencovanej urbani-

zácii Slovenska. Tá prebehla najmä v 70. a 80. rokoch 20. storočia za „podpory“, resp. v súvislosti so značne centralizovaným spôsobom rozhodovania a riadenia. Spájala sa s industrializáciou, sústredím pracovných príležitostí do miest a presadzovaním už spomínaného strediskového systému osídlenia s výrazne koncentračnými tendenciami v sídelnej štruktúre. Dlhodobo boli zdôrazňované najmä pozitívne dôsledky aplikácie tejto koncepcie, a to najmä v oblasti odstraňovania regionálnych nerovností. Výsledky však v tomto prípade zďaleka nemožno označiť za presvedčivé. Ako sme už uviedli, územie SR celkom iste nie je napr. z hľadiska saturácie zariadeniami infraštruktúry homogénne a regionálne rozdiely sú tu naďalej evidentné, či skôr by sa žiadalo uviesť, že naďalej dochádza k ich prehľbovaniu.

Význam infraštruktúry pri prakticky chápanom rozvoji sídiel a regiónov nadobudol nielen pre Slovensko výrazne nový charakter potencionálnych či i reálne využitých príležitostí v súvislosti so vstupom do Európskej únie. Značná časť finančných prostriedkov, ktoré v rámci programových období môžu členské krajiny EÚ (samozrejme v diferencovanej miere) čerpať, je totiž určená práve pre potreby rozvoja infaštruktúry. V spojení so sídelnou a (výrazne presadzovanou) regionálnou problematikou sa v danom kontexte do popredia záujmu čoraz viac dostávajú (zdanlivo protichodné) témy súdržnosti a konkurencieschopnosti (viac pozri napr. Andráško 2008).

Infraštruktúru, jej dobudovanie a skvalitňovanie, je možné označiť za stabilnú súčasť dlhodobých zámerov regionálnej (štrukturálnej) politiky EÚ. Pre krajiny EÚ to okrem iného znamená tiež možnosť čerpania financií na vyššie spomínané účely z viacerých zdrojov, napr. z Európskeho fondu regionálneho rozvoja, ale aj prostredníctvom ďalších (ekonomických) nástrojov. Slovensko sa ako členský (a ekonomicky nie práve najvyspelejší) štát EÚ musí logicky a určite aj vo vlastnom záujme zaoberať otázkami súvisiacimi s rozvojom infraštruktúry v rámci strategických rozvojových dokumentov a koncepcií. Nie je preto prekvapujúce, že napr. v rámci Národného strategického referenčného rámca SR sa táto problematika spomína niekoľkokrát. Ide napríklad o strategické priority kohéznej politiky SR pre aktuálne programové obdobie 2007-2013, kde zvýšenie infraštruktúrnej vybavenosti regiónov a zefektívnenie s ňou súvisiacich služieb je jednou zo strategických priorít a cieľov.

Na záver tejto časti príspevku uvádzame krátku poznámku. Už spomínaný strediskový systém osídlenia a s ním súvisiace procesy mali mnohé dôsledky, ktoré by sme mohli označiť ako deštruktívne. V danom kontexte bolo podstatné najmä oslabovanie či až likvidácia sídelno-regionálnych spoločenstiev založených na „prírodných“, dlhodobo sa vyvíjajúcich väzbách. Navyiac, problém medziregionálnych rozdielov nebol zďaleka odstránený, ako sme už naznačili na príklade vybavenosti obcí Slovenska infraštruktúrou. Preto ako veľmi otázna vyznieva čiastočné „oživenie“ strediskového systému osídlenia v podobe vymedzenia tzv. pólov rastu pre potreby čerpania financií z „eurofondov“ (zhruba od roku 2007). Táto koncepcia nasmerovania finančných prostriedkov je zohľadňovaná napríklad aj v rámci Národného strategického referenčného rámca SR. Hoci sa spoločenské či politické podmienky na Slovensku od roku 1989 výrazne zmenili, dosah uplatnenia tejto koncepcie rozvoja na územie Slovenska a napr. problematiku regionálnych disparít je azda až príliš veľkým a neistým experimentom, ktorému v mnohých ohľadoch chýba racionálne zdôvodniteľné opodstatnenie. Zásadné zmeny, ktoré

nastali po roku 1989 a ktoré z pohľadu obcí a regiónov priniesli napríklad veľmi dôležitú reformu verejnej správy, spájajúcu sa okrem iného s obnovením inštitútu miestnej samosprávy a neskôr aj ustanovením jej druhého, „regionálneho“ stupňa, majú byť takýmto spôsobom „konfrontované“ s pravdepodobne nie celkom správne pochopenými či (ne)vyjasnenými princípmi súdržnosti a (miestnej, regionálnej) konkurencieschopnosti. Postavenie takejto konfrontácie na vyše polstoročných teoretických východiskách a len málo zjavných praktických argumentoch, ktorých validitu nie je možné pokladať za jednoznačnú, pôsobí nedôveryhodne a do značnej miery i protichodne (napríklad vzhľadom na princípy rozvoja označovaného ako udržateľný). Mimochodom, takýto rozvoj je jednou z horizontálnych priorít EÚ.

MOŽNOSTI CHÁPANIA A INTERPRETÁCIE POJMU INFRAŠTRUKTÚRA

Hoci je termín infraštruktúra pomerne frekventovaný a používaný v rôznorodých súvislostiach, jeho chápanie, definovanie či konkrétna interpretácia nie sú celkom bez problémov.

Pri bližšom pohľade na spôsoby použitia tohto termínu sa javí ako veľmi osočné vnímať jeho sémantickú podstatu v kontexte konkrétnej problematiky, ako aj v širších (spoločenských, politických, ekonomických a kultúrnych) súvislostiach. Vďaka tomu je infraštruktúra do značnej miery otázkou zložitého a stále prebiehajúceho vývoja.

V „základnom“ poňatí napr. Ivanička (1987) chápe infraštruktúru ako súhrnný pojem, používaný na označenie integrovaného celku vonkajších podmienok výroby a života spoločnosti. Zmysel zavedenia pojmu infraštruktúra nevidí prioritne v materiálnej podstate jej jednotlivých súčastí, ale vo funkcii, ktoré tieto spĺňajú v rámci funkčného systému. Od jeho potrieb potom závisí, aké objekty budú do infraštruktúry zahrnuté. Z ďalších autorov napr. Maříková et al. (1996) a Olejníček (2010) upozorňujú na možnosť chápania infraštruktúry ako „spoločenského režijného kapitálu“ (z angl. social-overhead capital), ktorý pokrýva aj nevyhnutné investície do odvetví, podmieňujúcich ekonomický rozvoj. Keďže sú tieto investície z veľkej časti nedeliteľné, je problematické ich realizovať bez účasti verejných prostriedkov či verejnej kontroly.

V súčasnom praktickom využití termín infraštruktúra obsahovo značne koreluje s pojmom vybavenosť. Často je tiež možné stretnúť sa s ich prepojením – „vybavenosť infraštruktúrou“ či „infraštruktúrna vybavenosť“. Takéto spojenie je pomerne logickým riešením potreby vyjadriť napr. úroveň saturácie územia vybranými zariadeniami infraštruktúry. S prekrývaním oboch pojmov sa tak často stretávame napr. v strategických dokumentoch či koncepčných materiáloch pochádzajúcich z prostredia decíznej sféry (Národná stratégia regionálneho rozvoja SR, Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR a mnohé ďalšie). Určitým nedostatkom týchto koncepčných materiálov je však často až príliš nejednoznačné narábanie s termínmi ako (sociálna) infraštruktúra či (občianska) vybavenosť (napr. „oddelené“ chápanie školskej, sociálnej a zdravotníckej infraštruktúry v NSRR SR).

Z pohľadu predkladanej štúdie sa javí ako podstatná otázka, akým spôsobom je možné zariadenia infraštruktúry (vybavenosti) klasifikovať. Hoci existuje niekoľko možných variantov odpovede, majú tieto zväčša viaceré znaky spoločné. Z hľadiska východísk a potrieb nášho výskumu sme sa rámcovo opierali o členenie

infraštruktúry, ktoré vo svojej práci uvádzajú Rektořík et al. (1996, in Olejníček 2010). Rozlišovaná je tu technická, sociálna a ekonomická infraštruktúra (tab. 1).

Tab. 1. Základné rozdelenie typov infraštruktúry

Infraštruktúra	Rámcový obsah
– technická	doprava, energetika, telekomunikácie, vodné hospodárstvo, ekologické zariadenia a podobne
– sociálna	sociálne služby a aktivity ľudského rozvoja – zdravotníctvo, školstvo, telovýchova, kultúra, ako aj bývanie, nákupné zariadenia a zariadenia verejnej správy
– ekonomická	finančné, bankové inštitúcie a služby

Zdroj: upravené podľa Rektořík et al. 1996, in Olejníček 2010

Z uvedeného rozdelenia sa náš záujem sústreďoval na vybrané zariadenia sociálnej a ekonomickej infraštruktúry. Pre zohľadnenie kontextu ďalšieho použitia, ako aj z dôvodu snahy o lepšiu prehľadnosť textu sa budeme v empiricky zameranej časti štúdie orientovať na označenie sociálna infraštruktúra, ktoré však bude zahŕňať aj finančné inštitúcie a služby.

ZÁKLADNÉ VÝCHODISKÁ VÝSKUMU – ŠTANDARDY, ÚZEMIA, VEĽKOSTNÉ KATEGÓRIE A DÁTA

Výskum, ktorého výsledky predkladáme, sa opiera o niekoľko východísk. Jedným z nich bola príručka „Štandardy minimálnej vybavenosti obcí“ (Krumpolcová 2009), vydaná Ministerstvom životného prostredia SR v roku 2002 a aktualizovaná v roku 2009 (obstarávateľom bol Inštitút urbanizmu a územného plánovania URBION). Uvedená príručka mala niekoľko cieľov, orientovaných (ako napovedá jej názov) predovšetkým na štandardy minimálnej vybavenosti obcí v zmysle definovania ich základnej vybavenosti a vytvorenia podmienok pre jej rovnomerné priestorové rozloženie. „Štandard“ tu označuje určitú úroveň uspokojovania potrieb obyvateľov, ktorú je možné považovať za referenčnú a ktorá nepochybne zohráva významnú úlohu pri tvorbe podmienok formujúcich sídelnú kvalitu života. Samotní autori však upozorňujú, že štandardy uvádzané v príručke sú do značnej miery aproximáciou. Viaceré kritériá môžu totiž význam či hodnotu štandardu v konkrétnych prípadoch modifikovať (napr. poloha obce, vzdialenosť ďalších sídiel a pod.). Aj vzhľadom na tieto obmedzenia (v priestorovom kontexte naprosto bežné a logické) sme k hodnotám štandardov pristupovali najmä ako k sprostredkujúcemu indikátoru sekundárneho, no zároveň nie zanedbateľného významu. Štandardy a ich kritériá by totiž mali predstavovať vhodnosť umiestnenia daného druhu zariadenia v obci určitej veľkosti. Keďže práve na túto stránku riešenej problematiky sme sa chceli zamerať, použili sme v našej štúdií veľkostné kategórie obcí zhodné s kritériom výberu štandardov v spomínanej príručke. Poznamenáme, že štandardy nie sú záväzné a majú skôr „odporúčajúci“ charakter. Tematicky príručka pokrýva okrem iných i oblasť tzv. občianskej vybavenosti, ktorá obsahovo koreluje s uvedenou špecifikáciou pojmu sociálna infraštruktúra.

Z hľadiska skúmaných území sa v štúdií zameriavame na obce tvoriace štyri okresy: Levice, Žilina, Rimavská Sobota a Bardejov (obr. 1). Zopakujeme, že tieto

okresy patria medzi územia explicitne zvolené pre potreby riešenia samostatného projektu APVV. Dôvodmi ich výberu sa v tejto práci podrobnejšie zaoberať nebudeme.

Obr. 1. Skúmané územia okr. Levice, Žilina, Rimavská Sobota a Bardejov

V rámci samotného pracovného postupu sme najprv vykonali úvodnú analýzu umožňujúcu poukázať na rozdiely v zastúpení jednotlivých veľkostných kategórií obcí v okresoch, ako aj na zastúpenie obcí so štatútom mesta. Následne sme vo vybraných oblastiach sociálnej infraštruktúry prioritne sledovali prítomnosť jednotlivých zariadení v obciach (ich konkrétny počet nás teda v tomto prípade nezaujímal) a následne vypočítali podiel obcí danej veľkostnej kategórie, v ktorých sa dané zariadenie nachádzalo. Údaje použité v našej analýze poskytol Štatistický úrad SR a vzťahujú sa k roku 2007 (ŠÚ SR 2010). Upozorňujeme, že existuje len čiastočný súlad medzi ukazovateľmi, za ktoré zhromažďuje dáta ŠÚ SR a ukazovateľmi použitými pri stanovovaní jednotlivých štandardov minimálnej vybavenosti obcí. Tento, vo väčšine prípadov nie príliš závažný problém, sme riešili aproximáciou významovo podobných ukazovateľov na základe vlastného posúdenia. Samozrejme, analýza nemohla byť vykonaná v prípadoch, keď dáta celkom absentovali.

OKRESY A ICH ZÁKLADNÁ CHARAKTERISTIKA

Základné údaje o okresoch obsahujú tabuľky 2, 3 a 4 a ich poloha v rámci Slovenska je zobrazená na obr. 1.

Tab. 2. Prehľad základných údajov (okresy Levice, Žilina, R. Sobota a Bardejov) v roku 2007

Ukazovateľ	Okres			
	Levice	Žilina	Rim. Sobota	Bardejov
Počet obyvateľov k 31.12.2007	118 286	157 787	82 544	76 691
Počet obcí	89	53	107	86
Počet obcí so štatútom mesta	4	3	3	1
Rozloha v km ²	1 551,14	815,08	1 471,08	936,11
Hustota obyvateľstva (obyv./km ²)	76,26	193,59	56,11	81,92
Priemerná veľkosť obce (obyvatelia)	1 329,06	2 977,11	771,44	891,76
Medián veľkosti obcí (obyvatelia)	610	952	306	396,5
Obyvatelia obcí do 1 000 obyv. (počet)	31 020	15 731	32 667	29 837
Obyvatelia obcí do 1 000 obyv. (v %)	26,22	9,97	39,58	38,91
Obyvatelia v mestách (počet)	55 345	94 382	35 871	33 405
Obyvatelia v mestách (v %)	46,79	59,82	43,46	43,56
Saldo migrácie (I – E)	330	84	25	-164

Zdroj: Štatistický úrad SR a vlastné výpočty

Tab. 3. Veľkostná štruktúra obcí podľa počtu obyvateľov (okresy Levice, Žilina, Rimavská Sobota a Bardejov) v roku 2007

Veľkostné kategórie (počet obyvateľov obce)	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie (v %) z celkového počtu obcí okresu*			
	Levice	Žilina	Rimavská Sobota	Bardejov
do 999	71,91	50,94	89,72	88,37
1 000 – 1 999	20,22	26,42	5,61	8,14
2 000 – 4 999	4,49	18,87	2,80	2,33
5 000 – 9 999	2,25	1,89	0,93	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			0,93	
30 000 – 49 999	1,12			1,16
50 000 – 99 999		1,89		

*prázdne bunky znamenajú, že v rámci danej kategórie sa v okrese nevyskytovala ani jedna obec (platí aj pre ostatné tabuľky)

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 4. Obce so štatútom mesta a počet ich obyvateľov (okresy Levice, Žilina, Rimavská Sobota a Bardejov) v roku 2007

Okresy	Levice	*	Žilina	*	R. Sobota	*	Bardejov	*
	Levice	35 830	Žilina	85 370	R. Sobota	24 309	Bardejov	33 405
Mestá	Šahy	7 949	Rajec	6 076	Hnúšťa	7 471		
	Želiezovce	7 471	Rajecké Teplice	2 936	Tisovec	4 091		
	Tlmače	4 095						

* – počet obyv.

Zdroj: Štatistický úrad SR

Údaje v tab. 2, 3 a 4 naznačujú, že medzi sledovanými okresmi existujú (nielen) vo vzťahu k sídelnej štruktúre (hodnotenej na báze obcí, nie priamo sídiel) pomerne výrazné rozdiely. To samozrejme značne komplikuje ich vzájomnú komparáciu. Ako sme však už uviedli v úvodnej časti, porovnanie okresov bolo len jednou z parciálnych úloh našej štúdie. Pre úplnosť tiež zdôrazňujeme, že porovnávanie okresov z hľadiska vybraných ukazovateľov a charakteristík bude mať prioritne formu ich vzájomnej komparácie a teda nie komparácie so situáciou týkajúcou sa iných okresov na Slovensku. Taktiež pripomíname, že vzhľadom na dostupné dáta sa uvedené závery týkajú obdobia roku 2007.

Okres Levice tvorí 89 obcí. Štyri z nich majú štatút mesta, avšak iba mesto Levice má viac ako 10 tisíc obyvateľov. Celkovo v okrese prevládajú obce do 1 000 obyvateľov, v ktorých žije približne 26 % obyvateľstva. Rozlohou ide o najväčší okres.

Z menšieho počtu obcí (53) pozostáva okres Žilina. Dominantným centrom okresu je rovnomenné mesto Žilina s viac ako 85 tisíc obyvateľmi. Zvyšné dve mestá na území okresu neprekračujú počtom obyvateľov hranicu 10 tisíc obyvateľov a k relatívne vysokému stupňu urbanizácie okresu (takmer 60 %) teda výraznejšie neprispievajú. Zastúpenie obcí do 1 000 obyvateľov je cca 50 %, naopak relatívne viac sú zastúpené veľkostné kategórie obcí od 1 000 do 2 000 a od 2 000 do 5 000 obyvateľov.

Výrazne fragmentovanou sídelnou štruktúrou sa prezentujú okresy Rimavská Sobota a Bardejov. Spoločne majú dominantné zastúpenie menších obcí do 1 000 obyvateľov (takmer 90 %) a prítomnosť jedinej obce (mesta) s viac ako 10 tisíc obyvateľmi. V prípade Bardejova ide o jedinou obec so štatútom mesta na území okresu, v prípade Rimavskej Soboty evidujeme ešte dve menšie mestá (Hnúšťa a Tisovec).

Z hľadiska počtu obyvateľov je najväčším okresom v sledovanej skupine Žilina, podobne najväčšou obcou je mesto Žilina. Rozlohou je však najväčší okres Levice, Žilina je naopak podľa tohto ukazovateľa najmenším okresom. Tieto skutočnosti parciálne vplyvajú na to, že okres Žilina vykazuje jednak najvyššiu hustotu zaľudnenia a taktiež najvyšší stupeň urbanizácie (upozorňujeme, že v prípade viacerých uvádzaných skutočností samotné „príčiny“ treba chápať skôr ako „dôsledky“ širšieho geografického kontextu, ktorého rozbor by však prekračoval rámec tejto štúdie). Najnižší stupeň urbanizácie, ako aj najnižšiu hustotu zaľudnenia

zaznamenávame v okrese Rimavská Sobota. Evidujeme tu tiež najvyšší počet obcí (107) a najväčšie zastúpenie obcí do 1 000 obyvateľov. To poukazuje na značnú rozdrobenosť sídelnej štruktúry okresu (taktiež najmenšia priemerná veľkosť obce), na ktorú logicky nadväzuje celé spektrum spoločensko-ekonomických problémov územia. S obdobným problémom (veľa malých obcí), či problémami (vysoká nezamestnanosť) sa stretávame aj v prípade okresu Bardejov, ktorý vďaka tomu dlhodobo trpí napríklad odchádzaním obyvateľstva. Podľa typológie vytvorenej Gajdošom et al. (2009) patria (v celoslovenskom priestorovom kontexte) Levice medzi menej rozvinuté regióny, Žilina medzi značne rozvinuté regióny, Rimavská Sobota medzi výrazne marginálne regióny a Bardejov medzi málo rozvinuté regióny. Spoločnou črtou všetkých sledovaných okresov je dominantné postavenie bývalých okresných miest, ktoré si vzhľadom na svoju veľkosť a význam zachovávajú status centra osídlenia, ku ktorému prislúcha väčšie či menšie zázemie.

VYBAVENOSŤ SOCIÁLNOU INFRAŠTRUKTÚROU

Ako sme už uviedli, vybavenosť či saturáciu vybranými zariadeniami infraštruktúry sme hodnotili prítomnosťou, resp. neprítomnosťou daného zariadenia v každej obci. Obce boli pritom rozdelené do určených veľkostných kategórií. Sledovali sme teda zastúpenie (podiel) obcí danej veľkostnej kategórie, v ktorých sa predmetné zariadenie nachádzalo, a naše zistenia sme konfrontovali so štandardmi vybavenosti obcí.

Školstvo, vzdelávacie zariadenia

V prípade materských škôl kritérium náležitého štandardu stanovuje potrebu prítomnosti zariadenia v každej obci. Situáciu v sledovaných okresoch dokumentuje tab. 5. Je evidentné, že problémy so zabezpečením týchto zariadení majú najmä menšie obce, čomu zodpovedá i situácia v okresoch. Najhoršia je situácia v okrese Rimavská Sobota (viac ako 60 % obcí nedosahuje štandard), najlepšia v okrese Žilina.

Tab. 5. Vybavenosť obcí materskými školami (MŠ) v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s MŠ (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	62,5	70,37	39,58	64,47
1 000 – 1 999	100	100	100	100
2 000 – 4 999	100	100	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		
Odporúčaná vybavenosť – každá obec				

Zdroj: vlastné výpočty

Celkovo lepšie vyznieva hodnotenie z hľadiska vybavenosti základnými školami (v jednotlivých prípadoch je to samozrejme dané i konkrétnou úrovňou štandardov). Podľa dostupných údajov väčšina obcí dosahovala požadovaný štandard (tab. 6). Napriek jeho nie stopercentnému splneniu v prípadoch okr. Levíc a Žiliny sa ako relatívne najhoršia javí opäť situácia v okr. Rimavská Sobota, a to pri zohľadnení vysokého zastúpenia obcí do 1 000 obyv. a pomerne nízkeho (počtom i podielom) zastúpenia väčších obcí. V okrese Bardejov je situácia výrazne lepšia.

Tab. 6. Vybavenosť obcí základnými školami (ZŠ) v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie so ZŠ (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	31,25	33,33	32,29	60,53
1 000 – 1 999	94,44	92,86	100	100
2 000 – 4 999	100	100	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 1 000 do 2 000 obyv. 1. až 4. ročník ZŠ, inak každá obec nad 2 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Štandard prítomnosti strednej odbornej školy v obciach nad 10 tisíc obyvateľov bol splnený vo všetkých okresoch (tab. 7). Tento záver však nie je veľkým prekvapením, keďže vo všetkých prípadoch túto hranicu prekračovali iba okresné mestá. Vďaka dlhoročnej tradícii (zameranie na hutníctvo) je možné evidovať v okrese Rimavská Sobota prítomnosť strednej odbornej školy aj vo veľkostne menšej obci – meste Tisovec.

Rovnaká úroveň kritéria štandardu ako v predchádzajúcom prípade bola stanovená aj pre gymnáziá (tab. 8). Opätovne bola v rámci všetkých okresov táto úroveň dosiahnutá, resp. prekročená. Tým máme na mysli, že vo väčšine okresov gymnáziá evidujeme nielen v prípade okresných miest, ale aj v prípade menších obcí, resp. všetkých miest v sledovanej skupine s viac ako 5 000 obyvateľmi a taktiež v prípade menšieho mesta Tisovec.

Stopercentné splnenie štandardu zaznamenávame aj v prípade základných umeleckých škôl (ZUŠ), a to napriek nižšej úrovni odporúčanej vybavenosti (obce nad 5 000 obyvateľov). Opätovne sa tu stretávame s prekročením kritéria štandardu, nakoľko ZUŠ nachádzame aj vo viacerých obciach s nižším počtom obyvateľov (tab. 9).

Tab. 7. Vybavenosť obcí strednými odbornými školami (SOŠ) v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie so SOŠ (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	0	0	33,33	0
5 000 – 9 999	0	0	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce nad 10 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 8. Vybavenosť obcí gymnáziami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s gymnáziom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	0	0	33,33	0
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce nad 10 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Posledným ukazovateľom použitým pre túto oblasť nášho záujmu je prítomnosť vysokých škôl a univerzít. Štandard na úrovni obcí nad 30 tisíc obyvateľov musíme v tomto prípade brať skutočne len ako orientačné kritérium, na ktoré vzhľadom na reálnu situáciu treba nazerať veľmi obozretne. Prítomnosť, no najmä životaschopnosť vysokých škôl v mestách ako Levice alebo Bardejov je totiž nanajvýš otázna (možnú perspektívu v tomto ohľade predstavujú skôr súkromné vysoké školy, ale aj tu je namieste triezva úvaha). Štandard bol v tomto prípade splnený len v okrese Žilina. V okresoch Levice a Bardejov splnený nebol a v okrese Rimavská Sobota vzhľadom na počet obyvateľov mesta ani nemohol byť splnený (tab. 10).

Tab. 9. Vybavenosť obcí základnými umeleckými školami (ZUŠ) v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie so ZUŠ (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	25	10	66,67	50
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce nad 5 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 10. Vybavenosť obcí vysokými školami a univerzitami (VŠ) v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s VŠ (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	0	0	0	0
5 000 – 9 999	0	0	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			0	
30 000 – 49 999	0			0
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce nad 30 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Telovýchova a šport

Ihriská patria medzi bežnú súčasť vybavenosti obcí. Neprekvapuje preto, že základná úroveň kritéria štandardu predpokladá prítomnosť takéhoto zariadenia v každej obci (upozorňujeme, že z dôvodu rozdielov medzi charakterom dostupných dát a špecifikáciou štandardov bolo potrebné ich úroveň do istej miery generalizovať). Ako naznačuje tab. 11, ani v jednom z okresov nebol stanovený štandard jednoznačne splnený. Ako najhoršia sa z tohto pohľadu javí situácia v okrese Rimavská Sobota.

Tab. 11. Vybavenosť obcí ihriskami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s ihriskom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	89,06	85,19	68,75	73,68
1 000 – 1 999	100	100	83,33	100
2 000 – 4 999	100	100	66,67	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – každá obec

Zdroj: vlastné výpočty

Potreba telocviční sa predpokladá (minimálne) v prípadoch obcí nad 2 000 obyvateľov. So zabezpečením takéhoto štandardu mali logicky väčšie problémy okresy s relatívne vyšším zastúpením obcí s týmto a vyšším počtom obyvateľov, t. j. Levice a Žilina (tab. 12).

Tab. 12. Vybavenosť obcí telocvičňami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s telocvičňou (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	15,63	18,52	13,54	9,21
1 000 – 1 999	88,89	50	66,67	57,14
2 000 – 4 999	75	70	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce nad 2 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Športové a zimné štadióny predstavujú odporúčanú vybavenosť v obciach od 10 tisíc obyvateľov vyššie. Vzhľadom na veľkostnú štruktúru obcí v sledovaných okresoch a prítomnosť týchto zariadení vo všetkých okresných mestách bol uvedený štandard oficiálne splnený vo všetkých prípadoch (tab. 13 a 14). Na rozdiel od zimných štadiónov boli športové štadióny evidované aj v ďalších mestách, resp. obciach okresov. Otázkou pre nás zostávajú kritériá zaradenia konkrétnych

zariadení do požadovanej kategórie vybavenosti, ako aj ich korektné použitie pri tvorbe štatistických podkladov (tento problém sa týka viacerých typov zariadení).

Tab. 13. Vybavenosť obcí športovými štadiónmi v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie so športovým štadiónom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	4,69	0	0	2,63
1 000 – 1 999	16,67	7,14	33,33	0
2 000 – 4 999	50	0	66,67	50
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce nad 10 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 14. Vybavenosť obcí zimnými štadiónmi v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie so zimným štadiónom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	0	0	0	0
5 000 – 9 999	0	0	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce nad 10 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Nižšiu hodnotu kritéria štandardu ako v predchádzajúcom prípade môžeme tiež zaznamenať v súvislosti s krytými a otvorenými bazénmi. Z tab. 15 a 16 je zrejmé, že najväčšie mestá okresov nemali problém tento štandard splniť. To sa, žiaľ, nedá povedať o ostatných obciach, resp. mestách, a to ani v prípadoch, keď spadali do kategórie 5 000 až 9 999 obyvateľov. V prípade otvorených bazénov v rámci danej veľkostnej kategórie nespĺňajú štandard mestá v okrese Levice, v prípade krytých bazénov je situácia ešte horšia, keďže v predmetnej veľkostnej kategórii

odporúčaná štandard nespĺňa ani jedna obec v rámci všetkých okresov. Výnimkou je okres Bardejov, v ktorom však obce vo veľkostnej kategórii 5 až 10 tis. obyvateľov celkom absentujú. Z dôvodu nie celkom jasného stanovenia kritérií pre výber štandardov konfrontovaného s obmedzeniami existujúcej databázy neboli v našom prehľade zaradené školské bazény. Samostatným štúdiom tohto ukazovateľa sme však dospeli k záveru, že ich vplyv na výsledné hodnotenie situácie v okresoch by bol zanedbateľný.

Tab. 15. Vybavenosť obcí otvorenými bazénmi v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s otvoreným bazénom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	4,69	0	0	1,32
1 000 – 1 999	0	7,14	0	0
2 000 – 4 999	0	20	33,33	0
5 000 – 9 999	0	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		
Odporúčaná vybavenosť – obce nad 5 000 obyv.				

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 16. Vybavenosť obcí krytými bazénmi v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s krytým bazénom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	1,56	0	2,08	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	25	30	0	0
5 000 – 9 999	0	0	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		
Odporúčaná vybavenosť – obce nad 5 000 obyv.				

Zdroj: vlastné výpočty

Zdravotníctvo, zdravotná starostlivosť

Hodnotenie vybavenosti zdravotníckymi zariadeniami je v kontexte minimálnych štandardov a (nielen) v rámci veľkostných kategórií obcí komplikovanejšie

ako v predchádzajúcich prípadoch sociálnej infraštruktúry. Miera nesúladu medzi disponibilnými dátami a definíciou štandardov je pomerne značná. Napriek tomu sme sa v záujme snahy o pokiaľ možno komplexný pohľad pokúsili aspoň o čiastočnú aproximáciu.

Tab. 17, 18, 19 a 20 špecifikujú situáciu týkajúcu sa vybavenosti veľkostných kategórií obcí vo vzťahu k evidencii prítomnosti ambulancií praktického lekára pre dospelých a pre deti, stomatóloga a gynekológa. Tab. 21 je potom komplexným vyjadrením (ne)prítomnosti ambulancie lekára v danej kategórii obcí. K tomuto komplexnému hodnoteniu sa vzťahujú aj nasledujúce hodnoty štandardov. U obcí menších ako 1 000 obyvateľov je prítomnosť ambulancie lekára interpretovaná ako alternatívne doplnenie vybavenosti, u obcí s počtom obyvateľov 1 000 a viac by malo ísť už o záväznú vybavenosť.

Tab. 17. Vybavenosť obcí ambulanciami lekára pre dospelých v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s ambulanciou lekára pre dospelých (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	9,38	3,7	3,13	2,63
1 000 – 1 999	72,22	14,29	66,67	28,57
2 000 – 4 999	100	70	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – nebola špecifikovaná štandardom, sekundárny odhad – obce nad 1 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 18. Vybavenosť obcí ambulanciami lekára pre deti v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s ambulanciou lekára pre deti (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	3,13	0	2,08	1,32
1 000 – 1 999	22,22	7,14	66,67	0
2 000 – 4 999	750	50	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – nebola špecifikovaná štandardom, sekundárny odhad – obce nad 1 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 19. Vybavenosť obcí ambulanciami lekára stomatológa v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s ambulanciou lekára stomatológa (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	4,69	0	4,17	2,63
1 000 – 1 999	44,44	14,29	50	14,29
2 000 – 4 999	100	70	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – nebola špecifikovaná štandardom

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 20. Vybavenosť obcí ambulanciami lekára gynekológa v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s ambulanciou lekára gynekológa (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	1,04	0
1 000 – 1 999	5,56	0	16,67	0
2 000 – 4 999	25	10	66,67	50
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – nebola špecifikovaná štandardom

Zdroj: vlastné výpočty

Ako naznačujú údaje v tabuľkách, vplyv veľkosti obce na prítomnosť ambulancie lekára je zjavný a (v kontexte vývoja sídelnej štruktúry) aj logický. Nižšie, prípadne žiadne zastúpenie obcí s touto vybavenosťou v rámci veľkostnej kategórie do 1 000 obyvateľov preto ani nemôže byť veľmi prekvapujúce. Na druhej strane v obciach s počtom obyvateľov 1 000 a viac by už malo ísť o záväznú vybavenosť, zabezpečujúcu adekvátnu úroveň poskytovania základnej zdravotnej starostlivosti. Hoci tento štandard bol „konkrétne“ stanovený len pre „ambulancie“ ako také, sekundárnym odhadom sme sa ho pokúsili orientačne aplikovať aspoň v prípade ambulancií praktického lekára pre dospelých a pre deti (tab. 17 a 18). Je evidentné, že uvedený štandard nespĺňa ani jeden z hodnotených okresov. V okrese Bardejov v danej veľkostnej kategórii dokonca obce vybavené ambulanciou lekára pre deti celkom absentujú. V prípade okresov Levice a Žilina nie je štandard splnený ani v ďalšej veľkostnej kategórii 2 000-4 999 obyvateľov. Zaujímavé je, že

z pohľadu nášho hodnotenia vyznieva situácia v okresoch vo všeobecnosti lepšie vzhľadom na prítomnosť ambulancií stomatóloga ako detského lekára. celkové hodnotenie (tab. 21) sa javí v kontexte štandardov nepriaznivo najmä pre okresy Žilina a Bardejov. Výrazná je tendencia poskytovania zdravotnej starostlivosti v zmysle princípu spádovosti. Je však otázne, či takýto model predstavuje práve „ideálne“ riešenie, alebo je skôr prekážkou znižujúcou v konečnom dôsledku v danom území kvalitu života obyvateľov. Ak odhliadneme od štandardov, situáciu nemožno ako pozitívnu vnímať ani v prípade R. Soboty, a to najmä vzhľadom na vysoký podiel obyvateľov žijúcich v obciach do 1 000 obyvateľov.

Tab. 21. Vybavenosť obcí ambulanciami lekára v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s ambulanciou lekára (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	12,5	3,7	8,33	6,58
1 000 – 1 999	88,89	14,29	83,33	28,57
2 000 – 4 999	100	80	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce do 1 000 obyv. alternatívne doplnenie vybavenosti, nad 1 000 obyv. záväzná vybavenosť

Zdroj: vlastné výpočty

Situáciu týkajúcu sa tzv. vyššej zdravotníckej vybavenosti čiastočne dokumentujú údaje v tab. 22, 23 a 24.

Tab. 22. Vybavenosť obcí samostatnými poliklinikami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s poliklinikou (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	0	0	0	0
5 000 – 9 999	0	0	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			0	
30 000 – 49 999	0			0
50 000 – 99 999		100		

Záväzná vybavenosť – obce od 10 000 obyv

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 23. Vybavenosť obcí všeobecnými a špecializovanými nemocnicami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s nemocnicou (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	5,56	0	0	0
2 000 – 4 999	0	0	0	0
5 000 – 9 999	50	0	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Záväzná vybavenosť – obce od 30 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 24. Vybavenosť obcí liečebňami* a hospicmi v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s liečebňou, hospicom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	0	0	0	0
5 000 – 9 999	50	0	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			0	
30 000 – 49 999	0			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 20 000 obyv

* nezahŕňa prírodné liečebné kúpele

Zdroj: vlastné výpočty

Vybavenosť okresov samostatnými poliklinikami si nezaslúži väčšiu pozornosť, nakoľko jedinou obcou, kde takéto zariadenie evidujeme, je mesto Žilina. V ostatných prípadoch sa vyššia úroveň zdravotníckej starostlivosti koncentruje do nemocníc, pričom úrovni štandardu stanoveného na 30 tis. obyvateľov vyhovujú všetky okresy. Obzvlášť v prípade Žiliny a Bardejova je zrejma už spomínaná koncentrácia poskytovania zdravotnej starostlivosti do bývalých okresných miest. Liečebne a hospice predstavujú zariadenia, ktorých potreba bude zrejme vzhľadom na vývoj zdravotného stavu a najmä vekovej štruktúry obyvateľov Slovenska v budúcnosti narastať. Počet týchto zariadení je však už teraz nevyhovujúci, v okrese R. Sobota sa dokonca nenachádza ani jedno. Je veľmi pravdepodobné, že

tento typ zariadenia sociálnej infraštruktúry bude čoraz častejšie zabezpečovaný zo súkromných zdrojov, pričom sa prívlastok „sociálna“ bude možno stále viac vytrácať.

Sociálne zariadenia a služby

V tejto kategórii zariadení hodnoty štandardov poukazujú na odporúčané vybavenie všetkých obcí s 2 000 a viac obyvateľmi domami s opatrovateľskou službou, ako aj domovmi a penziónmi pre dôchodcov. Vyššia úroveň kritéria štandardu (obce od 5 000 obyvateľov vyššie) bola stanovená pre domovy sociálnych služieb. Situáciu v sledovaných okresoch a v rámci stanovených veľkostných kategórií obcí naznačujú tab. 25, 26 a 27.

Tab. 25. Vybavenosť obcí domami s opatrovateľskou službou v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s domom s opatrovateľskou službou (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	2,08	0
1 000 – 1 999	0	0	0	0
2 000 – 4 999	0	10	33,33	0
5 000 – 9 999	50	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			0	
30 000 – 49 999	0			0
50 000 – 99 999		0		
Odporúčaná vybavenosť – obce od 2 000 obyv				

Zdroj: vlastné výpočty

Hodnota štandardu pre umiestnenie domov s opatrovateľskou službou, ako aj údaje v tab. 25 naznačujú, že vybavenosť obcí v sledovaných okresoch týmto typom zariadenia je nedostatočná. Štandard nebol ani v jednom z okresov plne saturovaný, v okrese Bardejov dokonca vôbec. V ostatných okresoch je potreba domov s opatrovateľskou službou uspokojovaná aspoň čiastočne, faktom však je, že sa na tom „podieľajú“ skôr menšie obce (mestá). Naopak, až v troch najväčších mestách okresov Žilina, R. Sobota a Bardejov, sa daný typ sociálneho zariadenia nevyskytoval.

Domovy a penzióny pre dôchodcov čaká veľmi pravdepodobne podobný osud ako v prípade už spomínaných liečební a hospicov, tzn. táto sféra spoločenského záujmu (či skôr stále naliehavejšej potreby) bude vykazovať stále väčšiu mieru komercializácie. Prevádzkovanie (súkromného či „dotovaného“) domova pre dôchodcov tak môže za určitých okolností predstavovať veľmi výhodný „biznis“. Realita týchto trendov naznačujú aj údaje v tab. 26. Predmetné zariadenia sú v danom ohľade pekným príkladom toho, ako môže vstup súkromného kapitálu v niektorých prípadoch „deformovať“ zaužívané vnímanie vybavenosti infraštruktúrou na priestorovej báze jadro – zázemie (spádová oblasť).

Tab. 26. Vybavenosť obcí domovmi a penzióňmi pre dôchodcov v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s domovom a/alebo penzióňom pre dôchodcov (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	3,13	0	2,08	0
1 000 – 1 999	0	0	0	14,29
2 000 – 4 999	0	10	66,67	0
5 000 – 9 999	0	100	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 2 000 obyv. (zariadenie pre seniorov)

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 27. Vybavenosť obcí domovmi sociálnych služieb v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s domovom sociálnych služieb (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	3,13	0	2,08	0
1 000 – 1 999	5,56	7,14	33,33	14,29
2 000 – 4 999	50	20	33,33	0
5 000 – 9 999	50	0	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			0	
30 000 – 49 999	0			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 5 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Domovy sociálnych služieb sa v mnohých ohľadoch môžu svojím zameraním prekrývať s domovmi a penzióňmi pre dôchodcov. Pokračujúcou komercializáciou, resp. spravovaním inými subjektami ako je štát alebo samospráva (napr. cirkev) sa rozdiely v chápaní oboch typov zariadení môžu ešte viac stierať. Údaje v tab. 27 naznačujú, že aj v tomto prípade hierarchické postavenie veľkých centier osídlenia nie je rozhodujúcim atribútom. Naopak sa zdá, že vhodnými lokalitami pre prevádzku domovov sociálnych služieb disponujú skôr menšie obce. Dovolíme si poznamenať, že detailnejší rozbor tejto, resp. príbuznej, pre Slovensko vysoko aktuálnej problematiky by si zaslúžil viac pozornosti nielen v rámci vedeckých výskumov, ale aj z hľadiska decíznej sféry či médií.

Kultúrne zariadenia

Pohľad na tabuľku 28 naznačuje, že v sledovaných okresoch by vypožičanie knihy vo verejných knižniciach nemalo predstavovať závažnejší problém. Kritérium štandardu vybavenosti obce knižnicou (obce od 5 000 obyvateľov) sa v tomto prípade zdá až „nadhodnotené“, pretože prítomnosť tohto typu zariadenia je evidovaná takmer vo všetkých obciach s viac ako 1 000 obyvateľmi. To isté tvrdenie sa dokonca týka aj menších obcí. Výnimkou sú obce do 1 000 obyvateľov v okrese Rimavská Sobota, z ktorých má verejnú knižnicu menej ako polovica. Vzhľadom na vysoké zastúpenie obcí s menej ako 500 obyvateľmi je však tento stav očakávateľný a azda ani nie je možné ho hodnotiť negatívnym spôsobom.

Tab. 28. Vybavenosť obcí verejnými knižnicami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s verejnou knižnicou (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	98,44	100	45,83	93,42
1 000 – 1 999	100	92,86	100	100
2 000 – 4 999	100	100	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 5 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Prítomnosť múzea sa v zmysle použitých štandardov očakáva v obciach od 20 tis. obyvateľov. Vo všetkých štyroch okresoch (tab. 29) nachádzame len jednu obec, ktorá túto hranicu dosahuje, resp. prekračuje. Sú to už „tradične“ sídla bývalých okresných úradov. V každom z nich bolo v roku 2007 zaznamenané minimálne jedno múzeum. V sledovaných okresoch sú tieto kultúrne zariadenia evidované aj vo viacerých počtom obyvateľov menších obciach, s výnimkou Bardejova.

Kiná predstavujú typ zariadenia, u ktorého spôsob lokalizácie, ale predovšetkým prevádzky prešiel od 90. rokov 20. storočia výraznými zmenami. Týka sa to pritom tak vidieckych, ako aj urbánnych oblastí. Na jednej strane týchto zmien stojí objavenie sa a vzrast významu „multikín“ či „multiplexov“ s viacerými kinosálami, často umiestňovaných v rámci veľkých nákupno-zábavných centier. Na druhej strane stojí znižovanie významu kina ako média pre masu, ktoré je výsledkom vzrastajúceho uplatňovania širšieho spektra (multi)mediálnych technológií v slovenských domácnostiach. Pod vplyvom týchto a ďalších faktorov tak „tradičné“ kiná postupne miznú najmä z dedín a menších miest. Tento trend zrejme odráža aj kritérium štandardu, z hľadiska ktorého sú kiná chápané len ako alternatívne doplnenie vybavenosti v obciach od 5 000 obyvateľov. V nami skúmaných úze-

miach sa v obciach s menej ako 2 000 obyvateľmi kiná nevyskytujú (okrem dvoch výnimiek v okrese Levice). Aj v rámci väčších veľkostných kategórií sa kiná objavujú skôr sporadicky. Z hľadiska relatívnych údajov sa ako najlepšia javí situácia v okr. Rimavská Sobota, konfrontácia s absolútnymi hodnotami (najmä pokiaľ ide o počet obcí v jednotlivých veľkostných kategóriách) však logicky neumožňuje tento stav preceňovať. Pokiaľ ide o najväčšie (okresné) mestá, kino evidujeme v každom z nich (tab. 30).

Tab. 29. Vybavenosť obcí múzeami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s múzeom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	4,69	3,7	1,04	0
1 000 – 1 999	11,11	0	0	0
2 000 – 4 999	0	10	33,33	0
5 000 – 9 999	100	100	0	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 20 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 30. Vybavenosť obcí kinami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s kinom – okresy			
	Levice	Žilina	Rimavská Sobota	Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	11,11	0	0	0
2 000 – 4 999	25	30	100	0
5 000 – 9 999	0	0	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Alternatívne doplnenie vybavenosti – obce od 5 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Prírodné amfiteátre a letné kiná sú najmä sezónne využiteľné zariadenia. Význam niektorých z nich však môže narastať napr. v súvislosti s usporadúvaním rôznorodých kultúrnych podujatí, pre ktoré sú vzhľadom na svoju „otvorenosť“

veľmi vhodné. Týka sa to napríklad folklórnych slávností či hudobných vystúpení a festivalov, o ktorých si dovoľíme tvrdiť, že ich počet a obľúbenosť na Slovensku dlhodobo narastá. Tento spôsob využitia nachádza svoje výhody, nielen v mestách, ale často aj v rámci menších obcí, disponujúcich potenciálom väčších otvorených priestranstiev v úzkom kontakte s prírodou či ďalšími faktormi rozvoja cestovného ruchu (prírodné kúpaliská, vodné nádrže a pod.). Týmto tvrdeniam v podstate zodpovedajú údaje v tab. 31. Odporúčaná hodnota štandardu pre vybavenosť prírodnými amfiteátrami a letnými kinami sa nachádza na úrovni 30 tis. a viac obyvateľov obce. Takto stanovený štandard nebol splnený len v okr. Žilina. V kontexte uvádzaných poznámok k danému typu zariadení však túto hodnotu štandardu nemôžeme považovať za celkom smerodajnú.

Tab. 31. Vybavenosť obcí prírodnými amfiteátrami a letnými kinami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s prír. amfiteátrom a/alebo letným kinom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	6,25	0	1,04	6,58
1 000 – 1 999	16,67	7,14	16,67	0
2 000 – 4 999	25	10	33,33	50
5 000 – 9 999	100	0	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		0		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 30 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Komerčná vybavenosť a služby

Do tohto typu sme zaradili zariadenia finančných služieb (komerčné banky, bankomaty), pohostinstvá a vybrané predajne. Pojem komerčná vybavenosť v tomto prípade chápeme skôr ako súhrnné označenie, ktoré vzhľadom na obsahovú stránku nemusí byť práve najvýstižnejšie – tento problém však budeme vzhľadom na jeho nízky význam v kontexte predkladanej štúdie iba registrovať.

Pokiaľ by sa naše hodnotenie úrovne rozvoja Slovenska orientovalo podľa údajov o bankomatoch v sledovaných okresoch a obciach, výsledok by nebol príliš priaznivý. Bankomaty v skutočnosti zďaleka nie sú komplexným či najvýznamnejším indikátorom životnej úrovne či kvality života, no vzhľadom na dlhodobé trendy týkajúce sa spôsobu obehu peňazí je zrejme čo doháňať. Štandardne je predpokladaná prítomnosť bankomatu v obciach od 2 000 obyvateľov. Pohľad na tab. 32 naznačuje, že ani v jednom z okresov takýto štandard vôbec nebol splnený a bežne sa bankomaty v okresoch nachádzajú až v obciach s viac ako 5 000 obyvateľmi.

Zaujímavé je porovnanie s údajmi v tab. 33, keďže podľa nich je najmä v menších obciach skôr možné navštíviť banku ako bankomat. Paradoxne, aj keď je

kritérium odporúčanej vybavenosti u komerčných bánk na vyššej úrovni (obce od 5 000 obyvateľov), vybavenosť obcí bankami je vo všeobecnosti lepšia ako bankomatmi. Prepojenosť tohto stavu s prítomnosťou zariadení prioritne orientovaných na poskytovanie iných služieb (napr. pošty) je zjavná.

Tab. 32. Vybavenosť obcí bankomatmi v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s bankomatom (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	0	0
1 000 – 1 999	0	7,14	0	0
2 000 – 4 999	50	30	33,33	0
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 2 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 33. Vybavenosť obcí komerčnými bankami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s komerčnou bankou (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	0	0	1,04	0
1 000 – 1 999	0	0	33,33	28,57
2 000 – 4 999	50	30	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 5 000 obyv.

Zdroj: vlastné výpočty

Hodnotiť vybavenosť obcí stravovacími zariadeniami je úloha neľahká. Štatistické údaje, ktoré sme mali k dispozícii, reprezentujú evidenciu tzv. pohostinských odbytových stredísk, pod ktoré však zjavne môžu spadať luxusné reštaurácie i bežné „krčmy“. Kritériá štandardov, ktoré zohľadňujú napr. zaradenie prevádzok do tzv. cenových skupín či postavenie obce ako centra cestovného ruchu, sme teda nemohli využiť jednoznačným spôsobom, ale museli sme pre naše potreby

urobiť vlastný modifikovaný odhad. Tab. 34 naznačuje, že so zabezpečením aspoň minimálnej úrovne pohostinských služieb nemá problém väčšina obcí s viac ako 1 000 obyvateľmi. To isté sa čiastočne dá povedať aj o obciach do 1 000 obyvateľov (najmä v okresoch s ich nižším zastúpením). Opätovne však musíme zdôrazniť, že hodnotíme nie príliš prehľadnú kvantitatívnu stránku, zatiaľ čo kvalitatívne aspekty nám použité dáta hodnotiť neumožňujú.

Tab. 34. Vybavenosť obcí pohostinskými odbytovými strediskami v roku 2007

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s pohostinstvom –(v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	89,06	92,59	53,13	65,79
1 000 – 1 999	100	100	83,33	100
2 000 – 4 999	100	90	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – obce od 2 000 obyv., resp. 5 000 obyv. (modifikovaný odhad, záleží od typu zariadenia a konkrétnej lokality)

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 35. Vybavenosť obcí predajňami potravín, supermarketmi a predajňami zmiešaného tovaru

Veľkostné kategórie	Podiel obcí danej veľkostnej kategórie s predajňou (v %)			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
do 999	100	100	91,67	97,37
1 000 – 1 999	100	100	100	100
2 000 – 4 999	100	100	100	100
5 000 – 9 999	100	100	100	
10 000 – 19 999				
20 000 – 29 999			100	
30 000 – 49 999	100			100
50 000 – 99 999		100		

Odporúčaná vybavenosť – každá obec

Zdroj: vlastné výpočty

Do značnej miery to môžeme konštatovať aj v prípade maloobchodných predajní potravín a zmiešaného tovaru. Tieto chápeme ako zariadenia poskytujúce minimálne základné prostriedky pre život človeka, opätovne však nedajú hodnotiť také

ukazovatele, ako napr. predajná plocha. Vychádzajúc z kritérií štandardov, ako aj nášho vlastného názoru, je zrejme, že z hľadiska kvality života by aspoň predajňa potravín mala byť prítomná v každej obci. Údaje v tab. 35 svedčia o tom, že okresy Levice a Žilina takto stanovený štandard plnia na 100 %. Okresy Rimavská Sobota a Bardejov dosahujú úroveň štandardu takmer na 100 %. To, že niektoré obce nemajú ani predajňu potravín, je vzhľadom na vysoký absolútny počet malých až veľmi malých obcí a ďalšie faktory na jednej strane pochopiteľné, na strane druhej to rozhodne neprispieje k pozitívnemu hodnoteniu života v nich.

Súhrnné kvantitatívne hodnotenie

K súhrnnému hodnoteniu vybavenosti obcí vybranými zariadeniami sociálnej infraštruktúry je možné pristúpiť viacerými spôsobmi. Keďže predkladaná štúdia sa explicitne sústreďuje na kvantitatívnu analýzu, rozhodli sme sa v podobnom duchu poňať i komplexný ukazovateľ. Pracovný postup pri jeho výpočte spočíval v udeľovaní „záporných“ bodov v rámci sledovaných kategórií vybavenosti, pričom počet takto udelených bodov bol určený podielom obcí jednotlivých veľkostných kategórií, ktoré by podľa použitých štandardov mali vykazovať prítomnosť daného typu zariadenia, no túto požiadavku nespĺňali. Pri aplikácii tohto postupu na všetky ukazovatele analyzované v predchádzajúcej časti príspevku sme získali výsledok špecifikovaný v tab. 36.

Tab. 36. Celkové hodnotenie vybavenosti obcí prostredníctvom udelenia „záporných“ bodov (v roku 2007)

Kategórie vybavenosti	Počet udelených „záporných“ bodov			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
Školstvo	138	30	60	136
Telovýchova a šport	236	145	181	26
Zdravotníctvo	211	106	217	171
Sociálne služby	500	380	500	300
Kultúrne zariadenia	100	200	0	0
Komerčná vybavenosť	50	80	75	103
Spolu	1 723	1 309	1 433	986

Zdroj: vlastné výpočty

Vychádzajúc z týchto údajov by sme ako najhoršiu mohli posudzovať situáciu v okrese Levice. Tento výsledok je však vhodné podrobnejšie analyzovať. Pri bližšom pohľade je totiž zrejme, aký výrazný bol dosah na celkové hodnotenie okresov vzhľadom na jednotlivé kategórie vybavenosti.

V prípade školských zariadení najviac „záporných“ bodov získali okresy Levice a Bardejov. Podstatnú úlohu tu však zohralo zaradenie nie celkom opodstatnenej požiadavky na prítomnosť vysokých škôl v mestách nad 30 tisíc obyvateľov. Okrem okr. Žilina táto požiadavka nebola splnená ani v jednom okrese. Keďže však Rimavská Sobota príslušnú veľkostnú úroveň nedosahovala, nemohla byť za neprítomnosť VŠ ani „penalizovaná“. Pri odhliadnutí od kritéria prítomnosti VŠ je

naopak jasné, že najhoršie hodnotenie získava práve okr. Rimavská Sobota, a to vďaka najvyššiemu podielu obcí bez materskej školy.

Pokiaľ ide o telovýchovné a športové zariadenia, opätovne najhoršie hodnoteným bol okres Levice. V tomto prípade však išlo predsa len o objektívnejšie hodnotenie, pretože okres získal značné množstvo záporných bodov vďaka chýbajúcej infraštruktúre aj z hľadiska štandardom stanovených nárokov väčších obcí. Najlepšie hodnotenie v oblasti telovýchovy a športu získal okres Bardejov. Je to však do značnej miery len dôsledok nastavenia úrovne štandardov viacerých sledovaných zariadení. Obce s viac ako 5 000 obyvateľmi sa tu (s výnimkou okresného mesta) nenachádzajú, a teda ani nebolo možné (ne)prítomnosť infraštruktúry v rámci takejto kategórie hodnotiť.

Pri posudzovaní vybavenosti zdravotníckych zariadeniami mala rozhodujúci vplyv absencia polikliník vo všetkých okresoch s výnimkou okr. Žilina. V dvoch okresoch (Levice, R. Sobota) neboli evidované liečebne a hospice. Aj vďaka tomu dosiahli tieto okresy v rámci danej kategórie opätovne najhorší (t. j. najvyšší) bodový súčet. Ak by sme však nezobrali do úvahy prítomnosť vyššej zdravotníckej vybavenosti, situácia by sa výrazne zmenila. Ako najhoršie by sa v takom prípade javili okresy Žilina a Bardejov s nedostatočnou saturáciou vybavenosti obcí ambulanciami lekára.

Hodnotenie úrovne zabezpečenia sociálnych služieb vyznieva znovu negatívne najmä pre okr. Levice a Rimavská Sobota. Dopĺňajú najmä na nedostačujúcu vybavenosť domovmi s opatrovateľskou službou a domovmi sociálnych služieb.

Vybavenosť okresov kultúrnymi zariadeniami sa vzhľadom na uvedené štandardy nejaví ako problematická. „Záporné“ body boli udelené okr. Levice a Žilina vďaka neprítomnosti kín v obciach nad 5 000 obyvateľov a v prípade okr. Žilina aj vďaka neprítomnosti prírodného amfiteátra v okresnom meste. Ako sme však už uviedli v príslušnej časti príspevku, takéto „negatívne“ hodnotenie môžeme vnímať skôr ako irelevantné.

Z pohľadu kategórie komerčnej vybavenosti bol napokon najhorším spôsobom hodnotený okres Bardejov, naopak okres Levice získal v tomto prípade najmenej bodov, t. j. najlepšie hodnotenie.

Aby sme aspoň čiastočne odstránili, resp. obmedzili dosah niektorých špecifikovaných faktorov na výsledné celkové hodnotenie, pôvodný výpočet sme mierne modifikovali. V tab. 37 sú výsledky analýzy, ktorá pri zachovaní totožného postupu sčítania „záporných“ bodov brala do úvahy len tie ukazovatele, u ktorých bola hranica štandardu stanovená maximálne na úrovni 2 000 obyvateľov obce. Vychádzali sme z predpokladu zamerania pozornosti na zariadenia s vyššou frekvenciou využitia, resp. zariadenia, ktorých potreba sa predpokladá aj v relatívne malých obciach (napr. materské a základné školy, ihriská, telocvične, ambulancie lekára, predajne potravín a pod.). Naopak sme vynechali zariadenia, ktoré sme v danom kontexte nepovažovali za celkom či jednoznačne opodstatnené (napr. vysoké školy, štadióny, bazény, hospice a kultúrne zariadenia). Pre zlepšenie výpovednej hodnoty sme následne stanovili počty a podiely obyvateľov jednotlivých okresov, žijúcich v obciach s „neštandardnými“ životnými podmienkami, z hľadiska vybavenosti vybranými zariadeniami sociálnej infraštruktúry (tab. 38), t. j. v obciach, ktoré z hľadiska určitých aspektov životných podmienok nedosahujú ani úroveň, ktorú by sme mohli označiť za štandardnú.

Tab. 37. Celkové hodnotenie vybavenosti obcí prostredníctvom udelenia „záporných“ bodov (len ukazovatele so štandardom vybavenosti na úrovni max. 2 000 obyvateľov obce)

Kategoríe vybavenosti	Počet udelených „záporných“ bodov			
	okr. Levice	okr. Žilina	okr. Rimavská Sobota	okr. Bardejov
Školstvo	38	30	60	36
Telovýchova a šport	36	45	81	26
Zdravotníctvo	11	106	17	71
Sociálne služby	350	280	300	300
Komerčná vybavenosť	50	80	75	103
Spolu	485	540	533	536

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 38. Počet a podiel obyvateľov okresov žijúcich v obciach nespĺňajúcich štandardy minimálnej vybavenosti z hľadiska vybraných typov zariadení v roku 2007

Zariadenie soc. infraštruktúry	Počet a podiel obyvateľov okresov (v %) v obciach nespĺňajúcich štandard							
	okr. Levice		okr. Žilina		okr. Rimavská Sobota		okr. Bardejov	
	počet	podiel	počet	podiel	počet	podiel	počet	podiel
Materské školy	6 251	5,3	2 817	1,8	11 550	14,0	4 506	5,9
Ihriská	1 378	1,2	1 768	1,1	9 884	12,0	4 512	5,9
Telocvične	2 972	2,5	7 758	4,9	0	0,0	0	0,0
Ambulancie lekára	2 594	2,2	22 218	14,1	1 261	1,5	5 698	7,4
Domy s opat. službou	18 643	15,8	111 473	70,6	29 796	36,1	39 033	50,9
Zariadenia pre seniorov	26 592	22,5	26 103	16,5	9 737	11,8	5 628	7,3
Bankomaty	5 004	4,2	19 642	12,4	5 487	6,6	5 628	7,3
Stravovacie zariadenia	0	0,0	2 610	1,7	0	0,0	0	0,0
Predajne potravín	0	0,0	0	0,0	1 466	1,8	132	0,2

Zdroj: vlastné výpočty

Údaje v tab. 37 a 38 do značnej miery potvrdzujú závery, ku ktorým sme predbežne dospeli pri predchádzajúcom hodnotení. Najväčší podiel (aj absolútny počet) obyvateľov žijúcich v obciach s chýbajúcou vybavenosťou materskými školami nachádzame v okrese Rimavská Sobota. V tom istom okrese žije aj najviac obyvateľov v obciach, ktoré neevidujú takú elementárnu zložku miestnej infraštruktúry, akou je ihrisko. Pri zvyšných ukazovateľoch už do hry vstupujú špecificky stanovené štandardy, vďaka čomu sa v kvantitatívnom vyjadrení výrazňuje vplyv veľkosti štruktúry obcí v okresoch. Najviac obyvateľov žijúcich v obciach nespĺňajúcich štandard prítomnosti telocvične tak evidujeme v okrese

Žilina. Veľmi podobná je situácia vzhľadom na ambulancie lekára. V prípade domov s opatrovateľskou službou a zariadení pre seniorov je zrejme celkovo subštandardná úroveň saturácie území okresov týmto typom zariadení. Tento stav je potrebné vnímať ani nie tak v kontexte komparácie sledovaných okresov, ako skôr v oveľa širšom kontexte potrieb spoločnosti vzhľadom na (nielen demografický) vývoj na Slovensku. Nedostatočná vybavenosť bankomatmi opätovne najviac postihuje obyvateľov okresu Žilina. Vzhľadom na záujmy komerčnej sféry sa však v tejto oblasti dajú očakávať pomerne rýchle zmeny, súvisiace okrem iného aj s čoraz intenzívnejším šírením nových technológií.

DISKUSIA A ZÁVER

Štúdia, ktorej výsledky sme na predchádzajúcich riadkoch predložili na posúdenie čitateľovi, má okrem kvantitatívneho do značnej miery aj exploratívny charakter. Nepodáva jednoznačné odpovede (z komplexného hľadiska), ale skôr otvára otázky a námety na ďalší výskum a poukazuje na potrebu prepojenia výskumov kvantitatívneho a kvalitatívneho zamerania. Takéto prepojenie sa napokon v kontexte riešenia projektu spomínaného v úvodnej časti aj očakáva.

Výsledky štúdie môžu byť predmetom námietok či výhrad, ktoré však môžu mať aj podobu konštruktívnej diskusie. Použitý metodologický postup zďaleka neumožňuje zohľadniť všetky nuansy skúmanej problematiky a ako taký predstavuje skôr „hrubú stavbu“ ako konečný výsledok (viď predchádzajúci odsek). Niektoré metodologické nedostatky (napr. pri súhrnnom hodnotení okresov) sme preto cielene nebrali do úvahy. Z hľadiska dát je zrejme, že absolútne údaje mali v niektorých prípadoch vyššiu výpovednú hodnotu ako údaje relatívne. To súviselo najmä so značnou odlišnosťou skúmaných okresov vzhľadom na niektoré kľúčové aspekty (napr. veľkostná štruktúra obcí). Ide však o problémy, ktoré sú v rámci geografického výskumu bežné a ako také aj riešiteľné.

Infraštruktúra predstavuje súčasť života každého z nás. Napriek tomu, alebo skôr práve preto sa zdá, že (ne)prítomnosť jej rôznorodých zariadení či ich úroveň začína človek výraznejšie vnímať až v momente, keď ich potrebuje, resp. až vtedy, keď vzrastie ich význam ako jednej z podmienok okolitého prostredia. Tak ako v prípade ďalších podmienok aj tu vstupujú do hry faktory ovplyvňujúce spôsob vnímania človekom (napr. schopnosť prispôsobenia sa a jej individuálne prahové hodnoty). Ak úroveň infraštruktúry a jej priestorové rozloženie „objektívne“ vykazuje subštandardnú, štandardnú či nadštandardnú úroveň, v subjektívnom vyjadrení takéto označenie nemusí byť vždy plne zodpovedajúce. Cieľom orgánov rozhodovania a riadenia by preto mal byť citlivý prístup zohľadňujúci na jednej strane (opodstatnené) potreby obyvateľov, ale na druhej strane i limity únosnosti územia. Naplnenie takéhoto a podobných cieľov však kladie zvýšené nároky na uplatnenie nielen prístupov „zhora-nadol“ (angl. top-down), ale v stále väčšej miere i „zdola-nahor“ (angl. bottom-up). Problémom je taktiež dlhodobá (až chronická) argumentácia významom finančných prostriedkov. Tento argument je na jednej strane možné vnímať ako osožný a racionálny, najmä v zmysle efektívneho pridelovania prostriedkov na dobudovanie či rekonštrukciu zariadení vybavenosti. Nedostatok finančných prostriedkov navyše nie je len otázkou financovania konkrétnych zámerov, ale aj ich prípravy (príprava projektov, personálne kapacity). Na druhej strane sa ten istý argument bežne využíva aj na zdôvodňovanie krokov, ktorých racionálne opodstatnenie a dlhodobý dosah nepôsobia práve presvedčivo.

Typickým príkladom môže byť „zefektívňovanie“ a „racionalizácia“ poskytovania zdravotnej starostlivosti na Slovensku, ktorá však v konkrétnom vyjadrení znamená najmä redukciiu príslušných zariadení s minimálne otáznym pozitívnym efektom (skvalitnenie lekárskej starostlivosti?), ale aj celým spektrom výrazne negatívnych efektov (napr. zhoršenie dostupnosti zdravotnej starostlivosti).

V rozhodovacích procesoch sa často prijímajú opatrenia bez zohľadnenia výsledkov hlbších analýz. Priestorové rozdiely v rozmiestnení zariadení infraštruktúry na to dosť zjavne poukazujú. Často prehnane zdôrazňované ekonomické zmeny (v zmysle ekonomický rozvoj = regionálny rozvoj) často len zvyrazňujú, resp. ďalej prehľbujú už existujúce regionálne rozdiely. Taktiež prístupy založené na akceptácii a ďalšom prehľbovaní niektorých negatív pretrvávajúcich z minulosti (napr. v rámci Národného strategického rámca SR alebo Národnej stratégie regionálneho rozvoja) zrejme nepovedú k riešeniam, ktoré by tento problém dokázali v dohľadnej dobe skutočne efektívne riešiť.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV – 0772 – 07 „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska – sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity“ (80 %) a vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre projekt: „Centrum pre rozvoj sídelnej infraštruktúry znalostnej ekonomiky“ (ITMS 26240120002), spolufinancovaného zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja (20 %).

LITERATÚRA

- ANDRÁŠKO, I. (2008). Kvalita života ako súčasť profilu konkurencieschopného regiónu? In Klímová, V., ed. *XI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách: sborník příspěvků z kolokvia, Pavlov 18. - 20. června 2008*. Brno (Masarykova univerzita), pp. 39-44.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002). *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. Praha (Karolinum).
- BRANICKÝ, M. (1985). *Dopravná infrastruktúra a jej funkcie*. Žilina (VŠD).
- DVOŘÁK, P. (2009). Indikátory charakterizující rozvojový potenciál regionu. In Andráško, I., Ira, V., Kallabová, E., eds. *Regionálne štruktúry ČR a SR: časové priestorové zmeny*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 16-19.
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K., FALŤAN, Ľ. (2009). *Špecifická sídelného vývoja na Slovensku. Typologická analýza sídiel*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- IRA, V. (2005). Infraštruktúrna situácia vo vybraných okresoch. In Ira, V., Pašiak, J., Falťan, Ľ., Gajdoš, P., eds. *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku: príklady vybraných okresov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 179-189.
- IRA, V., ANDRÁŠKO, I. (2010). Súčasný stav infraštruktúrnej dimenzie sídelnej štruktúry Slovenska. In Kallabová, E., Andráško, I., eds. *Časovopriestorové zmeny regionálnych a krajinných štruktúr*. Brno (Ústav geoniky AV ČR), pp. 41-46.
- IVANIČKA, K. (1987). *Základy teórie a metodológie socioeconomickej geografie*. Bratislava (SPN).
- JEŽKOVÁ, R. (2007). Regióny, mestá a konkurencieschopnosť. In Klímová, V., ed. *X. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků z kolokvia, Pavlov 20.-22.6.2007*. Brno (Masarykova univerzita), pp. 65-68.
- KLAPKA, P., KOSTLÁN, P., KREJČÍ, T., KUNC, J., ŘEHÁK, S., TOUŠEK, V., VYSTOUPIL, P. (2003). *Technická infrastruktura a občanská vybavenost v Jihomoravském kraji (vyhodnocení komplexního dotazníkového šetření)*. Brno (ESF MU).

- KREJČÍ, T., KLUSÁČEK, P., KONEČNÝ, O., RUDA, A. (2010). *Regionální rozvoj – teorie, aplikace, regionalizace*. Brno (Mendelova univerzita).
- KRUMPOLCOVÁ, M. (2009). *Štandardy minimálnej vybavenosti obcí (Metodická príručka pre obstarávateľov a spracovateľov územnoplánovacej dokumentácie) – aktualizácia*. Bratislava (Inštitút urbanizmu a územného plánovania URBION).
- MARENČÁKOVÁ, J., MLÁDEK, J. (2007). Teritoriálna diferencovanosť populačných zdrojov a ich vplyv na regionálny rozvoj. In Klímová, V., ed. *X. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků z kolokvia, Pavlov 20.-22.6.2007*. Brno (Masarykova univerzita), pp. 209-219.
- MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. et al. (1996). *Velký sociologický slovník I*. Praha (Karolinum).
- McCANN, P., SHEFER, D. (2004). Location, agglomeration and infrastructure. *Papers in Regional Science*, 83, 177-196.
- MULÍČEK, O. (2007). *Prostorové aspekty súčasného vývoje brněnské maloobchodní sítě*. Urbanismus a územní rozvoj, 6, 14-20.
- Národná stratégia regionálneho rozvoja SR Bratislava (MVRR SR), 17.5.2010.
- OLEJNÍČEK, A. (2010). Wpływ infrastruktury i infrastruktury technicznej na rozwój regionalny. In Ciekanski, Z., ed. *Konferencja naukowa - Infrastruktura bezpieczeństwa publicznego (Ogólnokrajowe i lokalne wyzwania cywilizacyjne)*. Warszawa (Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa Heleny Codkowskiej w Warszawie), pp. 250-259.
- SEIDENGLANZ, D. (2005). Hodnocení vybrané turistické dopravní infrastruktury – příklad zimních středisek. In *VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno (ESF MU), pp. 289-293.
- ŠVECOVÁ, A., RAJČÁKOVÁ, E. (2010). Regionálne disparity zamestnanosti na Slovensku. In Klímová, V., ed. *XIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků, Bořetice 16.-18.6.2010*. Brno (Masarykova univerzita), pp. 118-125.
- ŠÚ SR (2010). *Databáza Regiostat*. Bratislava (Štatistický úrad SR).

DIFERENCIÁCIA POPULAČNÉHO VÝVOJA A VEĽKOSTNÉ KATEGÓRIE OBCÍ

*Peter Podolák**

Differentiation of population development and size categories of communes

Geographical research in Slovakia has devoted relatively little attention to differentiation on the level of the various size categories of administrative units. The paper focuses on population change, share of population, natural increase, migration, and age structure of population in different size categories of communes in Slovakia.

The deconcentration process of population in administrative units became dominant during the 1990's. It was reflected in the increased number of population in communes with population between 1,000 and 20,000. On the contrary, larger cities are characterized by the decrease of their share in the total population of the country. The highest decline of natality was observed in big cities (50-100 thous. inhabitants). The highest mortality values were observed in the smallest rural administrative units (below 500 inhabitants). Big cities (with population over 20 thous.) are characterized by the highest decline of the natural increase values. Migration turnover is one of the basic changes in the demographic development observable in all size categories. In all categories, ageing of the population became evident, but it is most significant in the smallest rural communes and the biggest cities.

Key words: size categories, administrative units, population structure and processes, Slovakia

ÚVOD

Pri sledovaní diferenciácie rôznych humánno-geografických štruktúr, javov a procesov sa najväčšia pozornosť tradične venuje regionálnej diferenciacii, oveľa menšia rozdielom v rovine mesto – vidiek a relatívne najmenej pozornosti sa sústreďuje na diferenciaciu na úrovni rozličných veľkostných kategórií obcí. Prác, ktoré sú zamerané na takúto úroveň diferenciácie, je predsa len relatívne menej, aj keď v období transformácie sa logicky objavila potreba sledovania dosahov sociálnych a ekonomických zmien na rôzne typy sídel (Michálek 1996, Slavík 1997 a 1999, Gajdoš 1998 a 2002, Ira a Huba 1999 a Ira 2000). Len pomerne malé množstvo prác sa zaoberá jedným z čiastkových problémov v tejto oblasti demogeografického výskumu – demografickými aspektmi diferenciácie veľkostných kategórií obcí (Očovský et al. 1996, Hrubý 1997 a Podolák 1999).

Veľkosť obcí podľa počtu obyvateľov je významným diferenciačným faktorom viacerých demografických javov a procesov. Je všeobecne akceptované, že reprodukčné správanie obyvateľov obcí mestského charakteru je odlišné od obcí vidieckych. Napríklad úroveň pôrodnosti a plodnosti je dlhodobo nižšia vo veľkých mestách v porovnaní s malými mestami či vidieckymi obcami, pričom tieto rozdiely sa následne odrážajú vo vekovej štruktúre obyvateľstva, resp. jej posunoch. Podobne sú známe rozdiely v náboženskej štruktúre obyvateľov v mestách a na vidieku, pričom v mestských sídlach je vyššie zastúpenie obyvateľov bez vyznania a s neudaným vyznaním. Teória o rozdieloch medzi mestom a vidiekom

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geogpodo@savba.sk

v reprodukčnom správaní a štruktúrach obyvateľstva je v literatúre dlhodobo známy problém, ktorý sa označuje ako urbanizačná teória či urbanizačný faktor týchto diferencií (Pašiak 1990).

Ani v období prevratných systémových zmien, ktorými Slovensko po roku 1990 nepochybne prešlo, nemožno pri hodnotení vývoja osídlenia krajiny (samozrejme v úzkej súčinnosti s ekonomickými a sociálnymi aspektmi) opomenúť aj v určitom zmysle slova „tradičné“ činitele demografickej povahy – vnútornú dynamiku osídlenia, procesy vlastnej reprodukcie obyvateľstva. Je pochopiteľné, že tieto činitele sú zasadené v konkrétnych podmienkach bytového a domového fondu, výrobných fondov, trhu práce, infraštruktúry, atď. V takejto súvislosti vystupuje výrazná zotrvačnosť a kontinuita osídlenia, aj keď súčasná situácia v každom sídle je zároveň i kritériom jeho adaptability na nové podmienky, jeho výhľadovej prosperity či naopak. Zotrvačnosť vývoja osídlenia v najširšom zmysle slova pri jeho vlastnej, historicky kumulovanej „hmote“ predsa len garantuje určitú spoľahlivosť odhadov v tomto smere. Je nanajvýš pravdepodobné, že konkrétne geografické štruktúry sa budú transformovať pozvoľnejším tempom než mechanizmy ich reprodukcie a vlastne celé „systémové prostredie“. Zásadné zmeny je preto možné očakávať najskôr vo sfére fungovania (reprodukcie) osídlenia a až následne aj v obvykle používaných kvantitatívnych charakteristikách, ako je počet obyvateľov, bytov, pracovných príležitostí a pod., o ktoré vývojové trendy sa doterajšie prognózy obyčajne opierali.

Pri hodnotení demografických aspektov vývoja sídelnej štruktúry sú vhodnými charakteristikami veková štruktúra obyvateľstva, prirodzený a migračný pohyb obyvateľstva a celkový prírastok (úbytok) obyvateľstva, ktoré sa premietajú do diferenciácie dynamiky nielen v regionálnom pohľade, ale aj v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí. Cieľom nasledujúceho príspevku je pokúsiť sa aspoň čiastočne znížiť deficit v tejto oblasti základnou analýzou diferenciacie populačného vývoja a štruktúr na úrovni veľkostných kategórií obcí. Nepochybne by bolo „geografickejšie“ analyzovať viaceré fenomény na úrovni sídel rôznej veľkosti, avšak dostupnosť a charakter zbieraných dát oficiálnou štatistikou umožňuje v tomto kontexte len analýzu na úrovni administratívnych obcí. Na porovnanie základných charakteristík populačného vývoja v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí sa použili údaje za dve časové obdobia (1991-1995 a 2005-2009).

ROZMIESTNENIE OBYVATELSTVA

Počet obcí v jednotlivých veľkostných kategóriách sa v priebehu desaťročí značne menil. V rokoch 1950-1991 prevládali koncentračné tendencie, čo sa prejavovalo znižovaním počtu obcí. Administratívne pričleňovanie prebiehalo mnohokrát dosť necitlivo nariadením zhora a nebolo možné sa oproti rozhodnutiu nejakým spôsobom brániť. Svoju úlohu zohrala aj koncepcia strediskovej sústavy osídlenia, ktorá v niektorých prípadoch neprirodzene uprednostňovala a populačne posilňovala vybrané centrá priemyslu na úkor sídel s malým počtom obyvateľov. Po zmene režimu dochádza k opačným procesom – dezintegrácii a mnohé obce sa opäť odčleňujú od miest, ku ktorým boli administratívne pričlenené v priebehu 70. a 80. rokov a získavajú právnu subjektivitu. Samotný proces je demokratickejší, občania obcí, ktoré sa odčleňujú od veľkých miest, očakávajú samostatnosť v rozhodovaní o finančných prostriedkoch, na druhej strane takéto odčlenenie niekedy prináša ekonomické nevýhody, napr. v osobnej hromadnej doprave, školstve a pod.

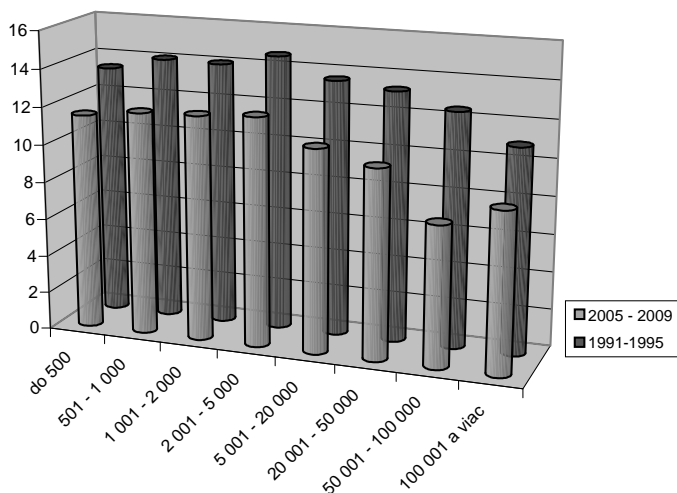
Tab. 1. Podiel obyvateľov podľa veľkostných kategórií obcí v rokoch 1950-2010

	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2010
do 500	13,3	8,7	7,3	5,6	6,2	6,0	5,8
501-1 000	20,3	17,4	15,4	11,4	10,5	10,0	10,0
1 001-2 000	22,3	21,8	20,0	16,1	14,0	13,8	14,7
2 001-5 000	17,9	22,3	20,3	16,6	13,2	13,2	14,6
5 001-20 000	14,7	16,2	15,6	18,4	15,3	15,0	15,9
20 001-50 000	4,1	5,9	11,4	11,7	15,9	16,7	15,3
50 001-100 000	1,8	1,9	3,2	8,4	12,1	12,3	11,6
100 001 a viac	5,6	5,8	6,8	11,7	12,8	12,8	12,3

V tabuľke 1 sú zachytené základné tendencie vo vývoji rozmiestnenia obyvateľstva v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí od roku 1950. V povojnovom vývoji boli niekoľko desaťročí kategóriami obcí s najvyšším podielom na obyvateľstve krajiny kategórie veľkých vidieckych obcí s 1 až 5 tis. obyvateľmi. Až od 80. rokov, v dôsledku masových migračných pohybov do miest v období extenzívnej urbanizácie, prevládla na Slovensku kategória najskôr malých (5 až 20-tisícových) a neskôr stredne veľkých miest s 20 až 50 tisíc obyvateľmi. Približne od začiatku nového tisícročia sa v podiele jednotlivých veľkostných kategórií obcí prejavuje dopad dekoncentračných a suburbanizačných tendencií. Podiel 20-tisícových a väčších miest sa znižuje, na druhej strane rastie absolútny počet i relatívne zastúpenie na obyvateľstve krajiny vo veľkostných kategóriách od 1 000 do 20 000 obyvateľov. Tieto tendencie môžu prispieť (po viacerých desaťročiach politiky koncentrácie hospodárskych a iných aktivít do centier) k relatívne rovnomernejšiemu charakteru rozmiestnenia obyvateľstva na Slovensku a spomaleniu (príp. zastaveniu) procesov výrazného vyľudňovania vidieka.

PRIRODZENÝ POHYB OBYVATELSTVA

V súlade s celoslovenským trendom znižovania hodnôt pôrodnosti po roku 1990 sa táto skutočnosť prejavuje vo všetkých veľkostných kategóriách, pričom najväčší úbytok hodnôt sa zaznamenal vo veľkých mestách s 50 až 100 tisíc obyvateľmi. Hodnoty pôrodnosti vo veľkých mestách (s viac ako 50 tisíc obyvateľmi) sú dlhodobo nižšie ako v kategórii upadajúcich najmenších obcí. Vzhľadom na vekovú štruktúru obyvateľstva, ktorá sa vo veľkých mestách neprejavuje takým vysokým zastúpením poproduktívnej zložky ako v najmenších kategóriách obcí, je na tejto skutočnosti možné ilustrovať, že na úroveň hodnôt pôrodnosti spolu vplyvajú aj mnohé ďalšie činitele rôznorodej povahy (väčšie možnosti profesionálnej realizácie mladých ľudí v mestách atď.), ktoré znižujú jej hodnoty v najväčších mestách. Dlhší čas očakávané oživenie úrovne plodnosti i pôrodnosti sa prejavilo až v roku 2008 a odrazilo sa tak v počte narodených detí, ako aj na ukazovateľoch intenzity. S procesom odkladania rodičovstva do vyššieho veku (v období od roku 1990 až do polovice tohto desaťročia) súvisí nárast v rokoch 2008 a 2009, ktorý je dynamickejší ako v predchádzajúcom období.

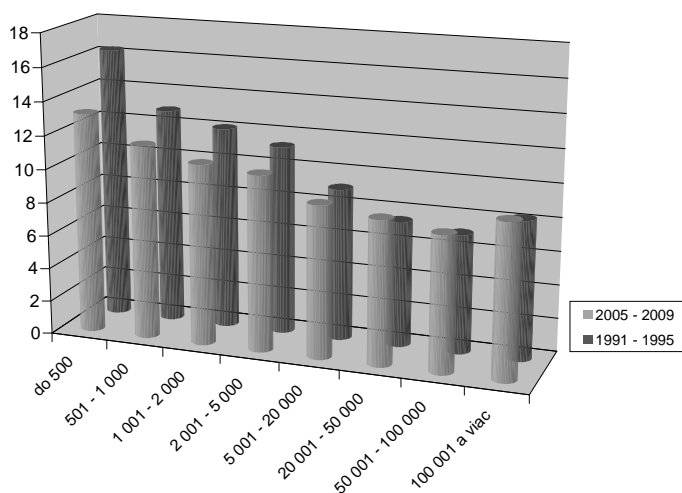
Obr. 1. Pôrodnosť obyvateľstva podľa veľkostných kategórií obcí v období 1991-1995 a 2005-2009

Poznámka: Údaje predstavujú hodnoty prepočítané na 1 000 obyvateľov stredného stavu v sledovanom období v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí

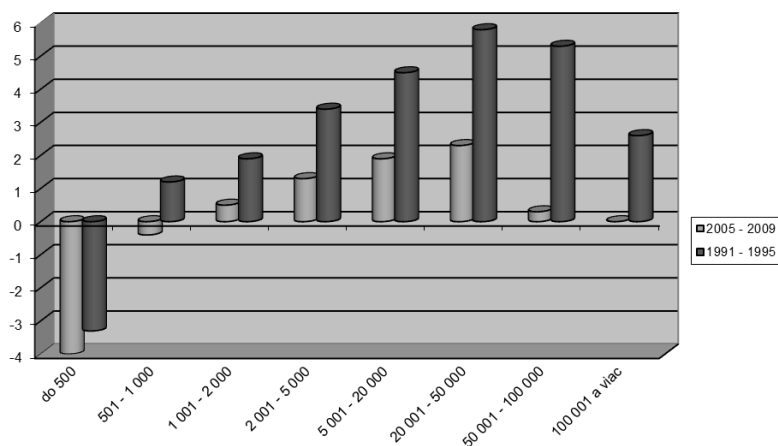
Vývoj celkovej úmrtnosti v ostatnom období naďalej nadväzuje na priaznivý vývoj zo začiatku 90. rokov, keď významné ekonomické zmeny a priaznivý posun v prístupe značnej časti obyvateľstva k starostlivosti o svoje zdravie prispeli k akcelerácii poklesu úmrtnosti. Tento sa prejavuje vo všetkých veľkostných kategóriách do 20 tisíc obyvateľov, v skupine 5-20 tisíc je vyrovnaný a v kategóriách nad 20 tisíc obyvateľov sa v porovnaní so začiatkom 90. rokov v poslednom období prejavuje mierny nárast.

Vzhľadom na (v mnohých prípadoch) prestarnutú vekovú štruktúru obyvateľstva v obciach najmenších veľkostných kategórií sú hodnoty úmrtnosti stále najvyššie práve v nich. Vývoj hodnôt úmrtnosti je oveľa menej dramatický ako vývoj hodnôt pôrodnosti a vo všetkých veľkostných kategóriách podlieha v období po roku 1990 len relatívne menším zmenám ako vývoj hodnôt pôrodnosti. Táto situácia je úplne v súlade so všeobecne platnými zákonitostami demografického vývoja, keď sa v „normálnych“ podmienkach (bez vojen, epidémií a rôznych veľkých katastrof) hodnoty úmrtnosti vyvíjajú oveľa vyrovnanejšie a nepodliehajú takým nárazovým výkyvom ako hodnoty pôrodnosti.

Hodnoty prirodzeného prírastku zaznamenali od začiatku 90. rokov výrazný pokles spôsobený najmä nízkou pôrodnosťou. Dramatické zníženie sa zaznamenalo vo všetkých veľkostných kategóriách s výnimkou najmenších obcí, ktoré dosahovali vysoký prirodzený úbytok už dlhšie časové obdobie. Do zápornej polohy sa ukazovateľ prirodzeného prírastku dostal aj v kategórii obcí s 500-1 000 obyvateľmi. Najvyššie hodnoty sa od začiatku 90. rokov udržiavajú v kategórii miest s 20-50 tisíc obyvateľmi. Najvýraznejší pokles hodnôt prirodzeného prírastku sa pri porovnaní sledovaných období prejavil vo veľkých mestách s 50 až 100 tisíc obyvateľmi. Zo štatistického hľadiska (vzhľadom na úroveň a vývoj hodnôt) sú hodnoty prirodzeného prírastku ovplyvňované najmä hodnotami pôrodnosti, až v oveľa menšej miere hodnotami úmrtnosti.

Obr. 2. Úmrtnosť obyvateľstva podľa veľkostných kategórií obcí v období 1991-1995 a 2005-2009

Obr. 3. Prírodný prírastok obyvateľstva podľa veľkostných kategórií obcí v období 1991-1995 a 2005-2009

MIGRÁCIA

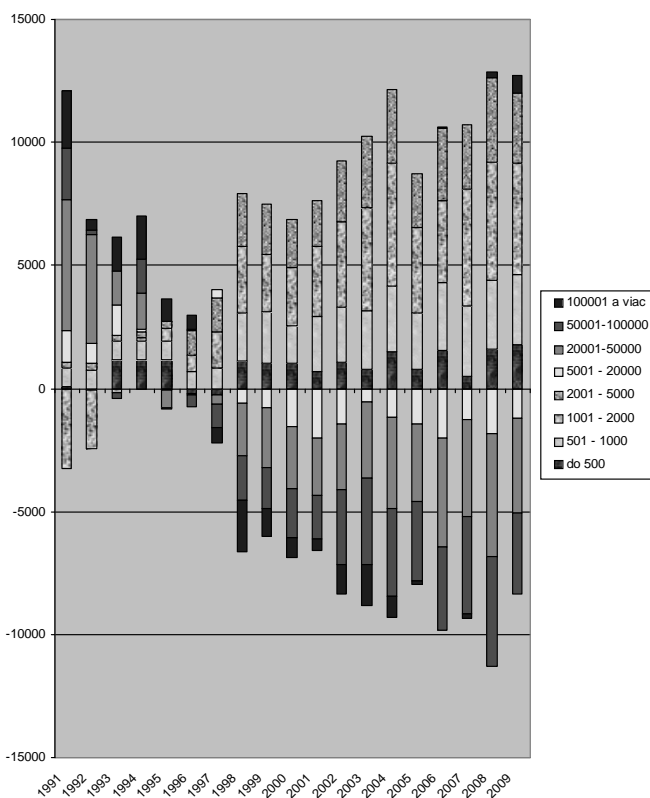
Štatistiky úrovne migračnej mobility a jej zložiek sú do značnej miery ovplyvňované počtom obcí v jednotlivých časových obdobiach. Pri administratívnom zlučovaní obcí počet evidovaných prípadov sťahovania ubúda, pri administratívnom rozdeľovaní obcí naopak pribúda bez toho, aby sa skutočný objem sťahovania menil. V roku 1950 bolo na Slovensku 3 344 obcí, v období najväčšej koncentrácie a zlučovania (70. roky) ich počet poklesol až na 2 725 administratívnych obcí. Po roku 1989 nastala vlna osamostatňovania v minulosti administratívne pričlenených (zlúčených) obcí a odvtedy sa ich počet mierne zvyšuje. V roku 1991 bolo na Slovensku 2 825 a v súčasnosti 2 891 obcí.

V priebehu 30 rokov (1950-1980) sa podiel mestského obyvateľstva zdvojnásobil. Vývoj a charakteristiky vnútornej migrácie boli najvýraznejšie ovplyvňované procesmi industrializácie (s prevažnou orientáciou lokalizácie priemyslu do miest), intenzifikácie poľnohospodárstva (s uvoľňovaním pracovných síl na vidieku), realizáciou bytovej výstavby v mestách a od druhej polovice 70. rokov aj vytvorením strediskovej sústavy osídlenia, ktorá administratívnymi nástrojmi posilňovala rast vybraných väčších obcí (stredísk osídlenia) a obmedzovala rozvoj malých obcí predovšetkým umelým blokovaním ich bytovej výstavby. Úlohu v medziregionálnych presunoch obyvateľstva zohrávala aj bilancia pracovných síl, v rámci ktorej sa bytová výstavba podporovala najmä v nedostatkových, resp. rozvojových a imigračných regiónoch. Populačne silné regióny s vyššou úrovňou prirodzenej reprodukcie na severe a východe Slovenska predstavovali zdrojové oblasti a boli charakterizované výraznými migračnými stratami. Diferenciácia migrácií na úrovni regiónov, miest a vidieka, ale aj veľkostných kategórií obcí, bola z týchto dôvodov výsledkom nielen prirodzenej atraktivity jednotlivých regiónov, resp. centier, ale aj rôznych (často problematických) preferencií a kompenzácií.

Základným trendom vnútornej migrácie obyvateľstva na Slovensku po roku 1990 je výrazný pokles celkovej úrovne migračnej mobility obyvateľstva. Počet sťahujúcich sa vo vnútri územia Slovenskej republiky počas celých 90. rokov výrazne a neustále klesal, obrat nastal až od roku 2001 a najmä v roku 2002 došlo k citelnému nárastu. Prevládajúcou formou vnútornej migrácie je sťahovanie na kratšie vzdialenosti, t. j. z obce do obce v tom istom okrese, ktoré predstavuje stále takmer polovicu celého objemu vnútornej migrácie v SR. Znamená to, že obyvateľstvo napriek vysokej nezamestnanosti v niektorých regiónoch nemení dlhodobo zaužívané vzorce migračného správania. Súčasná sociálna a ekonomická situácia regiónov nie je dostatočným impulzom na to, aby obyvatelia menili miesto svojho trvalého pobytu na väčšie vzdialenosti. Väzby na rodinné prostredie v ktorom žijú, vlastníctvo rodinného domu alebo bytu, príbuzenské vzťahy na jednej strane a veľmi slabý trh s bytmi (počas 90. rokov) na strane druhej – to všetko vytváralo predpoklady na to, aby osoba svoje bydlisko nemenila, alebo sa sťahovala len do blízkeho okolia. Nedostatočná ponuka pracovných príležitostí v mieste trvalého bydliska sa rieši odchádzkou za prácou – dennou, týždennou, inou – často aj na väčšie vzdialenosti (Podolák 2005 a Vaňo, 2005).

Uvedený základný trend nachádza svoj odraz aj v migračnej bilancii na úrovni jednotlivých veľkostných kategórií obcí. Zmena čistej migrácie v jednotlivých kategóriách obcí je ďalším z podstatných znakov charakteristiky vnútornej migrácie na Slovensku po roku 1990. Zatiaľ čo do začiatku 90. rokov zaznamenávali najväčšie migračné prírastky mestá nad 10 tisíc obyvateľov, menší migračný prírastok zaznamenávali aj obce s počtom obyvateľov 5 až 10 tisíc, ale malé obce do 5 tisíc obyvateľov boli dlhodobo výrazne migračne stratové, okolo roku 1995 došlo k zásadnej a výraznej zmene. Migračné úbytky najmenších obcí sa najskôr rapídne znížili a od roku 1996 sú obce až do 5 tis. obyvateľov ziskové, pričom najvyšší relatívny migračný prírastok je charakteristický pre veľkostnú kategóriu obcí s 1 001-2 000 obyvateľmi. Prekvapením sú hlavne migračné zisky najmenších obcí do 500 obyvateľov. Migračný rast malých obcí súvisí do určitej miery aj s relatívnymi komplikáciami pri získavaní nového bývania (najmä v mestách), čo pri individuálnom rozhodovaní sťažuje možnosť odsťahovať sa z týchto obcí. K pozitívnej migračnej bilancii tejto kategórie neprispieva ich vlastná

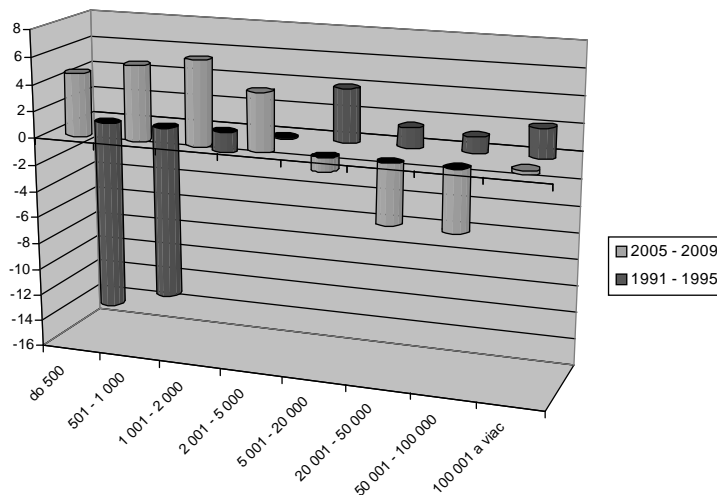
migračná atraktivita, ale nízka intenzita vystaňovania. Na druhej strane vidiecke obce a mestá s 5-100 tisíc obyvateľmi zaznamenávajú od polovice 90. rokov sústavný migračný úbytok, ktorý je najvyšší v kategórii veľkých, 50-100-tisícových miest. Rozhodujúca časť z celkového úbytku obyvateľstva miest pripadá na straty miest v prospech vidieckych obcí v ich užšom či širšom zázemí, čo je reálnym odrazom dekoncentračných a suburbanizačných procesov. Migračné straty slovenských miest nespôsobila len zvýšená intenzita vystaňovania, ale aj zmenšenie imigračných tokov, čo je podobná situácia ako v Českej republike (Čermák 2005). Redukcia bytovej výstavby po roku 1990, vysoké ceny voľných bytov a často nevyjasnené právne vzťahy v oblasti bývania bránili vytvoreniu a fungovaniu skutočného trhu s bytmi v 90. rokoch a vysoké finančné náklady aj v súčasnosti predstavujú bariéru, ktorá pri individuálnom rozhodovaní v mnohých prípadoch výrazne limituje možnosti sťahovania z vidieka do miest (Mládek et al. 2009).

Obr. 4. Čistá migrácia podľa veľkostných kategórií obcí v období 1991-2009

Špecifická situácia je aj vo veľkostnej skupine našich dvoch najväčších miest. Zatiaľ čo v Bratislave sú straty z vnútornej migrácie do určitej miery vykompenzované vysokými ziskami z migrácie zahraničnej a v poslednom období čiastočne aj opäť stúpajúcou imigráciou z iných regiónov Slovenska, Bratislava je migračne

zisková, v Košiciach prírastok zo zahraničného sťahovania vo výške niekoľkých desiatok osôb nestačí vykryť vysoké straty z vnútornej migrácie. Mesto Košice tak vystupuje ako migračne stratové (Jurčová 2009 a 2010).

Obr. 5. Čistá migrácia obyvateľstva podľa veľkostných kategórií obcí v období 1991-1995 a 2005-2009

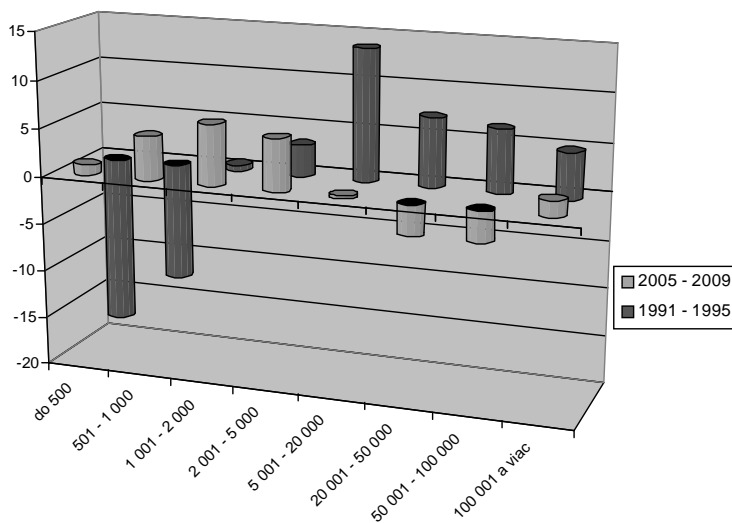
Záporné migračné saldá v Bratislave a Košiciach i ďalších veľkých mestách Slovenska sú nepochybne spojené s procesom suburbanizácie, ale svoju významnú úlohu zohrávajú aj silné dekoncentračné tendencie, ktoré sa prejavujú vo veľmi širokom zázemí slovenských miest. V prípade Bratislavy pozorujeme od polovice 80. rokov neustály pokles počtu prisťahovaných a naopak pozvoľný nárast množstva vystáňovaných, až napokon počnúc rokom 1997 zaznamenáva Bratislava úbytok obyvateľstva sťahovaním. Intenzita migračného pohybu zároveň klesla v ostatnej dekáde o jednu tretinu. Až od roku 2005 sa hlavné mesto stáva opäť migračne ziskovým. Túto situáciu možno pravdepodobne pripísať aj intenzívnejšej výstavbe nových bytov a opätovnému oživeniu trhu s bytmi, v ktorom sú byty prostredníctvom hypotekárnych úverov prístupné širšiemu a početnejšiemu spektru záujemcov o nové bývanie. Naproti tomu v Košiciach sa migračná strata mesta neustále zvyšuje.

Vo výsledných hodnotách migrácie v rámci jednotlivých veľkostných kategórií obcí, ako aj v priestorových vzorcoch na Slovensku sa odráža vzájomné protismerné pôsobenie hierarchického a polohového komponentu. V najväčších mestách spôsobujú suburbanizačné pohyby migračnú stratu, ale tento typ migrácie prebieha najmä v ich užšom či širšom zázemí, teda ide o vnútornú migráciu v rámci okresov. Na druhej strane hierarchické postavenie veľkých miest na vyššej ekonomickej úrovni podmieňuje migračnú atraktívnosť celých regiónov, k čomu sa pridáva pôsobenie polohového faktora – migračná atraktívnosť ekonomickejšieho rozvinutejších oblastí na juhozápade a západe Slovenska. Predpokladaná súvislosť medzi emigráciou z ekonomickejšieho do ekonomickejšieho regiónov sa zatiaľ na Slovensku potvrdzuje len v obmedzenej miere. Dôvodom sú pravdepo-

dobne ekonomické problémy a finančná náročnosť kúpy bytu v ekonomicky vyspelejších centrách, ako aj sila väzieb k svojmu pôvodnému prostrediu. Svoju úlohu zrejme zohráva aj dočasná pracovná migrácia do ekonomicky vyspelejších krajín EÚ, ktorá v mnohých prípadoch „kompenzuje“ finančnú nedostupnosť bývania v hlavných centrách ekonomického rozvoja na Slovensku.

CELKOVÝ PRÍRASTOK (ÚBYTOK)

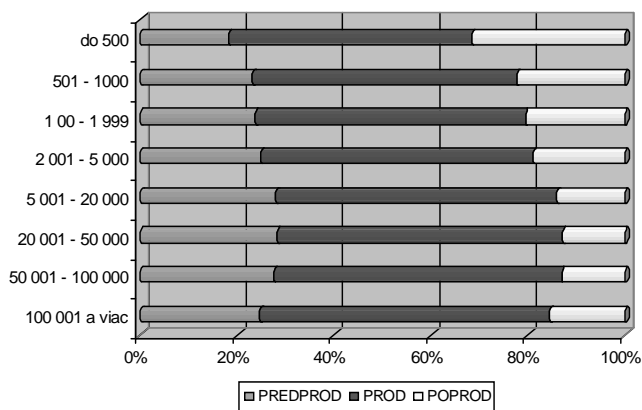
Na charaktere hodnôt celkového prírastku sa rozhodujúcou mierou podieľa najmä jeho migračná zložka. Hodnoty migračného salda sa vyznačujú v oboch sledovaných obdobiach (1991-1995, resp. 2005-2009) väčším variačným rozpätím ako hodnoty prirodzeného prírastku. Táto skutočnosť spôsobuje vysoké hodnoty celkového úbytku obyvateľstva v najnižších vekových kategóriách začiatkom 90. rokov, ako aj relatívne vysoké kladné hodnoty celkového prírastku v kategóriách mestských sídel s viac ako 5 000 obyvateľmi v tomto období. Keďže situácia v hodnotách migračného salda sa odvtedy zásadne otočila a migračne ziskovými sa stali menšie obce (v porovnaní s migračne stratovými mestami), rovnaký trend je evidentný aj v charaktere hodnôt celkového prírastku (úbytku) obyvateľstva v príslušných veľkostných kategóriách. V druhej polovici tohto desaťročia sa najväčší celkový úbytok obyvateľov pozoruje vo veľkostných kategóriách miest s 20-100 tisíc obyvateľmi. Najpozitívnejší pozitívny vývoj sa zaznamenal v najmenších veľkostných kategóriách (do 1 000 obyvateľov) v ktorých sa vysoké hodnoty celkového úbytku z 90. rokov zmenili v súčasnosti na kladné. Na miernom prírastku v skupine dvoch najväčších miest sa podieľa hlavne Bratislava, pretože Košice sú charakterizované celkovým úbytkom počtu obyvateľov.

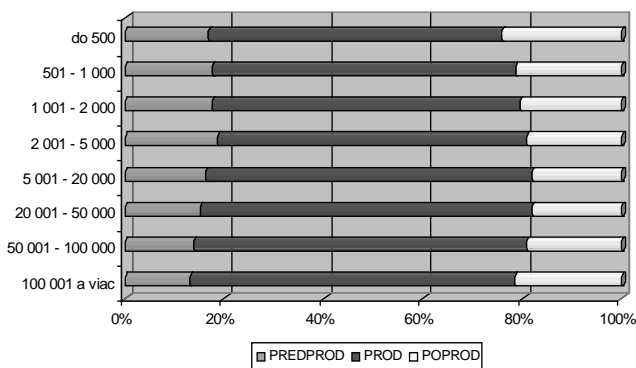
Obr. 6. Celkový prírastok (úbytok) obyvateľstva podľa veľkostných kategórií obcí v období 1991-1995 a 2005-2009

VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽSTVA

Vo vývoji vekovej štruktúry obyvateľstva sa vo všetkých veľkostných kategóriách obcí v priebehu posledného desaťročia prejavila základná celoslovenská tendencia – starnutie populácie. Starnutie zdola (znižovanie podielu najmladších vekových skupín) sa najvýraznejšie prejavuje v obciach a mestách s viac ako 5 000 obyvateľmi, v ktorých sa zastúpenie predproduktívnej vekovej kategórie dostalo na nižšiu úroveň ako v malých obciach v minulosti považovaných za tradične „prestarnuté“. Na takéto výrazné zníženie zastúpenia mladého obyvateľstva v mestách vplyva radikálne zníženie úrovne pôrodnosti a čiastočne aj emigrácia mladých produktívnych vekových skupín obyvateľstva (mladých rodín aj s deťmi) z miest. Aj starnutie zhora (zvyšovanie podielu poproduktívnej zložky obyvateľstva) sa najintenzívnejšie prejavuje vo všetkých veľkostných kategóriách s počtom obyvateľov nad 5 000. V oboch prípadoch má na zvyšovanie zastúpenia starších vekových skupín svoj vplyv aj pozitívny trend, ktorým je predlžovanie strednej dĺžky života mužov i žien na Slovensku.

Obr. 7. Veková štruktúra obyvateľstva v roku 1991 podľa veľkostných kategórií obcí

Obr. 8. Veková štruktúra obyvateľstva v roku 2008 podľa veľkostných kategórií obcí

ZÁVER

Pokles pôrodnosti a plodnosti sú spolu so starnutím obyvateľstva a obratom v migračnej bilancii vidieckych obcí a miest najmarkantnejšími znakmi populačného vývoja na Slovensku po roku 1990. Celoslovenské trendy vývoja demografických ukazovateľov sa prenášajú diferencovane nielen do úroveň regiónov, miest a vidieka, ale aj jednotlivých veľkostných skupín obcí. Aj v rámci konkrétnych veľkostných skupín obcí vidieckych či mestských sídel existujú pochopiteľne viaceré diferencie. V prípade niektorých charakteristík sa naďalej prejavuje dlhotrvajúca polarizácia demografického vývoja a štruktúr (napr. plodnosti, pôrodnosti a vekovej štruktúry) medzi severnými a na druhej strane južnými, resp. juhozápadnými oblasťami Slovenska – samozrejme s výskytom viacerých, miestami z tohto aspektu až extrémne marginálnych regiónov a s vplyvom mnohých novopôsobiacich činiteľov, iných ako pred niekoľkými desaťročiami. Uvedené charakteristiky migračného (a následne aj celkového) pohybu obyvateľstva jednotlivých veľkostných kategórií obcí je však potrebné brať s určitou rezervou, nakoľko skutočné miesto trvalého pobytu je v mnohých prípadoch (ťažko odhadnúť do akej miery) úplne odlišné od zaevidovaného bydliska. Napr. v Bratislave (pravdepodobne aj v iných väčších mestách) žije veľký počet najmä mladých ľudí, ktorí tam oficiálny trvalý pobyt nemajú, svoju zmenu nenahlásili, ich migrácia do mesta nie je evidovaná, je samozrejme otázkou, či je trvalá alebo len dočasná. Keď sa hovorí o migračných stratách miest (na základe oficiálnej štatistiky) je potrebné mať na zreteli aj tieto skutočnosti. Na základe dokumentovaných rozdielov vo vývoji a zastúpení obyvateľstva, v pôrodnosti, úmrtnosti a prirodzenom prírastku, v migrácii a celkovom prírastku, ako aj vo vekovej štruktúre obyvateľstva možno odôvodnene predpokladať, že aj ďalšie demografické charakteristiky – napr. náboženská štruktúra, vzdelanostná štruktúra, a i. – sa tiež prejavujú diferencovane v závislosti od veľkosti obce. Tieto charakteristiky populačných štruktúr (resp. ich zmeny) bude možné adekvátne zhodnotiť na základe výsledkov Sčítania ľudu, domov a bytov v roku 2011.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV – 0772 – 07 „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska – sociálno-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity“ (20 %) a vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre projekt: „Centrum pre rozvoj sídelnej infraštruktúry znalostnej ekonomiky“ (ITMS 26240120002), spolufinancovaného zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja (80 %).

LITERATÚRA

- ČERMÁK, Z. (2005). Migrace a suburbanizační procesy v České republice. *Demografie*, 47, 169-176.
- GAJDOŠ, P. (1998). Dedinské sídla – ich sociálne problémy a rozvojové možnosti. *Životné prostredie*, 32, 122-126.
- GAJDOŠ, P. (2002). *Človek spoločnosť prostredie. Priestorová sociológia*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- HRUBÝ, J. (1997). Problematika prirodzeného prírastku obyvateľstva vo vzťahu k vidieku. *Slovenská štatistika a demografia*, 7, 40-47.
- IRA, V. (2000). Obyvatelia miest a priestorové aspekty urbanizácie Slovenska. In Mikulík, O., Mariot, P., eds. *Aktuální aspekty teritoriální struktury ČR a SR*. Brno (Ústav Geoniky AV ČR), pp. 7-16.

- IRA, V. HUBA, M. (1999). Changes of rural space in Slovakia from sustainability perspective. *Geographia Slovenica*, 31, 151-161.
- JURČOVÁ, D. (2009). Migrácia. In Vaňo, B., ed. *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008*. Bratislava (Infostat – VDC), pp. 51-62.
- JURČOVÁ, D. (2010). *Migračné toky v Slovenskej republike*. Bratislava (Infostat, VDC). Dostupné na: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/migracnetoky.pdf> (cit: 2011-01-07).
- MICHÁLEK, A. (1996). Rural settlement in Slovakia in the context of the rural restoration programme. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 37, 249-255.
- MLÁDEK, J., BLEHA, B., KÁČEROVÁ, M., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P. (2009). Population process changes in Slovakia at the end of the 20th and the beginning of 21st centuries. *Geographia Slovaca*, 26, Bratislava, pp. 49-70.
- OČOVSKÝ, Š., BEZÁK, A., PODOLÁK, P. (1996). Siedlungsstruktur und Zentrenentwicklung in der Slowakischen Republik. In Mair, A., Grimm, F. D., eds. *Städte und Stadtsysteme in Mittel-und Südosteuropa*. Leipzig (Institut für Länderkunde), pp. 55-103.
- PAŠIAK, J. (1990). *Sídlný vývoj*. Bratislava (Veda).
- PODOLÁK, P. (1999). Demographic aspects of changes in rural areas. *Geographica Slovenica*, 31, 162-169.
- PODOLÁK, P. (2005). Demographic changes of rural population in Slovakia. In Florancyk, Z., Czapiewski, K., eds. *Rural areas and development: rural development capacity in Carpathian Europe*. Warsaw (European Rural Development Network, Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences), pp. 49-52.
- SLAVÍK, V. (1997). The settlement structure of the Slovak Republic during the process of transformation. *Acta Geographica Universita Carolinae, Supplementum*, 32, 235-246.
- SLAVÍK, V. (1999). Settlement conceptions and planning in Slovakia during transformation period. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 2/II, 253-268.
- VAŇO, B. ed. (2005). *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2004*. Bratislava (Infostat – VDC).

ÚVAHA O PREMENÁCH ARCHITEKTONICKO – URBANISTICKÉHO VÝRAZU SÍDIEL SLOVENSKA

*Peter Stec**

Reflections on Architectural and Town Landscape Changes in Slovakia

This study is the first partial outcome of a research project called “The Actual State and Development Perspective of Urban Structure in Slovakia” combined with the author’s field research and commentaries on photographs taken in the Levice, Námestovo and Žilina counties. Sketches, designs and the author’s own work support the chosen phenomena of architectural and urban development. The study shows new features of the core town reconstruction using new technologies and building procedures, as well as the importance of brownfields as development reserves. Reflections on some other features of actual development are made; for example, the new colours in apartment and family housing zones; the power of the municipality and its influence on the quality of local plans; or the building and reconstruction of public squares as part of the civic, pedestrian space.

Key words: settlements, architecture, urban design, historical cores, townscape, old and new brownfields, public space and squares, Slovakia

ÚVOD

Predkladaná úvaha je čiastočným výstupom z prebiehajúceho výskumného projektu „*Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska*“. Autor sa zamerá na architektonicko-urbanistický výraz sídiel, ktorého zmeny analyzuje na základe terénneho výskumu dokumentovaného fotografiami s textom. Úvaha je doplnená príkladmi projektovej dokumentácie z autorovej praxe (architektúra a urbanizmus), ktoré zvolil na dokreslenie myšlienok v teoretickej časti príspevku. Text úvahy sa zaoberá najmä zmenami v obraze (image) našich sídiel a niektorými územno-plánovacími aspektami, menej už zmenami v sídelnej štruktúre a jej urbánnym vývojom. Úvaha je zároveň zdôraznením dôležitosti a významu analytických vedných disciplín (sociológia, geografia a iné) a ich výsledkov pre tvorbu v architektonickej a urbanistickej oblasti.

Zmeny v spoločenskom vývoji sprevádzané turbulentnými ekonomickými reformami v priebehu uplynulých približne dvadsiatich rokov priniesli na Slovensko aj významné hmotovo-priestorové dôsledky v architektonickom obraze sídiel. Nové tendencie boli zaznamenané v urbanistickej štruktúre sídiel, a to v ich celkovej územnej koncepcii, ako aj premenách v zmysle urbanistickej kompozície. Vývoj architektúry a urbanizmu odráža spoločenskú reorganizáciu vychádzajúcu z politického „veľkého tresku“, keď došlo k zásadnej zmene spoločnosti. Opúšťa sa centralizované riadenie ekonomiky štátu, všadeprítomná ideológia ustupuje mnohohlasnej výmene názorov a hľadaniu možného kompromisu.

Dve dekády rokov vývoja spoločnosti sú zároveň obdobím dvadsiatich rokov vývoja architektúry a urbanizmu spojených s vývojom nástrojov používaných pri územnom plánovaní.

* Architektonická kancelária STEC, Mečíkova 26, 841 07 Bratislava, e-mail: stecp@stonline.sk

V dennodennej projektovej praxi nadväzujeme na existujúcu sídelnú štruktúru s postupným rozpadom pôvodných medzisídelných vzťahov. Vychádzame zároveň z architektonických a urbanistických vstupov kumulovaných vo vývojových vrstvách, ktoré nám zanechali predchádzajúce obdobia, včítane minulého politického režimu pred dvadsiatimi rokmi. Neexistuje v tvorbe jednoznačná „tabula rasa“, neexistuje jednoznačne nový človek, jednoznačne nová spoločnosť.

Výsledkom vývoja je prebiehajúce vrstvenie v časovej kontinuite, tvorba inej textúry v hmote, v priestore, tvorba iných prvkov, iných dominánt, iných priestorových signálov. Pokračujúce prelínanie vrstiev s dnešnou spoločnosťou a jej architektonickou a urbanistickou tvárou sa začalo pred dvadsiatimi rokmi a pokračuje miestami úspešne, miestami problematcky vo svojom ďalšom priebežnom formovaní.

Zložitost' a nejednoznačnosť vývoja posledných rokov sa odráža v dielach architektov a urbanistov, je podrobne a do detailu analyzovaná v prácach sociológov, geografov, ekonómov, psychológov a ďalších v tejto problematike aktívnych predstaviteľov jednotlivých vedeckých disciplín. Architektonická a urbanistická tvorba je pritom jednou z ťažiskových disciplín pri tvorbe hmotného prostredia pre kvalitný život, pričom samotná kvalita života je zložitý a veľmi široký pojem, ktorému venujú uvedené vedecké disciplíny významnú pozornosť.

Pred hľadaním odpovedí je možné položiť si niekoľko aktuálnych otázok. Čo nastalo v priestore Slovenska počas uplynulých dvadsiatich rokov? Ako prebieha vývoj tvorby, plánovania a realizácie novej vrstvy hmotovo-priestorového prejavu spoločnosti? Do akej miery ho môžeme úspešne ovplyvniť? Kto je kľúčovým hráčom a sú takí vôbec? Existuje dirigent „veľkého symfonického orchestra“ štrukturálnych priestorových zmien, alebo je to len sám život vo svojom chaotickom pohybe s nami, ktorí majú štatút pozorovateľov? Stále je pred nami otázka: Pre koho projektujeme životné a obytné prostredie? „V súčasnom svete azda väčšmi ako kedykoľvek predtým sa stáva nástoječivou otázka sociálneho usporiadania spoločnosti, ktorá by zaručovala rovnaké práva pre všetkých a plne rešpektovala myšlienky humanizmu. Nie je to problém nový, ale ide o problém, ktorý bol vždy aktuálny a akosi vždy nedoriešený.“ (Chovancová 1996, p. 5).

Ak sa snažíme analyzovať problémy v spoločnosti z hľadiska vývoja architektúry a urbanizmu v uplynulých dvadsiatich rokoch, musíme dať do popredia prírodný rámec, ktorý je veľmi významnou danosťou pre tvorbu architektúry a stavbu sídiel. Považujeme za samozrejmosť to, že máme k dispozícii neobvykle krásnu prírodu, ktorá je nad spoločenskými štruktúrami a tvorí naše bohatstvo. „Čo je autentickéjšie, nenahraditeľnejšie, vzácnejšie, medzinárodne uznávanéjšie, závideniahodnejšie a zároveň zraniteľnejšie ako slovenská príroda?“ (Huba 2010, p. 55). Prírodná krajina Slovenska predstavuje v rámci Európy veľmi vhodné prostredie na formovanie antropogénnej štruktúry. Výstavbou miest a dedín v prírodnom rámci krajiny určujeme zároveň kvalitu priestoru v priebehu dynamického času, keď „čas a priestor sú základné súradnice, ktoré vymedzujú ľudské aktivity, viažu sa na priebeh a podoby spoločenských procesov, umožňujú hodnotiť, porovnávať, ale aj určovať časopriestor rozvoja, stagnácie či úpadku spoločnosti ...“ (Falt'an 2009).

Je evidentne veľa aktuálnych a nezodpovedaných otázok, kiežby bolo aj čo najviac múdrych odpovedí.

URBANIZMUS AKO POLITIKA, ARCHITEKTÚRA AKO KLENOT A ÚZEMNÝ PLÁN AKO NÁSTROJ OBČIANSKEJ PARTICIPÁCIE

Urbanizmus a neistý územný plán

Ťažiskovým metodologickým textom pre reguláciu procesu urbanizácie a výstavby v sídlach je naďalej zákon č. 50/1976 Z.z. v znení neskorších zmien a doplnkov. Jeho regulačné pôsobenie je kombinované s pôsobením ďalších legislatívnych textov a zákonných noriem, napr.: zákon o investičných stimuloch, zákon o obchodných reťazcoch, zákon o ochrane pamiatok, zákon o ochrane ovzdušia, nariadenie vlády SR č. 316/2001 o rozvojových programoch vidieka, zákon č. 127/1994 o posudzovaní vplyvov na životné prostredie, zákon č. 193/2001 o podpore na zriadenie priemyselných parkov v znení neskorších predpisov a ďalšie texty. Uvedené zákony dopĺňujú predstavu o tom, čo nové prišlo z hľadiska urbanistického libreta a investičného záujmu do nášho hospodárskeho priestoru a ako bolo potrebné za chodu dopĺňovať regulačné texty pre prípravu a realizáciu novej výstavby (priemyselné a logistické parky, obchodné reťazce, atď.). Pribeh výstavby a nové realizácie stavieb za uplynulé dve desaťročia ukázali, že ktorýkoľvek kvalitný regulačný metodologický nástroj v rukách človeka alebo skupiny ľudí, pôsobiacich s určitým obmedzeným zámerom, stráca svoje predpokladané funkčné možnosti. Inými slovami, kvalitný územný plán obce alebo zóny nie je sám osebe zárukou, že výstavba bude orientovaná v súlade s urbanistickými princípmi, pokiaľ niektorý z podstatných zúčastnených partnerov nebude rešpektovať filozofiu riešenia premietnutú do regulatívov výstavby. Konkrétne varovania odborníkov vysielajú znepokojujúce signály. Ako je napríklad možné, že obecným zastupiteľstvom schválený aktuálne platný územný plán je zásadne revidovateľný zmenami a doplnkami aj tam, kde je preukázateľné, že je to v neprospech obyvateľov, resp. užívateľov či (používajúc sociologický termín) lokálneho územného spoločenstva? Ako sa dá dosiahnuť, aby sa človek v prostredí budovanom na základe dobrého územného plánu cítil vo svojom priestore lepšie a nie len uspokojivo? Pri projektovaní musí architekt – urbanista vyťažiť maximum z „genia loci“. Duch miesta existuje, fluidum zeme pôsobí. Treba ho tvorivo rozpoznať aj za pomoci občanov a ich participácie pri tvorbe. Svoju originalitu má mesto i najmenšie zákutie malej vidieckej obce.

Pôvodne tradičné postupy územného plánovania premietali požiadavky na funkčný a priestorový rozvoj v sídlach a regiónoch v súlade s urbanistickými teóriami, ktoré prechádzali rôznymi koncepcnými obdobiami od renesančného Talianska až po súčasnosť. „Renesančné Taliansko nám donieslo prvé úvahy o územnom usporiadaní miest, prvé modely ideálnych miest a zároveň vytvorilo slovník foriem prispôbených mierke mesta, ktorými sú pravidelné námestie, priamočiare ulice, zoradenie fasád podľa opakujúceho sa architektonického prvku“ (Lacaze 1979, p. 20). Keď sa prenesieme zjednodušenou skratkou vývoja veľkým oblúkom až po dnešok, konštatujeme, že sa v posledných rokoch novým podnetom pre priestorový rozvoj a jeho územný priemet stáva informatizácia spoločnosti, globalizácia hospodárskej súťaže a postup európskej integrácie. „Záujem o analýzu miest a mestských oblastí signalizuje obnovu záujmu o priestor a potvrdenie dôležitosti priestorových pohľadov najmä pri štúdiu procesov globalizácie“ (Gajdoš 2009, p. 306). Z mnohých aktuálnych príkladov zo zahraničia

uvedme prienik deklarovania politických cieľov v špecifických oblastiach s významom vykonávacích predpisov, či metodických usmernení a zároveň otvorenosť systému, ktorý je používaný v Anglicku (Planning Policy Guidance). „Uvedený systém umožňuje riešiť veľmi efektívne vybrané problémy v území či jednotlivých obciach, napr. lokalizáciu priemyselných parkov či regeneráciu brownfiel-dov“ (Finka 2009, p. 14). Možnosť pružnej reakcie na aktuálne problémy v území s využitím uvedenej metodiky predchádza otáznym dodatočným zmenám a doplnkom v existujúcej územnoplánovacej dokumentácii.

Územný plán ako súčasť plánovania priestoru je dvojrozmerný dokument a architektúra mu dodáva tretí, priestorový a umelecký rozmer. Môže územnoplánovací dokument (veľkého územného celku, obce a zóny) napomôcť k naplneniu subjektívneho pocitu kvality života obyvateľov Slovenska? Spätná väzba medzi profesiami a vedami (architektúra a urbanizmus, priestorová sociológia, humánna geografia) poukazujú na vzájomnú previazanosť týchto disciplín pri poznávaní aktuálnych konfliktných miest v urbanistickom vývoji a sú zdrojom poznatkov pre aktívnu hmotovo-priestorovú tvorbu. Mestský priestor vytvorený architektom hodnotí v ňom žijúce lokálne spoločenstvo, priestorový sociológ, geograf a ďalší vedci a výskumníci. Vnímanie kvality života cez miesta základných životných funkcií, teda aj urbánne prostredie, čoraz intenzívnejšie púta pozornosť výskumníkov. „Kvalite života sa venuje pozornosť od 60. rokov minulého storočia. Výsledky výskumov kvality života poskytujú informácie podporujúce rozhodovania a tiež sa v niektorých krajinách využívajú v územnom (regionálnom) plánovaní“ (Ira a Murgaš 2008). Predstavujú veľmi cenné vstupy a zároveň aj spätnú väzbou pre tvorcov komplexného urbanistického návrhu vyskladaného zo základných funkcií života obyvateľa mesta alebo jeho časti, premietnutých do mono-alebo polyfunkčných zón (zóny práce – priemysel, terciárny či kvartérny sektor, zóny bývania – enklávy bytových domov, rodinných domov, zóny rekreácie – aktívneho odpočinku športového či kultúrneho zamerania a zóny zelene, tvoriace spolu s dopravnou sieťou „mestskú textúru“).

Myšlienka vzájomného ovplyvňovania a jednoty medzi architektúrou a urbanizmom je realitou, využívame dostupné nástroje územného plánovania ako prostriedky prenášania filozofie urbanistického riešenia do územia. „Architektúra a urbanizmus (alebo plánovanie miest a vidieka) sú v skutočnosti jedno a to isté, sú to neoddeliteľné problémy“ (Daria 1967). Le Corbusier dal architektúre urbanistickú osnovu a zahrnul do nej aj vidiek, architektúru bránil popritom ako umelecké dielo.

Urbanizmus a jeho premeny

Historické jadro mesta

Čiastočná analýza prehľadu zmien v sídlach a neustále sa vyvíjajúcej textúry ich urbanistických pôdorysov predkladaná v tejto úvahe poukazuje na nové faktory vplyvu pri koncipovaní architektonického zámeru a tvorbe mestotvorných prvkov. Zmena spočíva v tom, že uplynulé dve dekády umožnili v architektonickej a urbanistickej tvorbe vďaka vyspelým technológiám a materiálom, ako aj zmeneným prístupom a cieľom pri príprave, vedení a organizácii stavieb, podstatne lepšiu prispôsobivosť citlivej textúre urbanistickej skladby v centrách sídiel a ich historic-

kých jadrách, ale aj v ich ďalších okrajových, mono- či polyfunkčných zónach. Hroziacu postupnú asanáciu historických objektov a štvrtí pre technologickú neschopnosť, nevdľu či investičnú ochabnosť štátu za predchádzajúceho režimu nahrádza pružnosť pri rekonštrukcii objektov a schopnosť nájsť nové funkčné využitie pre pôvodne beznádejne schátraný objekt. Vstup stavebnej chémie s rozsiahlym sortimentom výrobkov do technologického procesu rekonštrukcie citlivých objektov, ako aj výstavba nových „inteligentných“ budov, rozšírili paletu kvalitných realizácií, ktoré v období pred rokom 1989 realizovali u nás skôr zahraniční, juhoslovanskí, poľskí alebo maďarskí stavbári. Moderné špičkové technológie, modulová pružnosť a kombinačné možnosti vytlačili tvarovú obmedzenosť československej panelovej výrobnéj základne a prispeli k postupnému obohacovaniu kompozičného výrazu sídiel. Podstatne pružnejšie reagovanie na morfológickú analýzu terénu a samotnej stavebnej parcely v kombinácii s modernou dodávateľskou stavebnou technológiou umožnili návrat historických objektov s reprezentačnými fasádami do jadier miest a postupne likvidovali takú charakteristickú ošarpanosť cenných domov v centrách miest.

Obyvatelia a návštevníci historických jadier miest na Slovensku môžu mať pocit spokojnosti a estetického pôžitku z rekonštruovaného a novovytvoreného urbanisticko-architektonického prostredia. Spokojnosť jednotlivcov je sprevádzaná emocionálnym nasýtením, pri ktorom je objektívne konštatovanie kvality rekonštrukcie historického jadra sprevádzané subjektívnym pozitívnym pocitom.

Zložitejšia situácia je v prípadoch, keď významné domy, skupiny objektov či mestské štvrte boli asanované pre prípravu budúcej výstavby bytových domov, v drvivej väčšine za využitia tvaroslovne obmedzenej panelovej technológie, prípadne v predchádzajúcich historických obdobiach zanikli z rôznych dôvodov. Známu, no zatiaľ nevyužitou možnosťou našej architektonickej a urbanistickej tvorby je dodatočné vytvorenie bývalého „genia loci“ použitím vhodných architektonických nástrojov. Mali by sme teda nie len rekonštruovať, ale aj znovu vytvoriť „to krásne dávno“ v urbánnom priestore, v skladbe domov, ktoré kedysi existovali. Aj keď občan a obyvateľ nie je vlastníkom domu s krásnymi detailami, s príjemnou farebnosťou fasády, postupne sa na dom citovo naviaže a prevezme ho do svojho osobného duchovného sveta.

Podrobné rozborry riešiteľov z prostredia viacerých vedných odborov participujúcich na multidisciplinárnej analýze vývoja slovenskej spoločnosti prezentujú v prebiehajúcej výskumnej úlohe „Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska“ bohatý zdroj informácií pre architektov a urbanistov ako tvorcov priestoru. Aj keď platí, že „architektúra ako aktivita architektov nemá za cieľ *poznanie* priestoru, ale *tvorbu* priestoru“ (Duplay a Duplay 1982), úspešnosť tvorby priestoru môže architekt zvýšiť jeho čo najlepším poznaním za výdatnej pomoci prác vedcov spolupracujúcich vedných disciplín.

Veľký Ďur (okr. Levice)

Oba príklady z obce (obr. 1 a 2) prezentujú nové trendy spojené so spoločenským a hospodársko-ekonomickým vývojom za posledných dvadsať rokov. Zánik jednotného roľníckeho družstva ako aj jeho bývalej tabakovej sušiarne, viedol k novému funkčnému využitiu v podobe diskotéky.

Obr. 1. Dnešná diskotéka z bývalej sušiarne tabaku

Súkromná podnikateľská aktivita jedného z obyvateľov obce viedla k prestavbe bývalej družstevnej sušiarne tabaku na občiansku vybavenosť kultúrno-spoločenského zamerania vo forme diskotéky pre mládež. Objekt je zatiaľ vo fáze postupnej rekonštrukcie a dostavby, ale je medzitým priebežne využívaný na diskotéky. Múr v popredí fotozáberu je hygienikmi požadovaný akustický val (hluková bariéra), čo je však skôr len kozmetickou úpravou voči do širokého okolia prenikajúcemu hluku z reproduktorov diskotéky. Je zaujímavé zistenie, že názor dotknutých účastníkov zlúčeného územného a stavebného konania (vlastníci susedných rodinných domov) bol zisťovaný až po oficiálnom skolaudovaní a otvorení prevádzky.

Obr. 2. Občianska vybavenosť v centre obce

Obr. 2 prezentuje architektonicky jednoduchý a striedmy objekt občianskej vybavenosti (predajňa lahôdok a pohostinské služby). Ich nedostatkom je slabé osvetlenie denným svetlom, keď architekt nevyužil možnosť presvetlenia interiéru, čím by zvýšil jeho reprezentatívnosť.

Tekovské Lužany (okr. Levice)

Poľnohospodárska obec Tekovské Lužany mala vo svojom centre v 90. rokoch modernú a technologicky na úrovni zariadenú mliekareň s významnou produkciou kvalitných syrov. Neistota a nepredvídateľnosť v podnikateľských zámeroch viedli k ukončeniu tejto modernej prevádzky a jej pozostatkom je objekt – fantóm.

Na obr. 3 je smutný prípad dobre rozbehnutého podnikateľského zámeru, ústiaceho do výstavby nového objektu s kvalitným technologickým vybavením na výrobu mliekárenských výrobkov (rôznych druhov kvalitných syrov a i.). Nestálosť podmienok na poľnohospodársku produkciu a podmienok na spracovanie poľnohospodárskych produktov (v tomto prípade mlieka), viedla ku komplikáciám a postupnému spomaľovaniu výroby a bankrotu podnikateľa. Výsledkom je veľký, objemný moderný objekt so známami výrazného pustnutia a neurčitosti z hľadiska jeho budúceho funkčného využitia.

Obr. 3. „Nový brownfield“

Na obr. 4 je záber na rekonštrukciu a dostavbu polyfunkčného objektu s reštauračným zariadením a ubytovaním penziónového typu. Investor postupuje pri rekonštrukcii etapovito, to znamená, že priebeh rekonštrukcie a výstavby je rozložený do dlhšieho časového obdobia so všetkými známami určitej náhodnosti a nie vopred plánovaného architektonického zámeru.

Obr. 4. Postupná rekonštrukcia a dostavba polyfunkčného objektu

Lok (okr. Levice)

Využívanie finančných zdrojov poskytovaných Európskou úniou prispieva v obci Lok k zlepšeniu architektonickej kvality objektov občianskej vybavenosti. Určitým rozporom je prienik bývania niektorých rodín rómskej populácie do usporiadaného domoradia rodinných domov.

Obr. 5. Informačná tabuľa o využití európskych fondov na budove obecného úradu

Dôležitým predpokladom kvalitného rozvoja životného prostredia a jeho udržateľného vývoja je harmonické rozvíjanie základnej siete technickej a občianskej infraštruktúry. Lok patrí medzi obce, kde sa podarilo úspešne využiť európske finančné prostriedky v rámci Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka: „Európa investujúca do vidieckych oblastí“ (obr. 5). Popri výstavbe objektov občianskej vybavenosti, ako základná škola, materská škola a spoločenské stredisko, rekonštruovali výraznú časť miestnych komunikácií a komunikačných plôch pri miestnom ihrisku.

Obr. 6. Bývanie v rodinných domoch

Spoločnou úlohou pre vedenie obce, ako aj lokálne územné spoločenstvo, bude dosiahnuť zvýšenie priestorotvorného chápania kvality lokálneho prostredia u občanov miestnej rómskej populácie, ktorých objekty vytvárajú nižšiu úroveň architektonického obrazu v niektorých častiach obce (pozri obr. 6).

Babín (okr. Námestovo)

Výstavba rodinných domov v súlade s územným plánom obce, kde sa inžinierske siete dobudujú dodatočne a výstavba zóny neprebieha developerským spôsobom, ale predovšetkým svojpomocou jednotlivých individuálnych stavebníkov.

Obr. 7. Výstavba rodinného domu svojpomocou

Výstavba rodinných domov v obci Babín (obr. 7 a 8) prebieha síce v súlade s územným plánom obce, ale technická infraštruktúra je budovaná s časovým sklzom, to znamená, že cestná komunikácia vrátane chodníkov a kanalizačnej siete, bude vybudovaná dodatočne podľa finančných možností obce. Výstavba tejto zóny sa neuskutočňuje developerským spôsobom, keď sú inžinierske siete budované v predstihu (cestné a pešie komunikácie, siete rozvodov elektrickej energie, plynu a vody a kanalizačný systém).

Obr. 8. Výstavba nových rodinných domov

Kostra miestnej komunikácie je tvorená provizórnou tepnou s makadamovou úpravou. Chodci využívajú cestu pre automobily. Vzdušné vedenie rozvodov elektrickej energie je umiestnené na nových betónových pilieroch s verejným osvetlením. Tieto sa využívajú aj na káblové slaboprúdové rozvody miestneho rozhlasu ako tradičného komunikačného obecného prostriedku.

Svederník (okr. Žilina)

Tradičné vidiecke bývanie v dreveniciach je v obci na ústupe, málo pôvodných objektov sa rekonštruje (obr. 9). Nové stavby sú skôr architektonicky nezávislými formami a rešpektujú maximálne tvar zastrešenia objektu vo forme sedlovej, prípadne polvalbovej strechy.

Obr. 9. Rekonštruovaná drevenica je rodným domom básnika Adama Vanocha

Jednou z typických foriem zástavby a objektov vo Svederníku je niekoľko dodnes zachovaných a používaných kamenných pivníc. Tieto objekty majú svoj jednoduchý architektonický tvar a materiálové vyjadrenie (obr. 10). Je to kamenný základ a steny približne štvorcového pôdorysu, pričom objem pivnice je polozapustený do príľahlého svahu. Prestrešenie sedlovou strechou je kombináciou dreveného krovu, štítového debnenia a šindľovej strešnej krytiny. Niekoľko zachovaných objektov kamenných pivníc dokazuje ich funkčnú výhodnosť vo vytvorení ideálneho mikroklimatického prostredia na skladovanie ovocia, zeleniny, ale aj nápojov na dlhšie obdobie.

Obr. 10. Rodinný dom a kamenná pivnica

Štát a architektúra

Dnešné slovenské architektonické a urbanistické realizácie prezentujú okrem úspešných počínov aj také, kde otvorene hrozí nebezpečenstvo developerského chápania výstavby, orientovaného na maximálny čistý zisk, a kde evidentne chýba záujem investora o kvalitu urbanistickej tvorby ako súčasť umenia. Niekedy je to nihilistický podnikateľský zámer, inokedy jednoduchá obmedzenosť a nedostatok kultúry. Napriek mnohým pozitívnym príkladom vo výstavbe v posledných rokoch treba zároveň dodať, že v sídlach sú pomerne časté príklady výstavby objektov, domov, ktoré majú jednu dominujúcu hodnotu, a to hodnotu obchodovateľnosti. Urbanistická tvorba ako umelecká tvorba, ako umenie stavby miest, citlivo zvažuje všetky významné komponenty pri tvorbe textúry pôdorysu sídla: dopravnú sieť, parceláciu, kompozíciu otvorených priestorov (námestí a parkov) či detail dlažby s mestským interiérom (lavičkami, stôžiarimi s osvetlením, atď.). Do sídiel sa, napriek predošlým kritickým hodnoteniam, vracia mierka a proporcia. V nedávnej minulosti sa ticho a nenávratne likvidovala historická stopa ukrytá v centrách miest. Realitou dneška je, že sa prestali zakladať veľké „ideologické stavby“. Štát sa však nestal iskrou reprezentatívnej architektúry, nenastúpil cestu tvorby hmotnej priestorovej reprezentácie, dômyselne využívanej vo veľkých a dlhodobo sa rozvíjajúcich štátnych formáciách. Môžeme mať pochopenie pre postupnosť vývoja, ale musíme zároveň dbať o to, aby sa štát ujal významnej úlohy podporovateľa architektúry ako hmotného reprezentanta spoločnosti, ako tvorcu či iniciátora budúceho architektonického dedičstva.

V obciach vidieckeho typu prestala postupne fungovať veľká koncentrácia rastlinnej a živočíšnej výroby. Politický program niektorých strán viedol poľnohospodárstvo k zakladaniu rodinných fariem a cielene odstabil silné korporácie poľnohospodárskej rastlinnej či živočíšnej výroby. Rozvoj rodinných fariem nenabral zamýšľanú dynamiku v reálnej poľnohospodárskej produkcii a nevytvoril stopy v pôdorysnej štruktúre slovenskej dediny. Častý priestorový jav v dnešných dedinách je vznik čerstvých, menej ako dvadsaťročných brownfieldov (*d'alej v texte ako šedá zóna alebo objekt – fantóm pre budovu*) v priestoroch bývalých jednotných roľníckych družstiev a štátnych majetkov.

Štát v posledných dvoch desaťročiach len výnimočne siahol po spolupráci s architektonickou obcou pri vypisovaní architektonických alebo urbanistických súťaží. Dochádza k situácii, že štátne inštitúcie, ministerstvá, kontrolné orgány, originálna prezidentská rezidencia a iné reprezentačné priestory sídlia v historických, aj keď krásnych, ale z minulosti prevzatých budovách, prípadne novších stavbách, ktoré však neboli vybudované v súčasnej demokratickej spoločnosti. Dôležité plochy sídiel (obzvlášť vypukle sa to javí v hlavnom meste), získali developeri silou finančného tlaku. Intravilán sídiel využívajú podľa svojich predstáv a nie podľa spoločenského konsenzu pretaveného do územného plánu.

DEVELOPER AKO ARCHITEKT A ARCHITEKT AKO DEVELOPER

Posudzovanie vývoja v územnom plánovaní ako odraze urbanistickej koncepcie ponúka prehľad javov, ktoré sú výsledkom investičnej výstavby uplynulých rokov. Popri pozitívnych realizáciách sú zároveň obrazom niekedy otázného kvasenia záujmov súkromných investorov premiešaných s disponibilnými možnosťami obchádzania zákonných postupov, definovanej metodiky a regulatívov, absenciou

alebo neefektívnosťou odbornej a verejnej kontroly, prípadne neodbornosťou, alebo naopak, cieľenou akciou participantov v prospech individuálneho záujmu. Aj keď nie je k dispozícii žiadna štatistika, bolo by zaujímavé mať prehľadný materiál, ktorý by dokumentoval realizácie zásadne a významne sa vymykajúce z architektonickej a urbanistickej estetiky.

Investičný boom vo výstavbe bytov a veľkých nákupných centier iniciuje súkromný kapitál a súkromný investor. Rozmach súkromného podnikania v sektore stavebníctva najviac ovplyvnil priestorový výtvarno-kompozičný obraz sídiel v posledných dvadsiatich rokoch. Popri pozitívnom obraze a pohľade na súčasný rozvoj architektúry je to aj negatívne konštatovanie o správaní sa niektorých investorov, ktorí nemajú vo svojom programe oveľa viac ako len obchodovateľnosť svojej investície. „A tak do sídlisk vstúpila živelnosť a s ňou spojená chamtivosť. Namiesto dobudovávania komplexnej sociálnej infraštruktúry sa začali stavať veľké nákupné centrá. Samozrejme, nie na plochách, kde sa s touto vybavenosťou počítalo“ (Šlachta 2009, p. 13). Investori (developeri) využívajú existujúce inžinierske siete a disponibilné voľné plochy v intravilánoch miest. Ak hovoríme o urbanizme ako umení stavby miest, ako o premyslenom rozvoji ťažiskových urbanistických prvkov (dopravná kostra, námestia, kompozičné rozvojové osi, dominanty a priehľady, ...), tak toto umenie a s ním súvisiace koncepčné otázky sa z rúk architektov v posledných rokoch často vymykajú a narábajú nimi developeri do takej miery, že až nahrádzajú architektov.

Stavebné zámery investora a developera sú prijaté a odsúhlasené, a tak dochádza k postupnej likvidácii otvorených voľných plôch zelene, parkovísk, či existujúcich námestí ako zhromažďovacích plôch a plôch krátkodobej rekreácie, potrebnej pre pozdvihnutie mysle, vnútorné pozitívne naladenie a vytvorenie pocitu spokojnosti u človeka. V posledných dvadsiatich rokoch našej urbanistickej tvorby je otázka „kde stavať“ rezolútne zodpovedaná zastavovaním a zahusťovaním výstavby aj nad povolenú hustotu definovanú urbanistickými ekonomickými ukazovateľmi.

Rozširovanie výstavby nových bytových objektov ako solitérov v existujúcich urbanistických kompozíciách útočí na princípy autorského zákona č. 618/2003 o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom, slúžiaceho pre ochranu kultúrnych hodnôt priestorovej tvorby. Zneváženie autorského prínosu pôvodného tvorca nadstavbami je v ostrom kontraste s architektonickou hodnotou nadstavovaného objektu. Zvyšovanie počtu bytov v existujúcich obytných súboroch vedie ku komplikáciám v statickej doprave, znižovaniu výmery verejne dostupnej, ale aj vyhradenej zelene a často aj k dodatočným zmenám v urbanistickej kompozícii. Človeku sa mení výhľad do priestoru a novým, pôvodne neuvažovaným objektom sa mu zacláňa horizont včítane zmien v pomeroch osvetlenia či oslnenia bytu.

Farebnosť a kompozícia

Jedným zo základných kompozičných prvkov tvorby urbanistického priestoru je farba, kompozícia farieb, celková farebnosť obytného súboru či mestskej štvrte, až po farebnosť fasády rodinného domu. Pozitívny proces zateplovania panelových objektov, skvalitňovanie parametrov vykurovania a ekonomického prínosu spojeného so zlepšením tepelnoizolačných vlastností obvodových stien bytových domov panelovej technológie nesie so sebou ako sprievodný znak často negatívny výsledok farebných experimentov s povrchovými úpravami týchto objektov. Voľba

farebnosti povrchovej úpravy omietok nie je často zvládnutá dokonca ani na jednom a tom istom objekte bytového domu. Nie sú raritou prípady, keď je farebnosť rozdielna aj medzi schodiskovými sekciami. Obytné súbory sa farebne roztrieštili a farba, po ktorej sme všetci túžili ako po oživení kompozičnej jednotvárnosti, priniesla chaos a zmätok do obrazu sídiel. Aj keď to nie je všeobecné konštatovanie pre každý obytný útvar a pre každé sídlo, pre každý dom, ďalší významný nástroj urbanistickej a architektonickej tvorby uniká spomedzi prstov architektov ako tvorcov priestoru a stal sa bezmocnou hračkou v rukách nevedomých užívateľov a zatepl'ovacích firiem.

Sila a zároveň aj slabosť samosprávy a štátnej správy v obciach spočíva v kvalite usmerňovania a riadenia územného procesu, včítane zvládania snahy po originalite u jednotlivých stavebníkov. Cieľavedomosť postupu začína už vypracovaním kvalitnej územno-plánovacej dokumentácie s čo najdôslednejším detailom. Územný plán obce má poskytnúť základné všeobecné pravidlá územného a architektonického riešenia, ktoré musia byť rozpracované do podrobnejšej dokumentácie, t. j. územného plánu zóny s regulačnými zásadami (bývalý územný projekt zóny). Zásady koncepcie a urbanistická filozofia pretavené do životaschopného územného plánu obce majú byť určené tak pevne, aby to neboli náhodní investori a developeri, kto bude „tvrdiť muziku“ a rozhodovať o územnej koncepcii vďaka svojej finančnej sile či podnikateľskému zámeru.

Prudký rozvoj výstavby rodinných domov na okraji väčších miest vo forme monofunkčných zón, alebo len jednotlivých ulíc, je určitou vzdialenou paralelou vývoja prvých realizácií záhradných predmestí v Anglicku začiatkom dvadsiateho storočia. „Diktát čistého ovzdušia, otvoreného priestoru a slnečného svetla triumfoval, keďže vyjadroval ciele reformátorov bývania“ (Fyson 1989).

Čaro začarovanej „šedej zóny“, alebo spiaca princezná

Urbanistická a architektonická aktivita vstupuje do šedých zón len pomaly a s obtiažami, je závislá na investorskom zámere, ktorý tomto prípade naráža na veľa problémových vstupných podmienok, včítane nejasných vlastníckych vzťahov. Je veľa príkladov objektov a území, ktoré akoby nepatrili nikomu, a to aj napriek tomu, že fyzicky stavbu vieme priestorovo identifikovať, má svoj objem, svoj charakter, svoje ešte existujúce prístupové komunikácie a dokonca u území aj funkčné inžinierske siete. Veľké upratovanie sídiel v zmysle riešenia šedých zón a využitia objektov – fantómov ešte nenastalo.

V intravilánoch obcí sa v uplynulých dvadsiatich rokoch „vyfarbili“ niektoré zóny do šeda. Bývalé aktívne priemyselné a mestské zóny, rozsiahle komplexy budov a plôch roľníckych družstiev a štátnych majetkov v menších a malých sídlach, objekty solitéry so zrušenou prevádzkou a postupne devastujúcou stavebnou bonitou sú veľmi častým priestorovým javom v sídlach našej krajiny. Patria medzi ne aj bývalé kaštiele, zemianske kúrie, ako pozostatky z dávnejšej minulosti, často nevhodne využívané so zmenenou funkčnou náplňou priamo ohrozujúcu kvalitu stavby (kaštiele ako sýpky, kúrie ako sklady a iné).

Agentúra SARIO rozbehla na Slovensku mapovanie šedých zón. Jeho výsledky pravdepodobne prinesú obdobu situácie aká bola konštatovaná v Českej republike, kde obce vidieckeho typu s počtom obyvateľov do 2 000 majú na svojich územiach až 48,6 % brownfieldov (Kysel'ová 2009).

Význam riešenia zabudnutých alebo novovytvorených šedých zón a objektov – fantómov spočíva v tom, že sa využije disponibilná rezerva pre ďalší rozvoj sídiel intenzifikáciou intravilánu a nie extenzívnym spôsobom na úkor inej funkcie, napr. verejnej zelene. Uplynulých dvadsať rokov spoločenských transformačných zmien prinieslo dovtedy nepoznaný veľký tlak na budovanie priemyselných zón v podobe priemyselných parkov. Zákon č. 193/2001 o podpore na zriadenie priemyselných parkov v znení neskorších predpisov vytvára legislatívny rámec pre územno-plánovaciú koncentráciu priemyselných aktivít viacerých investorov. Ide o nové priemyselné parky, ktoré sú umiestňované často aj na poľnohospodárskej pôde vyššej bonity. Šedé zóny v intravilánoch sídiel sú prehliadané, lebo ich podmienky pre investorov sú podstatne zložitejšie tým, že územie alebo opustené objekty na ňom majú svoje neznáme veličiny v podobe znečistenej základovej pôdy, zložitosti vlastníckych vzťahov, komplikácií pri overovaní stavu a kvality existujúcich inžinierskych sietí a ďalších nevyriešených otázok.

Napriek tomu, že ide o cenné územia späté s históriou vývoja priemyslu u nás, investori nie sú dostatočne legislatívne viazaní k tomu, aby pristúpili k funkčnej transformácii historických priemyselných objektov. Radšej volia rizikovú nedovolenú asanáciu, ako by mali pristúpiť na funkčnú transformáciu priemyselných objektov často významnej historickej hodnoty. O to viac, že nevýrazné finančné sankcie za porušenie stavebného zákona sú pre silného investora prijateľné.

Súčasnú podmienku pre ekonomickú aktivitu prinášajú častý jav presunu výroby do ekonomicky výhodnejších zón aj na územia iných štátov a pôvodne priemyselný reprezentant sídla (svojou náplňou, významom výrobných objektov, a iné) sa často stáva len „papierovým“ symbolom kedysi reprezentatívnej výroby (Topvar Topoľčany). Na konverziu výroby v tom-ktorom objekte, jeho revitalizáciu či reanimáciu určitého územia, musia byť splnené viaceré základné predpoklady úspešnej funkčnej transformácie, napr. strategický plán mesta s vhodnými lokalitami funkčnej transformácie, regulačný plán pre výstavbu, či osвета založená na aktívnej komunikácii s verejnosťou.

Problémom šedých zón či objektov – fantómov je ich ekologická záťaž. Sú to často územia s neznámym alebo nedostatočne prejavovým „životopisom“. Musí byť zabezpečená dekontaminácia zóny tam, kde prebiehala výroba spojená so znečisťovaním jednotlivých zložiek životného prostredia. Zákon č.127/1994 o posudzovaní vplyvov na životné prostredie slúži v tomto prípade nielen na posúdenie vplyvov novej transformovanej výroby alebo inej funkčnej aktivity v sledovanom území, ale aj na dôsledné riešenie pretrvávajúcich vplyvov z pôvodne realizovanej činnosti.

Postupné čistenie intravilánov miest, likvidácia nepovolených čiernych skládok, smetísk, pasportizácia a inventarizácia bezprizorných zón vedie k odhaľovaniu cenných väčších či menších území, vhodných pre ďalší rozvoj mono- alebo polyfunkčných zón.

Hričovské Podhradie (okr. Žilina)

Viacere slovenské obce sú lokalizované v malebných prírodných zákutiach. Svojou architektúrou a stavebnými aktivitami všeobecne môžu prehĺbiť harmóniu prostredia, alebo sa s ňou dostať do určitého napätého vzťahu. Aj keď je objekt sám o sebe pekný a kvalitný, môže byť cudzorodým prvkom v štruktúre obce. Hričovské Podhradie je prímestskou obcou s rodinnými domami, ktoré sú kombináciou stavieb na bývanie a na hospodárske využitie s prírodnými prvkami.

Obr. 11. Malebná kombinácia prírodnej scenérie a architektúry

Obr. 11 reprezentuje idylické prostredie s kvalitne doriešenými krajinárskozáhradnými líniami. Popri asfaltovej komunikácii vedie dômyselne regulovaný a starostlivo udržiavaný potok, na náprotivnej strane paralelne s asfaltovou komunikáciou (na obecnej ploche) je krásna kompozícia kvetov a kríkov celoročnej zelene, čo poskytuje mimoriadny estetický zážitok obyvateľovi alebo každému prechádzajúcejmu turistovi.

Obr. 12. Rodinný dom mestského typu vo vidieckej obci

Obr. 12 reprezentuje nový rodinný dom na okraji obce v priamom kontakte s masívom listnatej zelene lemujúcej obec. Určite dobre dispozične riešený dom s krásnou expozíciou obytných miestností, bohato a kultivovane riešeným parterom zelene orientovanými na juhozápad však nezapadá do architektonického tvaroslovía vidieckej zástavby.

Lietava (okr. Žilina)

Rôznorodosť a pestrosť použitých stavebných materiálov, ako aj snaha vytvoriť originálny architektonický rys rodinného domu, môže viesť k jeho kompozičnej a estetickej deštrukcii. Obec Lietava je prímestskou obcou a zároveň sídlom s ruinami kedysi významného Lietavského hradu.

Obr. 13. „Kamenný hrad“

Je veľmi pravdepodobné, že vedomie o tejto histórii spojenej s významným hradom viedlo aj oboch stavebníkov a investorov budujúcich si svoje rodinné domy (viď obr. 13 a 14) k experimentovaniu s kameňom ako stavebným materiálom.

Obr. 14. Chaos v priečelí

Prílišné zdôrazňovanie zvládnutia technológie netradičnej výstavby s využitím lomového kameňa viedlo u oboch realizácií rodinných domov k esteticky problémovému spôsobu výstavby, obzvlášť u čelných fasád, resp. priečelia objektov. Obr. 13 ukazuje, ako stavebník zašiel dokonca tak ďaleko, že časť budovaného objektu (vpravo) pripomína svojou koncepciou a kvázi filozofickou hĺbkou pohrebnú kaplnku s mortuáriom. Vstupný detail na priečelí rodinného domu na obr. 14 je preexponovaním kumulovaných stavebných detailov tvoriacich na fasáde veľkú materiálujú kamufľáž.

Zbyňov (okr. Žilina)

Individuálna snaha o skrášľovanie obytného prostredia môže presiahnuť hranice súkromného pozemku (obr. 15). Veľkou príťažou v živote obcí sú umŕtvené zóny so zastavenými či likvidovanými prevádzkami roľníckych družstiev alebo štátnych majetkov.

Obr. 15. Krása kvetín

V rámci intravilánu obce Zbyňov môžeme nájsť na viaceré kontrasty. Pozdĺž jednej z miestnych komunikácií je na pomerne dlhom úseku vybudovaná vzorovo koncipovaná a udržiavaná priebežná skalka s krásnou kompozíciou farebných kvetín, včítane domyslených kompozícií padavých muškátov. Záhradnícky a okrasne poňatý pás súkromného pozemku popri rekonštruovanom rodinnom dome je doplnený takisto kvalitne koncipovanou skalkou s farebnými kvetinami na evidentne obecnom páse pozemku tiahnúcom sa popri dedinskom potoku. Iniciatívne riešenie si vyžiadalo nielen intelektuálne, ale aj finančné nasadenie tvorcu.

Obr. 16. Škaredosť brownfieldov

Existujúci brownfield – šedá zóna s budovami – fantómami je nevyužitou plochou s existujúcou infraštruktúrou vo vstupných priestoroch na začiatku obce (obr. 16). Niektoré z prázdnych budov sa zdajú mať už svojho majiteľa a možno v blízkej budúcnosti, po prekonaní súčasnej ekonomickej krízy, by mohla byť táto zóna priemyselne aktívnou.

Fačkov (okr. Žilina)

Obec Fačkov je zaradená do kategórie prestarnutých obcí, kde je vekový priemer obyvateľstva vysoký a odliv mladších obyvateľov do väčších sídel sa už dávno ukončil. Napriek tomu však dochádza k sporadickým rekonštrukciám existujúcich dreveníc, ako aj niekoľkým prípadom výstavby nových objektov.

Obr. 17. Nové funkčné využitie starej drevenice

Príklad nového funkčného využitia existujúceho objektu je dôkazom nadbytku existujúcich dreveníc, ktoré pôvodne slúžili na bývanie. Zmena funkcie z bývania na garážovanie sa realizovala umiestnením garážových vrát na uličnej fasáde objektu (obr. 17). Pri troške citlivosti investora však mohli byť vyrobené aj z iného ako kovového materiálu, alebo aspoň v inom farebnom prevedení. Pôvodná urbanistická štruktúra výstavby v obci Fačkov spočívala v typickom radení naväzujúcich objektov lineárnym spôsobom pozdĺž vnútorného dvora s osou kolmou na obecnú komunikáciu.

Obr. 18. Novostavba vo forme drevenice

Príklad výstavby nového objektu na obr. 18 je dôkazom, že aj nový objekt môže mať približne rovnaký stavebný objem ako susediaci tradičný dom. Novými prvkami sú len vyloženie markízy verandy pozdĺž dlhšej vonkajšej strany múru a spestrené drevárske zloženie detailu pod polvalbou zastrešenia. Neprekonateľným problémom z hľadiska financovania pre obec by bolo uloženie vzdušného vedenia elektrickej energie do zeme.

Čičmany (okr. Žilina)

Problémom výstavby a rekonštrukcie objektov na bývanie v Čičmanoch je stupeň zachovania pôvodných výtvarných znakov na fasáde objektu, ako aj rešpektovanie hmotovo-priestorovej koncepcie rodinného domu (obr. 19). Rekonštruované objekty majú vo svojej vonkajšej výzdobe aplikované linky geometrických ornamentov (obr. 20).

Obr. 19. Kontrast medzi novým „nečičmianskym“ domom a domom rešpektujúcim čičmianske tradície

Maľovanie drevených stien ako vonkajšia výtvarná výzdoba spočívalo vo vykresľovaní jednoduchých liniek geometrických ornamentov, pričom jeden typ ornamentu bol aplikovaný zvyčajne po dĺžke celého trámu. Ornamenty vykresľované vápnom majú opakovaný geometrický charakter a pozostávajú len z niekoľkých jednoduchých bielych znakov, kombinovaných prípadne s motívom okrídleného vtáka. Nové resp. rekonštruované drevenice v súčasnosti majú voľnejšiu ornamentálnu výzdobu, čo však vedie k náznaku degradácie v porovnaní s pôvodným ľudovým výtvarným prejavom.

Obr. 20. Detail výtvarnej výzdoby zrubového domu

Je rozdiel medzi architektonickou a urbanistickou charakteristikou výstavby na hornom a dolnom konci obce, keďže horný koniec bol likvidovaný požiarom v roku 1921. Bol to vplyv architekta Dušana Jurkoviča, ktorého zásluhou sa v obci začali stavať nové drevené zrubové stavby. Výstavba po požiaru 1921 už nerešpektovala pôvodné nepravidelné usporiadanie gazdovstiev situovaných pozdĺž cesty a potoka.

NÁMESTIE AKO PRIESTOR VOĽNÉHO DUCHA

Zmeny a ohrozenie námestia

Otvorený verejný priestor v meste reprezentuje predovšetkým námestie. Uplynulé dve desaťročia priniesli jeho revitalizáciu a rekonštrukciu tam, kde už bolo priestorovo založené. Nová farebná tvár námestí je vyskladaná aj vďaka rekonštruovaným či novobudovaným inžinierskym sietiam, ktoré sú síce pod ich povrchom, ale sú podmienkou pre fungovanie ich bohatého libreta. Na povrchu námestí je vyskladaná zámková dlažba v rôznej farebnosti a povrchovej úprave, často v kombinácii s malými žulovými kockami. Prienik zámkovej dlažby do tvorby mestského exteriéru bol po zmene spoločenského systému jedným z prvých signálov nástupu nových stavebných materiálov do architektonickej praxe. Tradičný v lete rozpálený asfalt či hrboľatosť veľkých žulových dlaždíc ustúpili kultúrnejšiemu materiálu. Rôznorodosť mestského mobiliáru je dosiahnutá vyskladaním jeho prvkov z bohatej palety výrobkov kvalitných firiem, kde sa dizajn snúbi s kvalitným marketingom.

V uplynulých rokoch popri pozitívach tvorby námestí a peších ťahov prenikli do tvorby miest aj veľkoplošné nákupné centrá, priestorovo útočiace na otvorený verejný priestor. Aj keď sú nákupné centrá lokalizované skôr do okrajových, predmestských polôh, čo je jeden zo suburbanizačných faktorov, tie, ktoré sa budujú v centrálnych polohách (Bratislava, Žilina a Košice) priamo ukrajujú z námestí či parkov. Z urbanistického hľadiska nesprávne stanovený lokalizačný program objektov zakladá konfliktnú črtu vývoja sídiel. Nákupné centrá sú budované v mnohých prípadoch ako dodatočný investičný zámer bez pôvodnej podpory v platnom územnom pláne, čo má za dôsledok oprávnené znepokojenie odborníkov a angažovanej verejnosti.

Námestie a centrum sídla

Dva priložené príklady riešenia námestia v centre sídla prezentujú vôľu samosprávy zmeniť a vylepšiť urbanistickú štruktúru. Na príklade Námestia rodiny v Záhorskej Bystrici zohrala svoju úlohu úspešnosť rozhodnutia mať v sídle námestie ako reprezentačný priestor lokálneho spoločenstva obyvateľov (Stec 2006a). Management samosprávy na čele so starostom a podporený miestnym zastupiteľstvom uskutočnil zámer získaním prostriedkov na realizáciu námestia zo štátneho rozpočtu, ale aj z Európskej únie na základe jednotného programového dokumentu NUTS II – Bratislava, cieľ 2, opatrenie č. 1.5. ERDF. Finančná spoluúčasť Európskej únie na realizácii rekonštrukcií a výstavby objektov základnej a vyššej občianskej vybavenosti, ako aj námestí či peších ťahov, výrazne prispieva k stabilizácii sídelnej štruktúry na Slovensku. Tento fakt potvrdzujú aj čiastkové výsledky v skúmaných malých obciach ako Kuchyňa, Čataj, Šenkvice a ďalších.

Námestie v Záhorskej Bystrici bolo dobudované, má svoj aktívny denný aj nočný režim. Osvetlenie s meniacou sa farebnosťou pri plastike „Svetlo zeme“ a osvetlenie fontány je kombinované s osvetlením samotného námestia kompozične umiestnenými stožiarovými svietidlami. Denný režim námestia je naviazaný na celoročný kalendár spoločenských udalostí (spevácke slávnosti, stavenie mája, remeselné trhy a stavenie vianočného stromu). Dej sa odohráva na kompozične pestrej štruktúrálnej zámkovej dlažbe s vybraným mestským mobiliárom (pozri v časti Záver obr. 25 a 26).

Druhý prezentovaný príklad námestia z Trstenej zostáva v návrhovej, súťažnej polohe a je teda architektonicko-urbanistickou štúdiou (Stec 2007). Ťažiskom riešenia je výrazná kompozičná os s výtvarno-symbolickou hodnotou umeleckých priestorových akcentov, ako aj nosná idea venovať námestie osobnosti generála M. R. Štefánika. Súťažnú porotu napokon viac zaujal neskorší víťazný návrh, ktorý obsahuje ako ťažiskovú sochársku kompozíciu na námestí M. R. Štefánika plastiku „Črpkohra“ a necháva, paradoxne, kompozične aj funkčne, dominovať na rozsiahlom námestí parkovanie osobných automobilov (pozri v časti Záver obr. 23 a 24).

Symbolika otvoreného priestoru

„Mesto je školou, mesto je vitrínou, mesto je privilegovaným miestom učenia sa“ (Lacaze 1979). To, čo platí pre mesto, platí v koncentrovanej podobe pre otvorený priestor jeho námestia. Otvorený priestor obkolesený budovami je miesto, na ktorom prebiehajú tradičné ceremónie (náboženské, vlastenecké a ľudové). V otvorenom priestore je umiestnená symbolika reprezentujúca spoločenské aj historické korene a spätosť obyvateľa s lokálnym, alebo sídelným spoločenstvom. Otvorený priestor námestia v centre sídla získava ťažiskovú polohu, kde sa chodí manifestovať, alebo kde sa chodí pre informáciu. Námestie ako urbanistický kompozičný prvok získal na význame v uplynulých dvoch desaťročiach vďaka spoločenskej snahe reprezentovanej rozhodnutím samospráv rekonštruovať ich ako súčasť trás pešieho pohybu v centrách miest. Viacero sídiel je však naďalej bez námestí, nahrádzajú ich priestory križovania komunikácií bez vytvoreného parteru pre vnímanie priestoru ako miesta pre rozlet ducha a občiansku komunikáciu.

ZÁVER

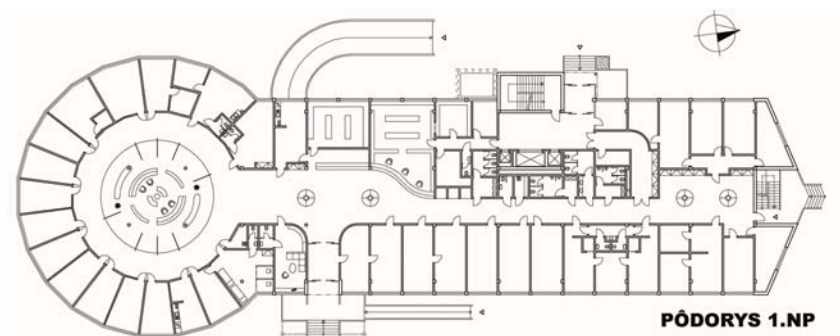
Predkladaná štúdia je prvým čiastkovým výstupom autora v rámci výskumnej úlohy s názvom „Aktuálny stav a perspektívy urbanistickej štruktúry na Slovensku“. Je doplnená autorovým terénnym výskumom a komentárom k jeho fotozáberom z okresov Levice, Námestovo a Žilina. Skice, kresby a autorove architektonické a urbanistické projekty prispievajú k vykresleniu aktuálnych fenoménov v architektonickom a urbanistickom vývoji. Štúdia prezentuje nové tendencie v rekonštrukcii mestských jadier s využitím nových technológií a stavebných postupov, ako aj dôležitosť využitia brownfieldov (šedých zón a objektov „fantómov“) ako vývojových urbanistických rezerv. V štúdií sú uvedené úvahy o ďalších sprievodných znakoch súčasného vývoja, ako napr. využitie širokej škály farebnosti pri výstavbe rodinných a bytových domov, sila lokálnej samosprávy a jej využitie pri ovplyvňovaní územných plánov, výstavba a rekonštrukcia verejných priestorov ako súčasť občianskeho komunikačného priestoru, resp. pešieho ťahu v urbanistickej štruktúre sídla, a iné.

Počas posledných dvoch desaťročí sa prejavili v architektonickom a urbanistickom vývoji nové tendencie. Obraz miest a vidieckych sídiel s originálnou pôdorysnou štruktúrou sa postupne mení a dochádza k uvoľneniu medzisídelných väzieb. Tak, ako narastá dôležitosť územno-plánovacích dokumentov, kvalita ich aplikácie a rešpektovania často klesá pod vplyvom krátkodobých developerských cieľov. Vplyv globalizácie, informatizácie a európskej integrácie zaujímajú svoje čoraz významnejšie miesto v urbanistickom vývoji. Štúdia zdôrazňuje aj význam využitia výsledkov sociologického a geografického výskumu v projektovej praxi architekta.

Obr. 21. Polyfunkčný objekt MEDIREX, Bratislava (Stec 2006b)

Architektúra ako akcent vo verejnom priestore a architektúra ako solitér – kompozičný novotvar v urbanistickej štruktúre na báze súkromného financovania, kde polyfunkčná budova s prevahou nadmestskej vybavenosti zdravotníckeho zamerania vytvára estetický komponent a priestorový orientačný symbol pre lokálne územné spoločenstvo (obr. 21).

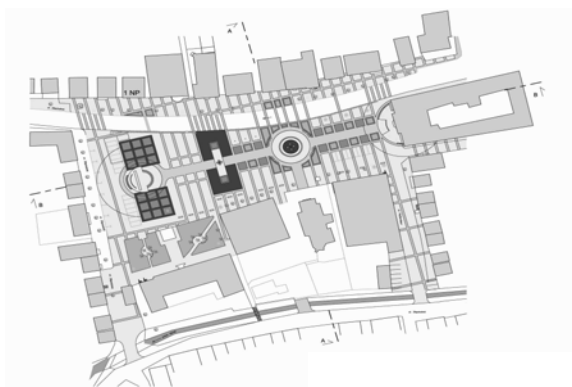
Obr. 22. Pôdorys polyfunkčného objektu

Pôdorysná štruktúra polyfunkčného objektu s prevažujúcou funkciou laboratórnej medicíny má „filozoficky“ zdôvodnený pôdorys (obr. 22). Pozostáva z kombinácie a prieniku kruhového „Erytrocytu“ (súkromné ordinácie rôznych lekárskech špecializácií) a pozdĺžneho šesťuholníkového vyvýšeného objemu „Glukóza“ s laboratóriami a manažérskymi priestormi. Architektonickú kvalitu objektu určujú dôsledne riešené vnútorné dispozičné väzby, ako aj vonkajšie „osadenie“ v disponibilnom pozemku. K pridanej estetickej hodnote sa pripájajú použité materiály a ich farebnosť s detailmi, ktoré neboli pred dvadsiatimi rokmi samozrejmosťou.

Obr. 23. Námestie M. R. Štefánika, Trstena (2007)
architekt: Peter Stec

Vizualizácia súťažného návrhu Námestie M. R. Štefánika v Trstenej je koncipovaná na časť hornú pred Hotelom Roháč s prevažne parkovo-kvetinovým charakterom, časť strednú s fontánou s vodotryskom a sochárskou plastikou, ďalej časť dolnú s zhromažďovacím priestorom a javiskom (obr. 23 a 24). V čase súťaže bolo námestie predovšetkým parkoviskom na asfaltovej ploche lemovaným prejazdnom severo-južnou komunikáciou medzinárodného významu. Aký je stav námestia dnes?

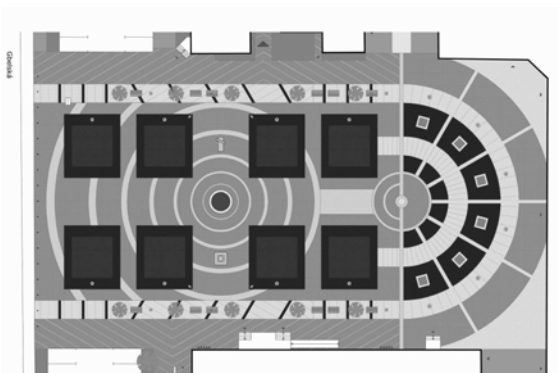
Obr. 24. Návrh námestia M. R. Štefánika

Urbanistická textúra námestia: výtvarné poňatie námestia je založené na jasnej dispozičnej koncepcii, kde automobil a jeho statická doprava (parkovanie) je podradené kompozičnej skladbe mestského mobiliáru (lavičky, štvorcové plochy kvetinových záhonov, stožiare parkového osvetlenia, ...). Počet parkujúcich automobilov na námestí je obmedzený na minimum. Na hlavnej kompozičnej osi námestia sú umiestnené nasledujúce kompozície: „Fontána viery“, „Štít Oravy“ a „Štefánikov vzlet“.

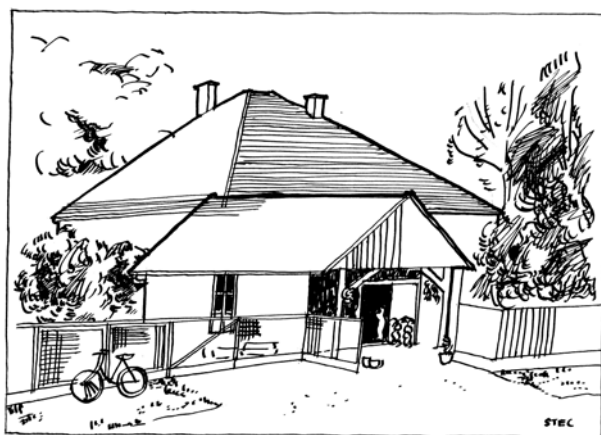
Obr. 25. Námestie rodiny, Záhorská Bystrica (2005)
architekt: Peter Stec

Námestie rodiny v Bratislave, mestskej časti Záhorská Bystrica, je jedným z nových urbanistických mestotvorných počínov. Námestie bolo vybudované v roku 2006 na území, ktoré môžeme smelo nazvať šedou zónou – „brownfieldom“ mesta. Projekt a realizácia boli spolufinancované finančným príspevkom z fondov Európskej únie (obr. 25 a 26).

Obr. 26. Výkres z projektovej dokumentácie Námestia rodiny

Pôdorysná kresba námestia prezentuje výtvarnú textúru povrchovej úpravy vyskladanej zo zámkovej dlažby. Na námestí sú umiestnené tri sochárske plastiky, a to: fontána „Rosa leta“, plastika „Rodina“ a vertikálna dominanta hornej časti námestia nazvaná „Svetlo zeme“. Námestie je centrálnym komunikačným a rekreačným priestorom lokálneho územného spoločenstva s bohatou variabilitou využitia (trhy, spevácke slávnosti, jarmoky a vianočné akcie).

Obr. 27. Príklad uličnej zástavby – Kovarce
kresba: Peter Stec

Pred rodinné domy sú budované samostatné objekty, využívané pre živnostenské podnikanie. Často sú symbolom určitej hrdosti z podnikania, čo je nový psychologický fenomén ovplyvňujúci hmotovo-priestorovú štruktúru obce (príklad Kovarce – obr. 27).

Obr. 28. Príklad uličnej zástavby – Stupava
kresba: Peter Stec

Tradičná urbanistická štruktúra sídel je často porušená a nové objekty vznikajú podľa vôle stavebníka, ktorý rešpektuje často len uličnú čiaru zástavby. Nový objekt je svojim tvarom, ako aj veľkosťou cudzorodým prvkom, keďže nerešpektuje žiadnu zo zásad tradičnej štruktúry zástavby (príklad Stupava – obr. 28).

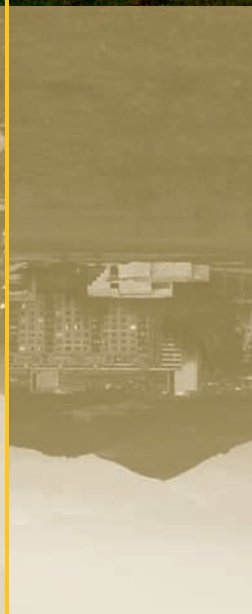
LITERATÚRA

- DARIA, S. (1967). *Le Corbusier, sociolog urbanizmu*. Praha (Odeon).
- DUPLAY, C., DUPLAY, M. (1982). *Méthode illustrée de création architecturale*. Paris (Monteur).
- FALŤAN, Ľ. (2009). Bratislava – dilemy súčasného rozvoja (reflexia socio-priestorových súvislostí). *Sociológia*, 41, 329-353.
- FYSON, A. (1989). *Planning for town and country*. London (Royal Town Planning Institute).
- FINKA, M. (2009). Výzvy pre ďalší rozvoj územného plánovania na Slovensku, *Urbanita*, 21, 16-17.
- GAJDOŠ, P. (2009). Globalizačné súvislosti urbánneho vývoja a jeho sociálno priestorové špecifiká, *Sociológia*, 41, 304-328.
- HUBA, M. (2010). *Svet na jedno použitie?* Bratislava (Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR).
- CHOVANCOVÁ, J. (1996). *Liberalistické koncepcie spravodlivosti 20. storočia. II. diel*. Bratislava (PF UK).
- IRA, V., MURGAŠ, F. (2008). Geografický pohľad na kvalitu života a zmeny v spoločnosti na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 25, 7-24.
- KYSEĽOVÁ, K. (2009). *Projekty pre brownfieldy a ich mapovanie*. Bratislava (Eurostav).
- LACAZE, J. P. (1979). *Introduction à la planification urbaine*. Paris (Moniteur).
- STEC, P. (2006a). *Námestie rodiny, Záhorská Bystrica*. Realizácia.
- STEC, P. (2006 b). *Polyfunkčný objekt Medirex*. Architektonická štúdia.
- STEC, P. (2007). *Námestie M. R. Štefánika, Trstená*. Súťažný návrh.
- ŠLACHTA, Š. (2009). Premeny bratislavských sídlisk po roku 1990. *Urbanita*, 21, 12-15.
- Zákon č. 618/2003 o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom.

GEOGRAPHIA SLOVACA 27

Posledné vydané čísla / Last issues

21. Pravda, J. (2006). METÓDY MAPOVÉHO VYJADROVANIA. Klasifikácia a ukážky.
Methods of map expression. Clasification and examples.
22. Novotný, J. (2006). GEOMORFOLOGICKÁ ANALÝZA KYSUCKÝCH BRADIEL.
Geomorphologic analysis of the Kysuce Klippen.
23. Solín, L. (2006). ODHAD N-ROČNÝCH MAXIMÁLNYCH PRIETOKOV
REGIONÁLNOU FREKVENČNOU ANALÝZOU.
Estimate of maximum discharges with T-return period by regional fraquency analysis.
24. Cebecauerová, M. (2007). ANALÝZA A HODNOTENIE ZMIEN ŠTRUKTÚRY KRAJINY
(na príklade časti Borskej nížiny a Malých Karpát).
Analysis and assessment of changes of landscape structure (case study of a selected part of
lowland Borská nížina and mountains Malé Karpaty).
25. Ira, V. ed. (2008). ĽUDIA, GEOGRAFICKÉ PROSTREDIE A KVALITA ŽIVOTA.
People, geographical environment and quality of life.
26. Ira, V., Lacika, J. eds. (2009). SLOVAK GEOGRAPHY AT THE BEGINNING
OF THE 21st CENTURY

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED

Bratislava 2010

ISBN 978-80-970076-8-3
ISSN 1210-3519